

**TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ’NE ENTEGRASYONUNU
ENGELLEYEN FAKTÖRLER ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Hazırlayan : Serap YOLCU

Danışman : Prof. Dr. Sibel TURAN

**Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin Uluslararası İlişkiler
Anabilim Dalı için öngördüğü YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak hazırlanmıştır.**

EDİRNE

**Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Haziran, 2008**

ÖNSÖZ

Türk dış politikasında Avrupa Birliği (AB) ile ilişkiler önemli bir yere sahiptir. Türkiye'nin AB tam üyelik hedefinin gerçekleşmesi hemen hemen her alanda kapsamlı reformların yapılmasını gerektiren zorlu bir süreçtir. Bu çalışma, Türkiye'nin AB'ye entegrasyon sürecinde karşılaşması muhtemel sorunları ortaya koymak açısından önem arz etmektedir.

Türkiye – Avrupa Birliği ilişkilerine entegrasyonu engelleyen faktörler perspektiften bakmayı amaçlayan tezimin konu seçiminden tamamlanmasına kadar geçen sürede seyrine ve akademik gelişimime yön veren danışman hocam Prof. Dr. Sibel Turan'a teşekkür etmek istiyorum. Bu tezin tamamlanmasında kendisinin bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşmasının önemli rolü vardır.

Çalışmama yaptığı değerlendirmeler ve eleştirilerle katkı sağlamakla birlikte her zaman yanımda olan değerli dostum Arş. Gör. Dilek Akbaş'a da teşekkürü bir borç biliyorum. Ayrıca mesai arkadaşlarıma, değerli dostum Mert Dikici, Arş. Gör. Levent Özkan ve hocam Yrd. Doç. Dr. Fahri Türk'e sağladıkları destek için teşekkür ederim.

Son olarak, beni bu zor süreçte vermiş oldukları destekle ve sağladıkları uygun çalışma ortamı ile yalnız bırakmayan ailemin tüm fertlerine de teşekkür ediyorum ve çalışmamı onlara ithaf ediyorum.

Serap YOLCU
EDİRNE – 2008

ÖZET

TEZİN ADI: TÜRKİYE’NİN AVRUPA BİRLİĞİ’NE ENTEGRASYONUNU ENGELLEYEN FAKTÖRLER ÜZERİNE BİR İNCELEME
HAZIRLAYAN: SERAP YOLCU

Bu çalışma, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne (AB) üyeliğine engel olan faktörleri incelemek üzere hazırlanmıştır. AB ile ilişkiler, Türk dış politikasının her zaman en önemli konularından biri olmakla birlikte son yıllarda daha ön plana çıkmıştır. 6 Mart 1995’den günümüze AB üyeliği, iktidar yada muhalefet partilerinin üzerinde uzlaştıkları ortak bir hedef olarak belirlenmiştir. Türkiye, yaklaşık elli yıldan beri Avrupa bütünleşmesinin bir parçası olmaya çalışmaktadır. Bu, tarihsel süreçte kendini Avrupalı görme eğilimi ile örtüşmektedir. Ancak son dönemde tam üyeliğin bir türlü gerçekleşmemesi nedeniyle kamuoyunda bir bıkkınlık hakimdir. Ayrıca, Avrupa kamuoyunun bir kısmında da Türkiye’nin Avrupa değerlerini özümseyemeyeceği görüşü hakimdir.

İçinde bulunulan süreçte, Türkiye’nin AB üyeliğini engelleyen önemli sorunlar olduğu açıktır. Çalışmanın, birinci bölümünde AB’nin kendi içinde gelişimi açıklandıktan sonra ikinci bölümde Türkiye – AB ilişkileri tarihsel perspektif ile açıklanmaktadır. Üçüncü bölümde, AB ile ilişkilerde, sorunların özellikle Avrupalı karar vericilerce nasıl ortaya konulduğu bu yönde hazırladıkları raporlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Çalışma, Kıbrıs sorunu, Kürt sorunu, Yunanistan’la ilişkiler, insan hakları gibi meseleleri kapsayan bu raporların Türkiye’nin AB üyelik sürecini nasıl etkilediği sorusu üzerinde odaklanmaktadır. Bu soruların cevaplandırılması, uzun ince bir yol olarak tanımlanabilecek üyelik sürecinin geldiği noktanın anlaşılması bakımından önemlidir.

Anahtar Kelimeler:

Avrupa Birliği, Entegrasyon, İlerleme Raporu

ABSTRACT

DISSERTATION TOPIC: AN ANALYSIS OF THE FACTORS THAT PREVENTS
TURKEY'S INTEGRATION INTO EUROPEAN UNION

PREPARED BY: SERAP YOLCU

This study is prepared to examine the factors that counteract Turkey's membership of European Union (EU). However the relations with EU is one of great importance in Turkish foreign policy it looms large in recent years. Since March 6, 1995 membership of EU is modified as common target that parties in power or opponents compromise on. Turkey tries to be a part of EU nearly for fifty years. This overlaps with tendency of perceiving itself as European in historical process. But boredom covers the public opinion because of not fulfilling of full membership in the last period. Moreover there is an opinion in some part of the European public opinion that Turkey can not adopt European values.

It is clear that there are important problems that counteract Turkey's membership of EU throughout the current process. In the first chapter of study, foundation of EU explained in itself. After that in the second chapter Turkey – EU relations is explained with historical perspective. In the third chapter how the problems especially displayed by European decision-makers argue with the reports which is prepared in this way. This study focuses on the question of how reports including the issues like Cyprus problem, Kurdish problem, relations with Greece and human rights affect the process of Turkey's membership of EU. To understand the point in the membership process that can be defined as long and thin way is considerable in answering these questions.

Key Words:

European Union, Integration, Progress Report

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
ÖNSÖZ	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
TABLolar LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ NEDİR? AVRUPA BİRLİĞİ'NE İLİŞKİN SON GELİŞMELER

1. Avrupa Birliği'nin Kısa Tarihçesi	6
1.1. Avrupa Birliği'nin Temelleri Atılıyor	7
1.2. Avrupa'nın Fikri Temelinde İki Zıt Görüş	8
1.3. Avrupa Birliği: Düşüncesel Platformdan Uygulamaya	9
1.3.1. Maastricht Antlaşması ve Getirdikleri.....	11
1.3.2. Essen Zirvesi.....	12
1.4. Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci	13
2. Avrupa Birliği'nin Organları	15
2.1. Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi (Avrupa Zirvesi).....	16
2.1.1.Yapısı ve İşleyişi.....	16
2.1.2.Görevleri	17
2.2.Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi	17
2.2.1. Yapısı ve İşleyişi.....	17
2.2.2. Görevleri	20
2.3. Avrupa Birliği Komisyonu	22
2.3.1. Yapısı ve İşleyişi.....	22
2.3.2. Görevleri	23
2.4. Avrupa Birliği Parlamentosu	24
2.4.1 Yapısı ve İşleyişi.....	24

2.4.2. Görevleri	28
2.5. Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD)	30
2.5.1. Yapısı ve İşleyişi.....	30
2.5.2. Görevleri	31
2.6. Yardımcı Organlar	32
2.6.1. Avrupa Birliği Sayıştayı	32
2.6.2. Ekonomik ve Sosyal Komite	32
2.6.3. Bölgeler Komitesi	33
2.6.4. Avrupa Birliği Merkez Bankası.....	34
3. Avrupa Birliği Anayasası ve Son Gelişmeler	34

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE AET-AT-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNE BİR BAKIŞ

4. Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Uzun İnce Bir Yol	37
4.1. İlişkilerin Arka Planı.....	37
4.1.1. Türkiye'nin AET'ye Başvurusu ve Ankara Antlaşması	37
4.1.2. İlişkilerde Sorunlu Dönem	39
4.1.3. Türkiye'nin Tam Üyelik Başvurusu	40
4.2. Gümrük Birliği Süreci	42
4.2.1. Gümrük Birliği'nin İçeriği	44
4.2.2. Gümrük Birliği Uyum Çalışmaları	46
5. Türkiye – Aday Ülke	48
5.1. Gündem 2000 Belgesi ve Türkiye	48
5.2. Lüksemburg Zirvesi	50
5.3. Cardiff Zirvesi ve 1998 Yılı İlerleme Raporu	52
5.4. Viyana Zirvesi.....	53
5.5. Köln Zirvesi	54
5.6. Helsinki Zirvesi.....	55
6. Tam Üyelik Süreci KOB ve Ulusal Program.....	58
6.1. Türkiye-Avrupa Birliği Ortaklık Konseyi Toplantısı	59
6.2. Helsinki Zirvesi Sonrası Türkiye-AB İlişkileri ve KOB	61
6.3. Katılım Ortaklığı Belgesi.....	62
6.3.1 Gözden Geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi 2003	68

6.4.Nice Zirvesi.....	68
6.5. Ulusal Program	69
6.5.1. 2003 Ulusal Programı	71
7. İlerleme Raporları	73
7.1.2001 Yılı İlerleme Raporu	73
7.1.1. Leaken Zirvesi	75
7.2. 2002 Yılı İlerleme Raporu	76
7.2.1. Avrupa Birliği Kopenhag Zirvesi (12 -13 Aralık 2002).....	78
7.3. 2003 Yılı İlerleme Raporu	80
7.3.1. Brüksel Zirvesi.....	81
7.4. 2004 Yılı İlerleme Raporu	83
7.5. 2005 Yılı İlerleme Raporu	84
7.6. 2006 Yılı İlerleme Raporu	86
7.7. 2007 Yılı İlerleme Raporu	88
8. Uyum Yasası Paketleri ve Türkiye	90
8.1. Birinci Uyum Yasası Paketi (6 Şubat 2002).....	90
8.2. İkinci Uyum Yasası Paketi (9 Nisan 2002)	91
8.3. Üçüncü Uyum Yasası Paketi (9 Ağustos 2002).....	92
8.4. Dördüncü Uyum Yasası Paketi.....	93
8.5. Beşinci Uyum Yasası Paketi.....	93
8.6. Altıncı Uyum Yasası Paketi.....	93
8.7. Yedinci Uyum Yasası Paketi	95
8.8. Sekizinci Uyum Yasası Paketi	96
8.9. Dokuzuncu Uyum Yasası Paketi	97
9. Tam Üyelik Sürecinde Müzakereler	97
9.1. Müzakere Çerçevesi.....	97

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ BÜTÜNLEŞMESİNİ ZORLAŞIRAN

FAKTÖRLER

10. Tarihsel Faktörler.....	102
11. Politik Faktörler	105
11.1. Dış Politik Faktörler.....	105

11.1.1. Jeopolitik Boyut: Güvenlik Politikaları ve Türkiye'nin İstikrarsızlık Unsuru Olarak Görülmesi	105
11.1.2. Terörizm ve Siyasal İslam	109
11.1.3. Büyük Ortadoğu İnisiyatifi ve Türk Amerikan İlişkileri	111
11.1.4. Kürt Sorunu	113
11.1.4.1. İlerleme Raporlarında Kürt Sorunu	118
11.1.5. Ermeni Sorunu	121
11.1.5.1. Sözde Ermeni Soykırımının Avrupa Birliği ile İlişkilerdeki Rolü	121
11.1.5.2. Ermenistan ile İlişkiler	124
11.1.6. Türk-Yunan İlişkileri ve Kıbrıs Sorunu	126
11.1.6.1. Kıbrıs Sorunu'nun Ortaya Çıkışı	127
11.1.6.2. İlerleme Raporlarında Kıbrıs Sorunu	131
11.2. İç Politik Faktörler	134
11.2.1. Türk Siyasi Partilerinin Avrupa Birliği'ne Bakışı	134
11.2.1.1. 1963–1970 Türk Siyasi Partilerinin Avrupa Birliği'ne Yaklaşımı	134
11.2.1.1.1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	134
11.2.1.1.2. Adalet Partisi (AP)	135
11.2.1.1.3. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)	136
11.2.1.1.4. Yeni Türkiye Partisi (YTP)	136
11.2.1.2. Türk Siyasi Partilerinin 1970–1980 Arasında Avrupa Birliği'ne Yaklaşımı	136
11.2.1.2.1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)	136
11.2.1.2.2. Adalet Partisi (AP)	137
11.2.1.2.3. Milli Selamet Partisi (MSP)	138
11.2.1.2.4. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	138
11.2.1.3. Türk Siyasi Partilerinin 1980–1990 Arası Avrupa Birliği'ne Yaklaşımı	139
11.2.1.3.1. Anavatan Partisi (ANAP)	139
11.2.1.4. 1990'dan Günümüze Kadar Türk Siyasi Partilerinin Avrupa Birliği'ne Yaklaşımı	140
11.2.1.4.1. Doğru Yol Partisi (DYP)	140

11.2.1.4.2. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP).....	142
11.2.1.4.3. Anavatan Partisi (ANAP)	142
11.2.1.4.4. Sosyal Demokrat Halk Partisi (SHP).....	144
11.2.1.4.5. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)	144
11.2.1.4.6. Demokratik Sol Parti (DSP)	145
11.2.1.4.7. Refah Partisi (RP)	146
11.2.1.4.8. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)	146
11.2.2. Ulusal Azınlıklar Sorunu ve İnsan Hakları.....	148
11.2.2.1. İnsan Hakları.....	148
11.2.2.2. Ulusal Azınlıklar.....	149
11.2.3. 1982 Anayasası ve Egemenlik Hakkının Devri Sorunu	154
11.2.4. Avrupa Birliği Bağlantısında Ulusal Çıkar ve Dış Politika.....	157
11.2.4.1. Türk Ordusunun Statüsü	157
11.2.4.2. Milli Güvenlik Kurulu (MGK)	161
12. Ekonomik Faktörler	162
12.1. Türkiye ve Ortak Tarım Politikası	162
12.1.1. Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası (OTP).....	163
12.1.2. Türkiye'nin OTP'ye Uyumunu.....	164
12.2. Ekonomik Krizler	168
12.3. Türkiye'de Gelir Dağılımı ve Bölgeler Arası Dengesizlik.....	170
12.3.1. İlerleme Raporlarında Bölgesel Politika.....	172
12.4. Serbest Dolaşım Sorunu.....	176
12.5. 1980 Sonrası Küreselleşme Sürecinde Türkiye'nin AB Ekonomik Normlarına Uyumunu	177
12.6. Nüfus Sorunu	180
12.6.1. Demografik Sorun.....	180
12.6.2. Göç.....	183
13. Sosyo-Kültürel Faktörler	186
13.1. Din Faktörü	186
13.2. Kültür ve Kimlik	188
13.3. Dil.....	190
SONUÇ.....	192
KAYNAKÇA.....	195

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Bakanlar Konseyi Üye Devlet Oy Ağırlıkları	19
Tablo 2: Avrupa Parlamentosu'nda Politik Gruplar ve Sandalye Dağılımı (2004 – 2009).....	27
Tablo 3: 2004 – 2009 Döneminde Avrupa Parlamentosu'na Seçilen Temsilci Sayısının Ülkelere Göre Dağılımı.....	28
Tablo 4: Tarama Süreci için 11 Nisan 2000 Tarihli Ortaklık Konseyi'nde Kurulan Alt Komiteler ve Faaliyet Alanları	60
Tablo 5: AB ve Türkiye'de Tarımsal İstihdam ve Tarım Arazisi Kullanımı	165
Tablo 6: Türkiye ve Bazı AB Ülkelerinde Kişi Başına GSYİH'ya Göre Bölgesel Farklılıklar (2001).....	171
Tablo 7: Türkiye'de Nüfus Artış Hızı.....	181
Tablo 8: Türk Göçmenlerin Ülkelere Göre Dağılımı	184

KISALTMALAR

AAET	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGSP	: Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası
AİHM	: Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AMB	: Avrupa Merkez Bankası
ANAP	: Anavatan Partisi
AP	: Avrupa Parlamentosu
APB	: Avrupa Parasal Birliği
AT	: Avrupa Topluluğu
ATAUM	: Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi
AYB	: Avrupa Yatırım Bankası
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BOİ	: Büyük Ortadoğu İnsiyatifi/Projesi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMUK	: Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu
COMECON	: Karşılıklı Yardımlaşma Konseyi
Çev.	: Çeviren
DB	: Dünya Bankası
Der.	: Derleyen
DGM	: Devlet Güvenlik Mahkemesi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	: Demokratik Sol Parti
DTM	: Dış Ticaret Müsteşarlığı
DTP	: Demokratik Toplum Partisi

DYP	: Doğru Yol Partisi
EB	: Ekonomik Birlik
ECOFİN	: Ekonomik ve Mali İşler Konseyi
Ed.	: Editör
EFTA	: Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi
EPSCO	: İstihdam, Sosyal Politika, Sağlık ve Tüketici Meseleleri Konseyi
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
EURO	: Avrupa Ortak Para Birimi
FEOGA	: Avrupa Tarımsal Garanti ve Yön Verme Fonu
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GB	: Gümrük Birliği
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GYÜ	: Gelişme Yolundaki Ülkeler
HRK	: Herzen Rızgariye Kürdistan
HSYK	: Hakim ve Savcılar Yüksek Kurulu
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İKV	: İktisadi Kalkınma Vakfı
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KOB	: Katılım Ortaklığı Belgesi
MÇB	: Müzakere Çerçeve Belgesi
MDAÜ	: Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri
MEDA	: Avrupa – Akdeniz Ortaklığı Mali Destek Programı
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NUTS-İBBS	: İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması
OECD	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Organizasyonu
OGT	: Ortak Gümrük Tarifesi
OHAL	: Olağanüstü Hal
OKK	: Ortaklık Konseyi Kararı

OP	: Ortak Pazar
OTP	: Ortak Tarım Politikası
PB	: Parasal Birlik
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
RP	: Refah Partisi
SHP	: Sosyal Demokrat Halk Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STA	: Serbest Ticaret Alanı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	: Türk Ceza Kanununun
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TKB	: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı
TOOB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
UAD	: Uluslararası Adalet Divanı
UP	: Ulusal Program
UYP	: Uyum Yasası Paketi
v.d.	: ve diğerleri
YÖK	: Yükseköğretim Kurulu
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

“Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Entegrasyonunu Engelleyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme” başlıklı çalışmada, Türkiye’nin 1959’dan beri hedeflediği Avrupa Birliği (AB) üyeliğinin gerçekleşmemesinin nedenlerini incelemektedir. Kuşkusuz, bu nedenler hem Türk hem de Batı kamuoyunda geçmiş yüzyılların yarattığı kolektif bir bilinçaltının izlerini taşımaktadır. Dolayısıyla Türkiye – AB ilişkilerinin incelenmesi, son iki yüzyıllık Türk modernleşme tarihinden ve “Düvel-i Muazzamı”nın Doğu politikasından bağımsız değildir.

Avrupa içinde birlik kurma fikri 1856 Paris Konferansında, dönemin büyük güçleri tarafından kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti de bu konferansta “Avrupa Devletler Sistemi” içinde yer almıştır. Bu bağlamda, Türkiye’nin de batılı olma arzusu 1856’dan başlayarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte Avrupalıların birlik olma fikri ile Türkiye’nin batılı bir ülke olması iç içe geçmiştir.

Şüphesiz, içinde bulunduğumuz dönemin koşulları 19. yüzyıldan farklıdır. Fakat Türkiye’nin AB üyelik süreci içerisinde giriştiği reform hareketleri Türk “modernleşmesi”nin genel bir eğilimini yansıtmaktadır. Bu bağlamda yapılan reformlarla AB üyeliğinde mevcut engeller aşılmaya çalışılmaktadır. Bu çalışma, Türkiye’nin AB’ye entegrasyonunu engelleyen faktörleri inceleyerek bu çözümlenmeye katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

İlk bölümde, Avrupa Birliği düşüncesi hangi şartlarda ortaya çıkmıştır? Sorusuna yanıt aranmaktadır. Ardından AB kurumlarının kuruluş süreci ve görevleri üzerinde durulmuştur. Son olarak, AB Anayasa’nın son durumu değerlendirilmiştir. Bunun nedeni ise, Avrupa Anayasası’nın uluslararası normlar içermesinden kaynaklanmaktadır. İkinci bölümde, Türkiye – AB ilişkilerinin gelişimi ele alınmıştır. Bu noktada Türkiye AB’ye niçin başvurdu? Sorusu yanıtlanmak istenmiştir. Ayrıca Türkiye’deki siyasi gelişmeler, AB kriterleri paralelinde incelenmiştir. Çalışmada, tüm zirveler incelenmemiş, sadece Türkiye ile ilgili kararları içeren zirvelere yer verilmesi uygun görülmüştür. Üçüncü bölümde, Türkiye – AB ilişkilerini engelleyen faktörler sınıflandırılarak ayrıntısıyla incelenmiştir. Tarihsel perspektif bağlamında katılımı

engelleyen iç ve dış politik, ekonomik ve sosyo-kültürel faktörler irdelenmiştir. Ayrıca çalışma Türkiye'nin AB'ye üyeliğini engelleyen faktörleri AB ilerleme raporları çerçevesinde değerlendirmiştir.

A. Problem

AB, uluslararası ilişkilerin en önemli sui generis (kendine özgü) sujelerinden biridir. Diğer uluslararası örgütlerden farklı olarak devletler egemenlik haklarının bazılarında fedakarlık ederek bu birliğe entegre olmaktadır. Çalışma bu temel noktadan hareket etmektedir.

Söz konusu değerlendirmemizde, müzakerelerin yapılmasına ilişkin uzun vadeli projeksiyonları üstlenme güçlüğü ve belirli hususlar hakkında derinlemesine çalışma yapma ihtiyacı göstermektedir. Bu temel bilgilere rağmen, bu hususlardaki Komisyon'un tutumunu tartışmaksızın, dört adet çalışma hipotezine sadık kalınmıştır.

Her ne kadar önümüzdeki 10 – 15 yıl içerisinde bazı alanlarda önemli politik gelişmeler beklenebilecek olsa da, değerlendirme mevcut politikaları temel almaktadır. Muhtemel geçiş hükümleri ve özel düzenlemeler ayrıca dikkate alınsa da Türkiye, en azından katılım sırasında AB müktesebatını üstlenecek ve uygulayacaktır.

Türkiye'nin AB'ye katılımı hem AB hem Türkiye açısından zorlu bir süreç olabilecektir. Ancak bu süreç iyi yönetilebilirse, her iki taraf için de önemli fırsatlar sunabilecektir. Katılım için gerekli hazırlıklar önümüzdeki on yıl boyunca sürebilecektir. Bu süre içerisinde AB gelişecektir ve Türkiye'nin de daha radikal bir biçimde değişmesi gerekebilecektir. AB müktesebatı daha çok gelişecek 27 veya daha fazla üyeli bir AB'nin ihtiyaçlarına cevap verecektir. Bu gelişme, Türkiye'nin katılımından doğacak fırsatlar ve sıkıntılara da bir çözüm getirebilir. Mevcut AB politikaları ve bilgisi temelinde, önümüzdeki yıllar için aşağıdaki ana hususlar belirlenmiştir:

- Türkiye'nin katılımı, kültürel ve dini özellikleri ile birlikte, nüfusu, büyüklüğü, coğrafi konumu, ekonomik, güvenlik ve askeri potansiyelinin birleşik etkisinden dolayı

önceki genişlemelerden farklı olabilecektir bu da entegrasyonu zorlaştırabilecektir. Türkiye'nin komşularıyla mevcut siyasi ve ekonomik bağları dikkate alınırca, bu bölgelere yönelik AB politikaları ile ilgili beklentiler de aynı zamanda artacaktır. Ancak bazı görüşlere göre entegrasyonda bir handikap oluşturabilecektir.

- Türkiye, içinde bulunulan dönemde, zihniyetlerin hızlı gelişimi de dahil olmak üzere, radikal bir değişim sürecinden geçmektedir. Mevcut dönüşüm sürecinin devam etmesi kamunun yararınadır. Türkiye, çoğunlukla Müslüman bir nüfusa sahip olmakla birlikte laik karakteri özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü gibi temel ilkelere bağlılığının pekiştirilmesi ile önemli bir model ülke olabilecektir.

- Türkiye'nin AB'ye katılımının ekonomik etkisi, hem Türk ekonomisinin büyüklüğü hem de katılımdan önce zaten var olan ekonomik entegrasyonun derecesine bağlı olarak, olumlu fakat nispeten küçük olabilecektir. Beklentilerin çoğu, Türkiye'de gelecekteki ekonomik gelişmelere bağlı olacaktır. 1980 sonrası küreselleşme süreci içinde bulunan Türkiye gelişmekte olan bir ülke olması ekonomik entegrasyonda önemli güçlükler doğurmaktadır.

- Düşük-orta gelir ülkesi olarak, Türkiye'nin katılımı, genişlemiş AB'de, en son genişlemeye benzer bir şekilde, bölgesel ve ekonomik farklılıkları arttıracak ve uyum politikası için büyük bir sıkıntı oluşturabilecektir.

- Üç milyonu geçen nüfusları ile Türkler; bu günün AB'sinde yasal olarak ikamet eden üçüncü ülke milliyetine sahip en büyük grubu oluşturmaktadır. Türkiye'nin katılımının arkasından beklenen ilave göç için değişen tahminler veren çalışmalar vardır. AB işgücü piyasasında ciddi çalkalanmaları önlemek amacıyla uygun geçici hükümler ve kalıcı bir koruyucu önlem öngörülebilir. Bununla birlikte, Türkiye'deki nüfus dinamikleri, AB halklarının yaşlanması sorununa bir katkı sağlayabilir.

- Tarım, Türkiye'deki ekonomik ve sosyal sektörlerin en önemlilerinden birisidir ve özel dikkate ihtiyaç duyabilecektir. Ortak tarım politikasına başarılı olarak katılmak için mümkün olduğunca uygun koşullar oluşturması için Türkiye'den sürekli kırsal

kalkınma çabaları ve idari kapasitenin iyileştirilmesi istenebilecektir. Ancak buna Türkiye'nin entegrasyonu uzunca bir zaman dilimi gerektirmektedir.

• Kurumlara ilişkin olarak, Anayasa temelinde değerlendirilecek olursa, Türkiye'nin katılımı, özellikle orta ve büyük olanlar olmak üzere, mevcut Üye Devletlerin Avrupa Parlamentosundaki koltuk dağılımını önemli ölçüde etkileyebilecektir. Nüfus payının AB Konseyindeki oylama sistemine yansıtılacağı şekliyle Türkiye'nin AB Konseyinin karar alma sürecinde önemli bir sesi olabilecektir. Bu da AB ülkeleri tarafından Türkiye'nin AB üyeliğine soğuk bakılması sonucunu doğurmaktadır.

B. Amaç

Türkiye'nin AB'ye entegrasyonunu engelleyen tarihsel, politik, ekonomik ve sosyo-kültürel faktörler ayrıntısıyla irdelenecektir. Çalışmada AB tam üyelik hedefi çerçevesinde Türkiye – AB ilişkilerine yönelik bir kaynak oluşturma amaçlanmaktadır.

C. Önem

AB, Türkiye gibi belirli özellikleri ile kendinden ayrılan, geniş coğrafyası, farklı kültürü ve 75 milyonluk nüfusu ile potansiyel bir bölge liderini “kapsayacak” ve kendi sorunların çözümünde bir ortak mı yapacak, yoksa “ötekileştirme”yi derinleştirerek daha da dışlayacak ve sorunların yoğunlaşarak devamından mı yana tavır alacak sorusuna yanıt aranacaktır.

D. Sınırlamalar

Bu çalışmanın birinci bölümünde, AB'nin tarihsel gelişim sürecinden bahsedilmektedir. Bunun dışında AB'nin kurumsal yapısı ve henüz yürürlüğe girmeyen AB Anayasası'ndan da bahsedilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, geçmişten günümüze Türkiye – AB ilişkileri tarihsel gelişime göre incelenecek ve özellikle AB Anayasası'nın Türkiye'ye etkilerine ağırlık verilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümü tezin temel noktasını oluşturacaktır. Türkiye'nin AB'ye entegrasyonunu engelleyen içsel ve dışsal faktörler tüm ayrıntılarıyla irdelenecektir.

E. Tanımlar

Çalışma sonucunda ortaya çıkan ana tema ve bulgular tespit edilecek ve tanımlar ile kavramlar araştırmanın içerisinde alana uygun terimlerle açıklanacaktır.

F. Araştırma Modeli

Çalışmanın temelini ana kaynakların taranması oluşturacaktır. Öncelikle elde edilen veriler ile ilgili ana tema ve bulgular tespit edilecek, buradan hareketle siyasal ve sosyal çıkarımlarda bulunulacak ve eleştirel ve analitik bir çerçeveye oturtulacaktır.

G. Veriler ve Toplanması

Materyal olarak, konu üzerine literatürdeki bilimsel içerikli kitap ve makaleler, çeşitli kuruluşların yayınları, İnternet siteleri ve arşivlerinden faydalanılacaktır.

H. Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Literatür taramasından sonra elde edilen veriler analitik ve eleştirel bir yaklaşımla ele alınarak soruna ilişkin saptamaların doğrulanıp doğrulanmadığı araştırılacaktır. Bu çerçevede Türkiye'nin AB'ye entegrasyonunda karşılaşması muhtemel sorunlar eleştirel bir gözle irdelenmelidir. Tüm bunlar ele alınırken uluslararası ortamdaki değişimlerin Türkiye'ye olası etkileri de tartışılacaktır. Konunun siyasal ve sosyal boyutlarına özel bir önem verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA BİRLİĞİ NEDİR? AVRUPA BİRLİĞİ'NE İLİŞKİN SON GELİŞMELER

1. Avrupa Birliği'nin Kısa Tarihçesi

Avrupalılık düşüncesi coğrafi açıdan görünse de coğrafi olarak belirlenmemiştir. Bu fikrin ortaya çıkması çok uzun bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Avrupalılık fikri bir kargaşa içinde biçim kazanmıştır ve kazanmaya da devam etmektedir. Ancak Avrupa, temelde bir oluşumdur (Tekelli-İlkin, 1993: 36).

“Avrupa Birliği” oluşumunu ise iki nedene dayandırabiliriz. Bunlardan ilki; II. Dünya Savaşı öncesi milliyetçi ve emperyalist politikalar izleyen ulus devletlere bölünmüş bir Avrupa’da ortaya çıkan çekişme ve çatışmalardan çekinen ve bir daha böyle bir savaşın çıkmaması için Avrupa bütünleşmesinin zorunlu olduğu fikri, diğer neden ise; II. Dünya Savaşı’nın ortaya çıkardığı olumsuz ekonomik ve politik manzardır. Bu iki neden kıtayı şekillendirmek isteyen siyasal girişimlerin temel hareket noktasını oluşturmuştur. Aslında bunlara bir üçüncü neden eklemek gerekirse; uzun yıllar boyunca dünya siyasetine yön veren Avrupa’nın II. Dünya Savaşı sonrasında bu gücünü Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyetler Birliği’ne (SSCB) kaptırması ve bu gücü tekrar ele geçirmek istemesi yatmaktadır.

II. Dünya Savaşı’ndan sonra Avrupa ülkelerinin siyasal bir ittifak kurup buradan hareketle ekonomik ve askeri entegrasyona gitme önerisini getiren Winston Churchill’dir. Churchill’in 19 Eylül 1946’da Zürih’te akademik gençliğe yaptığı konuşmada, bir çeşit “Birleşik Avrupa Devletleri” (A United States of Europe) modelini önermiştir. Avrupa ailesinin yeniden yaratılması için atılması gereken ilk adımın Fransa ve Almanya arasında ortaklık kurulması olduğu tespitini yapmıştır (Özkan, 2005: 42). Bu amaçla 5 Mayıs 1949 yılında Avrupa Konseyi kurulmuştur. ABD, Avrupa’da oluşan bu yeni işbirliği sürecine ekonomik açıdan Marshall Planı ile askeri açıdan da Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ile destek olmuştur.

Aslında Churchill'in bu önerisinin altında ekonomik faktörler bulunmaktadır. Bu dönemde Avrupa ülkelerinin çelik gibi kapasitesi aşırı olan ürünlerde üretim fazlası mevcuttur bu da üretim krizine yol açmıştır. Sonuçta, talep ve fiyatlar düşüyor, üreticilerin rekabeti önlemek amacıyla iki dünya savaşı arasında yaptıkları türden bir kartel oluşturacaklarına dair işaretlemler alınıyordu. Yeniden yapılandırma sürecinin ortasında Avrupa ekonomilerinin ana sanayilerini spekülasyon veya kasıtlı bir kıtlığa bırakmaları mümkün değildi (Kılıç, 2006:10). Bunun yanı sıra burada ABD karşıtlığını görmek mümkündür. Avrupalı ülkeler ABD'yi bir ekonomik tehdit olarak algılamaktaydılar.

1.1. Avrupa Birliği'nin Temelleri Atılıyor

Avrupa ideali, gerçek bir siyasi projeye dönüşüp birlik üyesi ülkelerin hükümet politikalarında uzun vadeli bir hedef haline gelmeden önce, sadece filozoflarla önsöz kimselerin düşüncelerinde yaşamaktadır. Avrupa Birleşik Devletleri hümanist ve barışçı bir hayalin parçasıdır. Yirminci yüzyılın ilk yarısında meydana gelen ve kıtayı derinden yaralayan çatışmalar bu hayali darmadağın etmiştir. Avrupa'da ulusal uzlaşmazlıkları aşabilecek bir örgütlenme II. Dünya Savaşı sırasında totaliter yönetimlere karşı savaştan direniş hareketlerinden kaynaklanarak kurulmuştur. Avrupa'da bütünleşme sürecine ivme kazandıran Robert Shuman'ın planının ilham kaynağı Jean Monnet'dir (www.abofisi.metu.edu.tr). Gerçekten de 18 Nisan 1951'de imzalanan Paris Antlaşmasıyla savaşın ana hammaddelerini oluşturan kömür ve çeliğin akit devletlerin (Fransa, Batı Almanya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, İtalya) yetki ve kontrolünden alınarak, uluslararası içerikli bir otoriteye devriyle birlikte, Avrupa bütünleşmesinin temelleri atılmıştır (Arıkan, 2005: 15).

Avrupalı devletler arasında gümrüklerin aşağıya çekilmesi ve sınırların aşamalı olarak kaldırılmasıyla sürekliliğin sağlanacağını düşünen Robert Shuman ve Jean Monnet kıtada bir birlik kurmak fikrini ortaya koymuşlardır. Ancak Monnet ulus ötesi yetkilerle donatılmış bir organın yönetimindeki bir birliği savunurken, De Gaulle, Fransa'nın öne çıktığı bir uluslararası birliği savunmaktadır. Akalın'a göre, Monnet'in siyasal programı açık ve nettir (Akalın, 2006: 19);

—Özerk toplulukların Avrupa’da yaygınlaştırılması (merkezi otoritenin zayıflaması)

—Avrupa’nın ekonomik, siyasal, kültürel entegrasyonu,

—Avrupa Birleşik Devletleri hedefi,

—ABD’nin Avrupa’ya taşınması,

—Şaşmaz ABD-İngiliz dostluğu.

Akalın’ın böyle demesine karşın Avrupa’da birlik kurma konusunda farklı görüşler de bulunmaktadır ve yoğun olarak bunlar kabul görmektedirler. Bilindiği üzere, II. Dünya Savaşı, Avrupa’da büyük ekonomik yıkıma ve ciddi insan kaybına yol açmıştır. Bu tahribatla dünya politikasının belirlenmesinde merkez konumunda olan Avrupa bu defa çevre konumuna düşmüştür. Özellikle, iki nükleer güç olan ABD ve SSCB’nin hakim rol üstlenmesi de bu süreci hızlandırmıştır. Avrupa’nın tekrar merkezi konumuna ulaşmak için birleşmekten başka alternatifleri kalmadığı ve bu nedenle birleşme çabalarına başlaması bu görüşler arasında yer almaktadır (Çaşın ve Özgöker, 2008: 64).

1.2. Avrupa’nın Fikri Temelinde İki Zıt Görüş

Bu noktada paralel görüşlere sahip olan Shuman ile Monnet’in karşısında Fransız direnişinin lideri, Charles de Gaulle’ü görmekteyiz. Akalın, Jean Monnet ve De Gaulle arasındaki görüş farklılıklarını şu şekilde özetlemektedir;

—ABD ve İngiltere ile yakın ittifakı savunurken, De Gaulle Fransa ile Atlantik arasına mesafe koymayı esas almıştır.

—Monnet dünyaya Amerikan/Anglosakson gözlükleriyle bakarken De Gaulle dünyaya Avrupa’dan, özellikle Fransa’dan bakmıştır.

—Monnet’in hedefi birleşik, ulus ötesi yetkilerle donatılmış bir organın yönettiği federal bir Avrupa; De Gaulle’ün hedefi ise Avrupalı ulusların kendi kaderine sahip çıkarak yaratacakları ekonomik temelli, gevşek, konfederal bir AB’dir.

—Monnet Atlantikçiliğin ateşli bir yandaşyken De Gaulle Paris-Bonn eksenli bir Avrupa’nın savunucusudur (Akalın, 2006: 19).

Monnet ile De Gaulle arasındaki görüş farklılığının temelinde Monnet'in Avrupa işbirliği kurmadaki hedeflerinden kaynaklanmaktadır. Bundaki temel sebep, Avrupa'nın bir anda yeniden yapılanamayacağını iddia eden pragmatist anlayışları değildir. Monnet Fransız – Alman işbirliğini savunmanın yanında Avrupa'nın Amerika ile bağlarını desteklemiştir. Monnet *“Hükümetler arasında sadece işbirliğinden öteye gidemeyen bu mevcut sistemin zayıflığını görmekten kendimi alamıyorum. Batı Avrupa Devletleri'nin ulusal çabaları bir Avrupa çabasına dönüştürülmelidir. Bu da ancak bir Batı Federasyonu ile mümkün olabilir”* şeklindeki fikirleriyle hükümetler arası işbirliğinin ötesine giden projeleri desteklemiş ve Avrupa insanının uzun vadede çıkarlarının örtüşeceği fikrinden hareket etmiştir (Çaşın ve Özgöker, 2008: 63).

Akalın'ın *“tarih hangisini haklı çıkardı?”* sorusuna cevabı, *“tarihte bir kez sorulup bir yana atılabilecek basit bir soru değildir; dönem dönem gündeme gelir”* şeklinde olmuştur. O'na göre, 1990'lı yıllarda, Berlin Duvarı'nın ardından, kendilerini çok güçlü hisseden liberal/Anglo-Sakson yanlıları liberal-demokratik modeli hayata geçirmek için harekete geçmişler ve ideolojik-siyasal üstünlüklerine dayanarak projelerini engelsiz uygulayacaklarını sanmışlardır (Akalın, 2006: 20).

1.3. Avrupa Birliği: Düşüncesel Platformdan Uygulamaya

Shuman 9 Mayıs 1950'de Fransa ile Almanya'nın kömür ve çelik kaynaklarının birleştirilmesini ve savaş sanayinin temel girdileri olan bu maddelerin üretim ve kullanımındaki yönetimin uluslararası bir yapıya devredilmesini resmi olarak önermiştir (Türe, 2004: 57). Shuman'ın görüşlerinden hareketle, topluluğun temelini oluşturacak olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) Belçika, Almanya, Fransa, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya'nın katılımıyla 18 Nisan 1951'de kurulmuştur. Topluluğun isminin AKÇT olmasının sebebi; II. Dünya Savaşı sonrasında, sanayide önem kazanan iki temel hammadde olan kömür ve çelik sektörünü güçlendirmektir (Canbolat, 2002: 98). Topluluğa İngiltere davet edilmiş olmasına rağmen uluslararası bir yapıya egemenlik yetkilerini devretme düşüncesini benimsemediği için görüşmelere katılmamıştır (Türe, 2004: 57).

5 Eylül 1952’de AKÇT faaliyete geçmiş ve ilk başkan Monnet olmuştur. Yasama organı olarak “Parlamentar Asamble”, yürütme organı olarak “Yüksek Otorite” ve yargı organı olarak da “Adalet Divanı” kurulmuştur. Bunara ek olarak bir de üye devletlerle topluluk arasındaki eşgüdümü sağlamak amacıyla “Bakanlar Konseyi” kurulmuştur (Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2002: 10).

AKTÇ’nin kurulmasıyla birlikte demir-çelik pazarlarının birleştirilmesiyle elde edilen başarı, diğer alanlardaki entegrasyon fikrini yeniden gündeme getirmiştir. “Birleşik Avrupa” idealinin pratiğe geçirilmesi için bütünleşme konusunda daha kapsamlı çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Monnet’in çabalarıyla, 1 Haziran 1955’te kurucu ülkelerin dışişleri bakanlarının katıldığı Mesina Konferansı’nda, enerji sektörünü de içeren ekonomik bütünleşme sürecinin başlatılması kararı alınmıştır. Bu amaçla Komisyon’un önerileri doğrultusunda Roma Antlaşması 25 Mart 1957’de imzalanarak, 1 Ocak 1958’de yürürlüğe girmiştir (Arıkan, 2005: 15). Bu antlaşma esas olarak, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) Antlaşmaları’ndan oluşmaktadır.

Roma Antlaşması öncelikle üye ülkeler arasında gümrük birliğini, yani malların gümrük vergisi ödenmeksizin üye ülkeler arasında serbestçe alınıp satılmasını öngörmüştür. Ancak Roma Antlaşması’nda nihai hedefi sadece ekonomik değil ortak tarım, ulaştırma, rekabet gibi diğer birçok alanda ortak politikalar oluşturulması, ekonomik politikaların yakınlaştırılması, ekonomik ve parasal birlik kurulması, ortak bir dış politika ve güvenlik politikası oluşturulmasıdır. Bu yapının oluşturulmasının da öncüleri Monnet ve Schuman olmuştur (www.gaziantepeic.org).

AET ile başlayan bütünleşme süreci, ülkeler arasında ekonomik bağımlılığı arttırmış ve taraflara karşılıklı sorumluluklar yüklemiştir. 8 Nisan 1965’de Brüksel’de imzalanan ve 1 Temmuz 1967’de yürürlüğe giren “Füzyon Antlaşması” ile AKÇT, AAET ve AET’nin kurumları birleştirilerek, tek bir Konsey ve Komisyon’dan oluşan bir yapı oluşturulmuştur (www.europea.eu.int).

AB’yi oluşturan Roma Antlaşması, uluslarüstü bir karar alma mekanizmasını öngörmektedir. Bunun anlamı, AB’yi yönetmek üzere oluşturulan kurumların üye

uluslardan bağımsız olup birçok konuda üye devletleri de bağlayıcı durumda olmasındır. Roma Antlaşması ile hedeflenen, ülkeler arasında gümrük tarifelerinin kaldırılması, üçüncü ülkelere karşı ortak tarifeler uygulanması, ortak bir tarım politikası oluşturulması, ortak ulaştırma politikası benimsenmesi ve zaman içinde mallar, hizmetler ve kişilerin serbest dolaşımının önündeki tüm engellerin kaldırılmasıdır. Öngörülen ve bu hedefler aşamalı bir şekilde de gerçekleştirilmiştir; 1991’de yapılan Maastricht Zirvesi’nde AKÇT, AAET ve AET’den oluşan Topluluk 1967’de tek çatı altında toplanarak Avrupa Toplulukları (AT) haline dönüştükten sonra 1991’de Maastricht Zirvesi’nde yapılan isim değişikliğiyle Avrupa Birliği (AB) oluşturulmuştur. Maastricht Antlaşması’yla ekonomik ve parasal birlik sağlanması, üye ülkeler arasında tek bir para biriminin benimsenmesi gibi ekonomik hedeflere, Avrupa yurttaşlığı, ortak güvenlik ve dış politika, ortak sağlık ve kültür politikaları oluşturulması gibi sosyal hedefler de ilave edilmiş, böylece proje ekonomik olmasının yanı sıra siyasi bir bütünleşme projesi haline gelmiştir (Acar, 2001:113)

1.3.1. Maastricht Antlaşması ve Getirdikleri

14–15 Aralık 1990’da düzenlenen Maastricht Zirvesi’nde “Avrupa Birliği”ni hızlandırıcı kararlar alınmıştır. Zirvede AB’nin hukuki temelleri atılmıştır (Manisalı, 1995: 33). 7 Şubat 1992’de imzalanan “Avrupa Birliği Antlaşması” olarak bilinen Maastricht Antlaşması AT’de ekonomik ve siyasi entegrasyonun tam olarak gerçekleştirilmesi için hazırlanan en önemli belgedir. İki yüz maddeyi ve çok sayıda ek protokolü içeren antlaşma, üye ülkeler arası iki yıla yakın sürecek müzakere sürecinden sonra varılan bir uzlaşma niteliğindedir. Bununla tüm AT sistemi için geçerli ortak hükümlerin yanında üç topluluğun (AET, AKÇT, AAET) antlaşmalarını çeşitli değişikliklerle güncelleştirerek bir işlevsel “Tek Avrupa Topluluğu”nun belirginleşmesi sağlanmıştır (Canbolat, 1994: 194–195).

Antlaşma ile Topluluğa “Avrupa Birliği” adı verilmiş ve Roma Antlaşması metninde geçen AET adlandırmasının AT olarak değiştirilmesi kararlaştırılmıştır. Maastricht Antlaşması ile AB çok daha ileri bir entegrasyon düzeyine geçmiştir. 1 Kasım 1993’te Antlaşma yürürlüğe girmiş ve böylece 20. yüzyılın sonunda

tamamlanması planlanan ekonomik ve parasal birlik programı da resmen kabul edilmiştir (Manisalı, 1995: 34).

1986'da Tek Avrupa Senedi, 1992'de AB'nin oluşturulmasına ilişkin Maastricht Antlaşması ile üye ülkeler arasında mallar, hizmetler ve işgücünün serbestçe dolaşabilmesine olanak tanıyan "Tek Avrupa Pazarı" süreci 1993 yılında başlatılmıştır. 1997 yılında Amsterdam Antlaşması ve 2000 yılında Nice Antlaşması'yla AB'yi oluşturan kurumlar üzerinde reformlar yapılmış, üye sayıları ve karar verme mekanizması üzerindeki etkileri yeniden düzenlenmiştir. Ancak, Nice Antlaşmasıyla AB'yi oluşturan temel değerler kalıcı barışın sağlanması, birlik, eşitlik, özgürlük, güvenlik ve dayanışmadır. AB'nin amaçları özgürlük ve demokrasi ilkelerini korumak ve tüm üyeler tarafından insan haklarına saygı ve temel haklar ile birlikte hukukun üstünlüğü kuralının uygulanmasını sağlamaktır. Bu özellikleriyle AB, dünyada benzeri olmayan kurumsal bir sistemdir (www.gaziantepeic.org).

AB tarafından getirilen düzenlemeler yeterli görülmemiş ve bir AB Anayasası hazırlanması fikri tartışılarak yaşama geçirilmeye çalışılmıştır. Anayasa'nın hazırlanmasına rağmen üye devletlerce kabulünde yaşanan başarısızlıklar AB'yi yeni bir sözleşmeye taşımıştır. Bu da Lizbon Sözleşmesi olarak bilinmektedir ve 2008 Şubat ayında yürürlüğe girmiştir.

1.3.2. Essen Zirvesi

AB, 9–10 Aralık 1994 tarihinde Almanya'nın Essen şehrinde yapmış olduğu Zirve toplantısında Avrupa'nın geleceğinin alacağı şekil üzerinde önemli kararlar almıştır. Toplantıya 1995 yılında birliğe katılan İsveç, Finlandiya ve Avusturya ile birlikte, Çek Cumhuriyeti, Slovak Cumhuriyeti, Polonya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'ın devlet ya da hükümet başkanları davet edilmişlerdir. AB ülke liderleri Zirve'de altı aday ülkeye tam üyeliğe en hızlı bir şekilde hazırlamak için yardımcı olacaklarını teyit etmişlerdir.

Zirvenin en önemli sonucu, Komisyon tarafından hazırlanıp Dışişleri Bakanları Konseyince onaylanarak Devlet ve Hükümet Başkanlarına sunulan, Merkezi ve Doğu

Avrupa Ülkeleri (MADÜ) için uygulanan katılma stratejisi ile Akdeniz ülkeleriyle geliştirilecek işbirliği koşullarını içeren iki raporun kabul edilmesi olmuştur (T.C. Başbakanlık DTM, 2002: 221).

Essen Zirvesi sonuç bildirgesinde Türkiye’den hiçbir şekilde “ortak üye” olarak bahsedilmemesi, sadece “Akdeniz Politikası” başlıklı bölümde Türkiye’den “ortak üye” değil de “ticari partner” olarak söz edilmesi ve Türkiye’nin adının aday ülkeler ile değil de Mısır, Cezayir, Ürdün, Malta gibi Akdeniz ülkeleri ile birlikte anılması Türkiye tarafından AB bütünleşme sürecine alınmayacağı şüphelerinin kaynağını teşkil etmiştir.

Gümrük Birliği (GB) öncesi döneme rastlayan bu zirveye Türkiye’nin davet edilmemiş olması, gelecekte oluşacak olan AB aile fotoğrafına Avrupalılığı tam olarak kabul görmemiş Türkiye’nin alınmayacağına ilk işaretleri olarak algılanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla henüz imzalanmamış olan GB kararının Avrupa ile bütünleştirici değil, dışlayıcı bir işlev göreceği konusundaki şüphelerin artmasına neden olmuştur (<http://www.turkishweekly.net>).

1.4. Avrupa Birliği’nin Genişleme Süreci

Avrupa’nın bütünleşmesi için yapılan Messina Konferansında yapılan öneriler doğrultusunda yapılan görüşmelere İngiltere, bir temsilci ile katılmasına rağmen gelecekte düşünülen bütünleşmeyi göz önüne alarak bu projenin dışında kalmayı seçmiştir. Bunun yerine İngiliz Uluslar Topluluğu (Commonwealth) ülkeleriyle yakın bağlarını geliştirmeyi tercih ederek görüşmelerin erken safhalarında müzakerelerden çekilmiştir. 1957’de birlik üyeleri Roma Antlaşması hazırlıklarını sürdürürken İngiltere, Serbest Ticaret Alanı (STA) oluşturmasını önermiştir. Ancak birlik üyesi altı ülke bu projeye ilgilenmemiştir. Fakat diğer ülkeler (İngiltere, Danimarka, Norveç, Portekiz, İsveç, Avusturya ve İsviçre) Kasım 1959’da Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi (EFTA) kuruluşunu sağlayan Stockholm Antlaşması’nı imzalamışlardır (Doğan, 1996: 30). İngiltere EFTA’nın kurulmasıyla, AET ülkelerinin bu pazara girmek için ödün verecekleri konusunda beklentileri olsa da bundan sonuç alamamıştır. Çünkü, De Gaulle siyasal alanda istediği konumu elde etmeden İngiltere

ile ekonomik işbirliğinden yana değildir. Sonuçta, 31 Temmuz 1961’de İngiltere, politik nedenlerle AET’ye giriş müzakerelerine başlayacağını ilan etmiştir. Bu dönemde İngiltere’nin ekonomisi bunalım içindeyken EFTA’nın ekonomik katkısının önemli olmadığı anlaşılmaya başlanmıştır. Böylelikle İngiltere, artık kendini dünyanın büyük güçlerinden biri olarak görmemektedir (Tekelli, İlkin, 1993: 51).

De Gaulle İngiltere’nin üyeliğini görünürde, İngiliz Uluslar Topluluğu nedeniyle geri çevirmiştir. Ancak Monnet İngilteresiz bir Avrupa istememektedir. Monnet’in İngiltere’yi Avrupa’ya bağlama projesi Fransız yetkilileri baştan beri rahatsız etmektedir. Bu konuda Monnet’e eleştiriler yöneltilmekteydi: *“O’nun amacı Amerikan otoritesine tabi bir Atlantik Avrupası oluşturmaktır. Güçlü, birleşik bir Avrupa istiyor ama burada güçte sermaye de istemiyor... (Monnet’in) umduğu İngiltere’yi Amerika’nın Truva atı yapmaktır...”*

İngiltere ise bir yandan kendi üyeliğini tartışırken bir yandan da İrlanda, Danimarka, İsveç, Norveç gibi ekonomik partneri olan bir başka deyişle EFTA ülkelerini de Topuluğa sokmak istiyordu. İşte İngiliz soğukkanlılığı bu sırada devreye girmiştir. Fransa, 1968 Mayıs’ında De Gaulle’nin çekilmesini takiben İngiltere’ye olan karıştlığını yumuşatmıştır. İngiltere, EFTA ortakları olan Danimarka ve İrlanda ile birlikte 1973 yılında AT’ye üye olmuştur. AT ilk kez 1973 yılında İngiltere, Danimarka ve İrlanda’nın katılımıyla genişlemiştir. Bundan sonraki katılımlar ise 1981’de Yunanistan, 1986’da İspanya ve Portekiz’in üyeliğe katılımı şeklinde olmuş, üye sayısı 12’ye çıkmıştır.

Her yeni genişleme, bir taraftan AB’de bazı yapısal dönüşümler meydana getirmektedir. Genişlemenin AB’nin ekonomik, sosyal ve demografik yapısında yol açtığı etkiler, birliğin aday ülkelerle ilgili değerlendirmeleri ve bütünleşme politikaları üzerinde etkili olmaktadır. Örneğin, 1981 yılında Yunanistan’ın, 1986 yılında ise İspanya ve Portekiz’in ekonomik gelişmelerini tamamlamadan AB’ne tam üye olmaları, AB’nin bir süre genişleme politikasına son vermesine, derinleşme¹ politikası izlemesine neden olmuştur (Atik, 2006: 174). Yunanistan, İspanya ve

¹ Derinleşme; AB’nin ekonomik entegrasyonun daha ileri aşamalarına geçmek için bütünleşme yolunda yeni adımlar atmasını ifade etmektedir. Parasal bütünleşme, ortak dış politika, güvenlik politikası ve ortak savunma politikası AB’nin son dönemde izlediği derinleşmenin temel unsurlarıdır.

Portekiz Avrupa'da bir dönem demokrasiyi askıya alan ülkeler olması bakımından önem arz etmektedirler. Bu ülkelerin kabul edilişlerinin ardından demokrasi ve insan hakları artık topluluğun olmazsa olmaz koşulları olarak gündeme gelmiştir (Turan, 1998: 300).

Çağrı Erhan'a göre, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in AB'ye dahil olmasıyla birlikte AT'nin yükü artmış ve Almanya'nın akılcı politikası sonucu bu yük İskandinav ülkelerini AB'ye dahil etmeye sonuçlanmıştır². 1 Ocak 1995'te ise Avusturya, Finlandiya ve İsveç'in katılımıyla üye sayısı 12'den 15'e çıkmıştır. Sosyal, siyasal, tarihsel, kültürel ve coğrafi açılardan zaten Avrupalı olan bu ülkelerin entegrasyonu diğer ülkelere kıyasla daha rahat gerçekleşmiştir.

AB'nin son ve en geniş kapsamlı genişlemesi Mayıs 2004'te Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya, Slovenya'nın AB'ye katılımıyla olmuştur. Bu genişleme dalgasıyla birlikte, 25 üyeli AB'nin sosyal, demografik ve ekonomik yapısı değişime uğramıştır. 1 Ocak 2007'deki son genişleme ile Bulgaristan ve Romanya'nın da dâhil olmasıyla üye sayısı 27'ye çıkmıştır.

2. Avrupa Birliği'nin Organları

Kuruluş amacı ekonomik bütünleşmeyi sağlamak olan AB, 1950'lerden bu yana ekonomik bütünleşme temelinde önemli adımlar atmıştır. Bununla yanında, ekonomik birlikte pek çok yeni üyeyi de kabul ederek başarılı bir bölgeselleşme örneği sergileyen uluslarüstü bir örgüttür. AB, kuruluşundan itibaren bu niteliğini geliştirerek değişmiştir. Bu değişimdeki en önemli adımlardan biri de üye devletlerin egemenlik haklarında olmuştur. Üye devletlerin egemenlik haklarını AB organlarına devretmesi temelinde bir yapılanmaya gidilmiştir. Uluslarüstü yöntemle oluşturulmuş AB'nin oluşturduğu iktidar, devletlerin üzerinde yer almaktadır. Bu iktidarın organları vasıtasıyla ürettiği hukuk, egemenliğinin somut görünümüdür. Siyasal birlik hedefine ulaşmanın yolu yetki devinden geçmektedir. Devredilen yetkileri kullanacak

---

² Konrad Adenauer Stiftung Avrupa Birliği Eğitim Vakfı, Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri Sertifika Programı

organların özerk ve devletten bağımsız olmaları, sistemin iyi işlemesi için gereken temel koşullardandır.

AB'nin kurumları devlet yapısında olduğu gibi yasama, yürütme ve yargı işlemlerini yerine getirmektedir. Birlik organları, birliğin temel yapısını teşkil eden Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi, Bakanlar Konseyi, Komisyon, Parlamento, Avrupa Birliği Adalet Divanı, Sayıştay, Ekonomik ve Sosyal Komite'nin yanı sıra Bölgeler Komitesi gibi yardımcı kurumlardan oluşmaktadır.

2.1. Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi (Avrupa Zirvesi)

27 üye ülkenin devlet ve hükümet başkanları senede iki defa Haziran ve Aralık aylarında bir araya gelerek birliğin sorunlarını tartışır ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştirirler. Devlet ve hükümet başkanlarının toplantıları Avrupa Zirvesi³ olarak adlandırılarak bakanların katılımıyla oluşan diğer konsey toplantılarından ayrılmaktadır. Zirvelerin en önemli avantajı birliğin önemli sorunlarının üst düzeydeki yöneticiler arasında tartışma olanağı sağlamasıdır. Zirvelerde ortak karara varıldığında birliğin diğer kurumlarının ilgili konuda ön çalışma yapması emri verilebilmektedir. Bu açılarından bakıldığında Zirveler AB'nin ilerlemesini teşvik etmektedirler (Oktay, 2005: 195).

2.1.1. Yapısı ve İşleyişi

AB üyesi devlet ve hükümet başkanlarının katılımıyla yapılan Zirve niteliğindeki ilk toplantı 1961'in Şubat ayında Paris'te gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten sonra zirvelerin senede iki defa gerçekleştirilmesi kararı alınmıştır. 1974 yılından sonra ise düzenli olarak toplanmaya başlamıştır. Zirveler AB üyesi devlet ve hükümet başkanları ve AB Komisyonu Başkanı'nın katılımıyla gerçekleştirilmektedir. AB üyesi ülkelerin dışişleri bakanları ise devlet ve hükümet başkanlarına yardımcı olmak için zirvelere katılmaktadırlar (Arslan, 2003: 77).

³ En son AB zirvesi 13 Aralık 2007'de Lizbon'da yapılmıştır. Zirve sonrasında Lizbon Sözleşmesi kabul edilmiş ve Şubat 2008'de yürürlüğe girmiştir.

2.1.2. Görevleri

Zirvelerden sonra açıklanan sonuç bildirgeleri (communique'ler) AB'nin diğer kurumlarını yönlendirmenin yanında bağlayıcı niteliğe sahiptir. Zirvelerin amaçları; AB'nin kendi içindeki entegrasyonunda varılacak genel nitelikli siyasi hedefleri saptamak, politik ve ekonomik konularda birlik kurumlarına rehberlik etmek, belirlenen yeni faaliyet alanlarında işbirliğini sağlamak, gerek birlik içi gerekse birik dışı ilişkilerde birliğin ortak tavrın belirlenmesini sağlamak olarak özetlenebilir (Arslan, 2003: 77).

Devlet ve Hükümet Başkanları Konseyi, hükümetlerarası bir konferans değil bir topluluk organıdır. Bu nedenle yapılan zirvelerde ulaşılmak istenen üye devletlerin en küçük ortak paydası değil en büyük ortak paydasıdır. Bu açıdan AB'nin ilerlemesinde çok önemli bir yere sahiptir.

2.2. Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi

Bakanlar Konseyi, birliğin etkinlik alanında ortak karar alınmasında önemli görevler üstlenerek AB'nin ana karar alma kuruluşudur. Ekonomik ve siyasi kararların yerine getirilmesi için üye ülkeleri koordine eder. Konsey'in merkezi Brüksel'dedir; ancak bazı toplantılar Lüksemburg'da yapılır.

2.2.1. Yapısı ve İşleyişi

Bakanlar Konseyi, AB'nin yasama ve karar alma sürecinde en önemli rolü üstlenen organıdır. Konsey, üye ülkelerin dışişleri bakanlarından oluşmaktadır. Ancak toplantılara, AB'nin gündemindeki konulara göre ilgili bakanlar düzeyinde temsilcilerde katılabilir.

Konsey, birliğe bağlı ülkeleri temsil eder ve toplantılarına her ülkeden en az bir bakan katılır. Katılımcı bakanın kim olacağı ise konseyin gündem maddelerine bağlıdır. Örneğin gündemde sosyal politika varsa, Konsey'e her ülkenin çalışma ve sosyal güvenlikle ilgili bakanları, tarımsal konular ele alınacaksa tarım bakanları

katılır. Konsey'e katılan her bakan kendi hükümeti adına tam yetkilidir. Yani bir bakanın imzaladığı belge, o hükümet için bağlayıcıdır. Eğer gündem dışışleri veya yeni bir ülkenin birliğe katılması gibi büyük önem taşıyan bir konu ise, devlet başkanları ya da başbakanlar konseye katılabilir. Oluşumu ve katılan bakanlar konulara göre değişse de konsey tek bir kurum olarak ele alınmalıdır (Demirel, <http://www.icisleri.gov.tr>).

Konsey'de kararların çoğu, her üye ülkenin nüfusu oranında oy ağırlığına sahip olduğu nitelikli çoğunluk ile alınır. Bu yöntemle karar alınması için gerekli oyların toplamı, üye devletlerin çoğunluğunu ve AB toplam nüfusunun %62'sini temsil etmelidir. Halihazırda nitelikli çoğunlukla karar alınması için gerekli oyların toplamı, toplam oyların %71.26'sını oluştururken, Nice Antlaşması uyarınca bu oran 27 üye devlet durumunda %74'e çıkmaktadır. Nice Antlaşması ile öngörülen bu sistemin, karışık ve daha az şeffaf olduğu ileri sürülmektedir (Oktay, 2005: 195). Ancak Konsey'in ortak dış politika ve güvenlik politikası ile adalet ve içişleri alanlarında, Komisyon tekliflerini değiştirebilmesi ya da Avrupa Parlamentosu'nun yaptığı ve Komisyon'un kabul ettiği değişiklikleri geri çevirebilmesi için, bu konularda aksine karar alma yetkisi tanınmadığı durumlarda oybirliği zorunludur. Ancak vergilendirme, dışışleri ve savunma politikası gibi hassas alanlarda oybirliği ile karar alınması gerekmemektedir (www.ikv.org.tr).

Tablo 1: Bakanlar Konseyi Üye Devlet Oy Ağırlıkları (www.hazine.gov.tr)

Almanya	29	Polonya	27
Fransa	29	Romanya	14
İtalya	29	Çek Cumhuriyeti	12
İngiltere	29	Macaristan	12
İspanya	27	Bulgaristan	10
Hollanda	13	Litvanya	7
Belçika	12	Slovakya	7
Portekiz	12	Estonya	4
Yunanistan	12	Letonya	4
Avusturya	10	Slovenya	4
İsveç	10	G. Kıbrıs	4
Danimarka	7	Malta	3
İrlanda	7	Finlandiya	7
Lüksemburg	4		

AB üyesi her ülke, dönüşümlü olarak Konsey başkanlığını altı ay süresince üstlenir (1 Ocak ve 1 Temmuzda) ve başkanlık sıralaması 1996 yılından itibaren bir büyük ve güçlü üye, bir güçsüz üye şeklindedir. Ayrıca siyasi istikrarlılığın devamı için geliştirilen TROİKA sistemiyle de başkanlığı yürüten üye ülke kendinden önceki ve kendinden sonraki başkanlığı yürüten üye ülkelerle birlikte çalışmaktadır (www.ikv.org.tr). Konsey Başkanı birlik çalışmalarını ve Konsey'in yardımcı komisyonların başkanlığını yapmaktadır. Bunun yanında AB başkanı sıfatıyla da dünya gündeminde önemli bir yeri vardır. Konseyde toplam 9 farklı Konsey yapılanması vardır, bunlar (www.euroselect.com):

Genel İşler ve Dış İlişkiler Konseyi: Dışişleri Bakanlarından oluşmaktadır ve ayda 1 kez toplanmaktadır. Aynı zamanda Avrupa Konseyi toplantılarının hazırlığını ve takibini koordine etmektedir. Ortak dış politika ve güvenlik politikası hükümlerine bağlı olarak Ortak Dış Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcileri dış ilişkilerle ilgili oturumlarda rol almaktadır.

Ekonomik ve Mali İşler Konseyi (ECOFİN): Her üye devletin ekonomi ve maliye bakanlarından oluşmaktadır.

Adalet ve İçişleri Konseyi: Üye ülkelerdeki adalet ve içişleri bakanlarını bir araya getirmektedir.

İstihdam, Sosyal Politika, Sağlık ve Tüketici Meseleleri Konseyi (EPSCO): Bu Konsey'e, istihdam, sosyal koruma, tüketici hakları, sağlık ve fırsat eşitliğine ilişkin konularda görev üstlenmiş bakanlar katılmaktadır.

Rekabet Konseyi: İç pazar, endüstri ve araştırma alanlarına ilişkin konfigürasyonların gündeme gelmesiyle birlikte Haziran 2002'de oluşturulmuştur. Endüstri ve bilimsel araştırma alanlarında sorumlu bakanlardan oluşmaktadır.

Ulaştırma, Telekomünikasyon ve Enerji Konseyi: Hemen hemen iki ayda bir toplanmaktadır. Birliğin gündemindeki belirli konulara göre Haziran 2002'de oluşturulması kararlaştırılmıştır.

Tarım ve Balıkçılık Konseyi: En eski oluşumlardan biridir. Ayda bir kez tarım ve balıkçılık bakanlarını ve tarım, balıkçılık, gıda güvenliği, hayvancılık sorunları ve kamu sağlığıyla ilgili konularda ilgili komisyonerleri bir araya getirmektedir.

Çevre Konseyi: Yılda 4 kez toplanır. Çevre bakanlarından oluşur

Eğitim, Gençlik ve Kültür Konseyi: Yılda 3 veya 4 kez toplanmaktadır. Üye ülkelerin eğitim, gençlik, kültür ve iletişim bakanlarından oluşmaktadır.

2.2.2. Görevleri

Konsey, AB'nin ana karar verme kuruluşudur ve üye ülkeler arasında ekonomik ve siyasi kararların yerine getirilmesi için koordinasyon rolü oynar. Konsey hükümetlerarası işbirliğine dayalı iki alanda daha birincil rol oynar. Ortak dış politika ve güvenlik politikası çerçevesinde ortak konuları tanımlar ve ortak kararlar alır. Bu

önlemlerin uygulanmasından da birliğin temsilcisi sıfatıyla Konsey başkanlığı sorumludur. Konsey'in adalet ve içişleri alanındaki esas işlevi ortak eylemler belirlemek ve üye devletlerin imzalayacağı sözleşmeleri hazırlamak ve önermektir (www.abgs.gov.tr).

AB bağlamında Konsey'in görevlerinden birisi de üye devletlerin genel ekonomik politikalarını koordine ederek ve Komisyon'un sunduğu tekliflerden hareketle Parlamento'yu da şu veya bu ölçüde sürece katan usullere uygun biçimde ortak politikalara ilişkin temel kararları alarak Antlaşma'da belirlenmiş olan hedeflere ulaşılmasını sağlamaktır. Konsey'in temel görevleri özetlenecek olursa (www.tasam.org.tr);

Yasama: Konsey birçok alanda bu sorumluluğu Avrupa Parlamentosu (AP) ile paylaşmaktadır. Konsey'in çıkarmış olduğu topluluk tüzüğü, yönergeler ve kararlar ya AP ile Konsey tarafından ya da Konsey veya Komisyon tarafından kabul edilmektedir. Konsey bazı hukukî tasarrufları uygulama konusunda Komisyon'u yetkilendirebilmektedir.

AB üyesi devletlerin genel ekonomi politikalarının koordine etmek: Konsey Avrupa bütünleşme sürecinin tanımlanmasında rol oynamaktadır. Çok sayıda AB mevzuatı hakkında kesin karar almaktadır. AB'nin siyasi amaçlarını belirlemekte, üye devletlerin ekonomi politikaları arasında eşgüdümü sağlamaktadır.

Bütçe: Topluluğun bütçesinin onaylanması AP'nin görüşü alındıktan sonra Konsey tarafından kararlaştırılmaktadır. Konsey ve AP, AB bütçesi üzerinde denetim yetkisini paylaşmaktadırlar

AB ile üçüncü ülkeler veya uluslararası örgütler arasında uluslararası anlaşmalar imzalanması: Konsey, üçüncü ülkelerle veya uluslararası örgütlerle yapılacak antlaşmalarda Komisyon'u görüşmeler için yetkilendirmektedir. Aynı zamanda Konsey ambargo koyma yetkisine de sahiptir.

Avrupa Konseyi tarafından ortaya koyulan yönlendirici ilkelere dayanarak AB'nin ortak dış ve güvenlik politikasının geliştirilmesi: Birliğin güvenliği ile ilgili ortak dış politika ve güvenlik politikası konusunda tüm yetkiler Konsey'de toplanmıştır

Gözetim ve Komisyondan Öneri İsteme ve Uyumlaştırma: Cezai konularda ulusal mahkemeler ve polis güçleri arasında işbirliğinin koordinasyonu oluşturmaktadır. Konsey bazı hallerde (Birliğin müşterek ticaret politikalarının uygulanması gibi) organlara ve üye ülkelere karşı denetim ve gözetim yetkisine haizdir. Aynı zamanda, Konsey ortak amaçların gerçekleştirilmesi için yararlı gördüğü bütün araştırmaları yapmasını ve uygun göreceği her türlü öneriyi kendisine sunmasını Komisyon'dan isteyebilmektedir.

Atama, Özlük Hakları Kararları ve Personel Hakları: Konsey, Toplulukların çeşitli kurumlarına üye atar. Nitelikli oy çoğunluğu ile Adalet Divanı başkan ve üyeleriyle, savcıların ücretlerini, emeklilik aylık ve malî haklarını karara bağlar. AB'de çalışanların ve Komisyon üyelerinin hukukî durumlarını, görev ve çalışma koşullarını ve ücretlerini belirler.

Sonuç olarak Konsey, AB'ni şekillendiren, yöneten ve dış politikasını belirleyen temel organdır.

2.3. Avrupa Birliği Komisyonu

Merkezi Brüksel'de olan Komisyon, AB'nin yürütme organı olarak bağımsız bir hükümet gibi çalışmaktadır. Yürüte organı olarak AB'nin bütün eylemleri Komisyon'la başlamakta ve Komisyon'la sonuçlanmaktadır. Komisyon üyeleri kendi hükümetlerine karşı bağımsızken, AP'ye karşı sorumludur.

2.3.1. Yapısı ve İşleyişi

AB Komisyonu topluluk çıkarlarını temsil eden bir kurumdur. Üye ülkelerin hükümetleri tarafından ortak anlaşmayla beş yıllık bir süre için göreve getirilen Komiserlerden oluşmaktadır. Ancak bu komiserler ne ulusal hükümetlere ne de

Konsey'e karşı sorumlu olmayıp bağımsızdırlar. Komisyon üyeleri sadece AP'ye karşı sorumludurlar. Komiserler topluluğun memurudurlar. Komisyon başkanı, Konsey tarafından, komiserler arasında iki yıllık süre için atanırlar. Komisyon idari teşkilat olarak, bir hukuk servisi ve bir istatistik ofisi yanında 23 genel müdürlük ve diğer servislerden oluşmaktadır. Komiserlerin her birinin bir kabinesi bulunmakta ve bu kabine komiserlerle idare arasındaki bağlantıyı sağlamaktadır. Komisyon bunun yanında hükümet temsilcilerinden oluşan istişari, idari ve düzenleyici komitelerle de işbirliği içindedir (Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2002: 22).

2.3.2. Görevleri

AB Komisyonu üye devletlerce üyelerden (komiser) oluşan bir yürütme organıdır. Genişleme sonrası mevcut sistemin devam etmesi halinde Komisyonun 30'dan fazla üyesi olması ihtimali karşısında, Nice Antlaşması Komisyon'da her bir üyenin bir temsilcisi olacağını, ancak, AB'nin üye sayısının 27'ye ulaşması ile Komiser sayısına üst limit getirileceğini, bu limitin Bakanlar Konseyinin oybirliği ile alacağı karar ile tespit edileceğini, her halükarda, Komiser sayısının 27'yi geçmeyeceğini hükme bağlamıştır. Komisyona Almanya, İngiltere, İtalya, Fransa ve İspanya nüfus yoğunluğu itibariyle ikişer, diğer üye devletler ise birer komiser vermektedir. Komisyon Birlik politikalarının tasarlayıcısı ve koordinatörüdür (Yiğit, 2004: 11).

Komisyon AB'nin en önemli yürütme organı olarak birliğin yasalarının uygulanmasına yönelik olmak üzere yılda binlerce hüküm yayınlamakta, yüzlerce yasa tasarısı önermektedir. Komisyonun görevlerini iki başlık altında toplamak mümkündür. Birincisi; Komisyon, kurucu antlaşmaların koruyucusudur. Kurucu antlaşmaların ve organların almış olduğu kararların usulünce uygulanıp uygulanmadığı, ilgili tarafların yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini izlemekle görevlendirilmiştir. İkincisi, Komisyon yürütme organıdır. Roma Antlaşması'ndan kaynaklanan yürütme yetkilerinin yanı sıra, ortak politikaların oluşturulması ve yürütülmesi görevini de üstlendiğinden, bu yetkilerinde bir artış olmuştur. Birliği hukuken temsil eder. Birlik fonlarının idaresi görevi de Komisyon'a aittir (www.aof.edu.tr).

Nice Antlaşması'nda yer alan genişleme ile ilgili protokolde AB'nin 27 üyeli hale gelmesinden sonra Antlaşmanın 231(1) maddesinin, Komisyon üye sayısının AB üye ülke sayısından az olması nedeniyle, eşitlik ilkesi çerçevesinde rotasyon sistemi kullanılacağı ve bu sistemin uygulama esaslarının Konsey'de oybirliği ile kabul edileceğinin eklenmesi ile değiştirileceği ifade edilmiştir. Ayrıca, Komisyon üye sayısının da Konsey tarafından oybirliği ile belirleneceği belirtilmiştir. Antlaşma'da yapılacak olan her iki değişikliğin Birliğe 27 üye de katıldıktan sonra gerçekleşeceği vurgulanmıştır (<http://www.ikv.org.tr>). Bu durum 13 Aralık 2007'de yapılan Lizbon Zirvesiyle de kesinlik kazanmıştır.

2.4. Avrupa Birliği Parlamentosu

AP, birliğin tarihsel sürecinde sadece danışma organı olarak yer almaktadır. Ancak AKÇT, AAET ve AET'nin tek bir çatı altında toplanması ve 1987'de imzalanan Tek Senet'ten sonra Parlamento'nun birlik içinde fark edilir derecede güçlendirildiği görülmektedir. Maastricht ve Amsterdam Antlaşmaları'yla Parlamento'nun yetkileri daha da artırılarak etkin bir kurum haline dönüştürülmesi doğrultusunda önemli adımlar atılmıştır.

AB Parlamentosu, AB içinde Konsey ve Komisyon arasında paylaşılmış olan özellikle yürütme yetkilerinin kullanılmasının demokratik olarak denetlenmesi amacıyla kurulmuştur. 1958'de Roma Antlaşması'na bağlı Roma Sözleşmesi'yle kurulan meclis AKÇT'nin ortak meclisinin birleşmesiyle oluşturulmuştur. Başlangıçta "Avrupa Parlamenter Meclisi" olarak adlandırılırken 1962 yılında "Avrupa Parlamentosu" adını almıştır (DTM, 2002: 23).

2.4.1 Yapısı ve İşleyişi

Roma Antlaşması'nın 137. maddesinde, üye devlet halklarının temsilcilerinden oluşan AP'nin, anılan Antlaşma ile kendisine verilmiş olan danışmanlık ve denetim yetkilerini kullanacağı hüküm altına alınmıştır. Anılan madde hükmünden de anlaşılacağı üzere, AP henüz bir yasama organı olarak öngörülmemektedir (Yiğit, 2004: 3).

AP, AB halklarının demokratik siyasi iradesini temsil eder. Başlangıçta üye ülkelerde yapılan seçimle gelen milletvekillerinden oluşmaktayken 1979'dan sonra Avrupa bütünleşme sürecine doğrudan seçimle işbaşına gelen temsilcileri aracılığıyla katılmaktadır. Öncelikli amaçlar; kanun yapmak, bütçeyi kontrol etmek ve yürütme erkini denetlemektir. AP'deki çalışmalar değişen tüm alanlarda AB etkinliklerini kapsayan komisyonlarda gerçekleştirilir. Bunlar (Canbolat, 1994: 125):

1. Dışişleri ve Güvenlik Komisyonu
2. Tarım ve Kırsal Kesimi Geliştirme Komisyonu
3. Bütçe Komisyonu
4. Ekonomi, Para ve Sanayi Politikası Komisyonu
5. Enerji, Araştırma ve Geliştirme ve Teknoloji Komisyonu
6. Dış Ekonomik İlişkiler Komisyonu
7. Hukuk ve İnsan Hakları Komisyonu
8. Sosyal İlişkiler ve İstihdam Komisyonu
9. Bölgesel Politikalar ve Yerel Yönetimler Bünyesinde Bölge Planlamaları Komisyonu
10. Taşımacılık ve Turizm Komisyonu
11. Çevre, Sağlık ve Tüketici Korunması Komisyonu
12. Gençlik, Kültür, Eğitim, Medya ve Spor Komisyonu
13. Kalkınma ve İşbirliği Komisyonu
14. Kamusal Haklar ve İçişleri Komisyonu
15. Bütçe Kontrol Komisyonu
16. Balıkçılık Düzenleme Komisyonu
17. Kadın Hakları Komisyonu
18. Dilekçe Komisyonu
19. Kurumsal İşler Komisyonu

AP, AB'nin toplantıları ve çalışmaları halka açık olan tek kurumudur. AP'nin kararları ve toplantı tutanakları AB Resmi Gazetesi'nde (Official Journal of the European Communities) yayınlanmaktadır. Parlamenterler kendi ülkesinde oy kullanma hakkı olan her AB vatandaşı tarafından seçilmektedirler. Parlamenterlerin

seçimi ise her ülkenin seçim sistemine göre değişiklik göstermektedir. Bu şekilde AP, temsil ettiği 492 milyon Avrupalının demokratik isteklerini savunan ve koruyan bir kurum olmuştur. Parlamento'nun aylık genel oturumları Strazburg'da, komite toplantıları ve ek oturumları Brüksel'de yapılır. Genel Sekreterlik Lüksemburg'dadır. Her ay düzenli olarak bütün parlamenterlerin katılımı ile genel kurul oturumları gerçekleştirilir. Parlamenterler 1979'dan bu yana tek dereceli genel seçimle 5 yıl için iş başına gelmektedir. AP'nin sorumluluğu, Komisyon tarafından yapılan mevzuat önerilerini Konsey'e de danışarak (danışma yöntemi, işbirliği yöntemi, ortak-karar yöntemi, Parlamento'nun uygunluk görüşü⁴) yasalaştırmaktır. Bunlar içinde en önemlisi ortak karar yöntemidir (<http://abofisi.metu.edu.tr>).

AB'de tüm siyasi eğilimler Parlamento'da temsil edilmektedir. Doğrudan seçilen üyeler ulusal partiler biçiminde değil (mensubu oldukları ülkeden bağımsız), politik gruplar şeklinde örgütlenirler. Bu politik gruplar üye devletlerin benzer eğilimlere sahip siyasal partilerinin bir araya gelmesi ile oluşturulur. Günümüzde AP'de 7 siyasi grubun yanı sıra herhangi bir siyasi gruba bağlı olmayan bağımsız milletvekilleri de yer almaktadır (www.fp6.org.tr).

---

⁴ Danışma yönteminde, Konsey tarafından mevzuat önerisi kabul edilmeden önce Parlamento'nun görüşünün alınması gerekmektedir (tarım fiyatlarının incelenmesinde). İşbirliği yönteminde ise, önerilen mevzuatın Parlamento tarafından iyileştirilmesine olanak sağlanmaktadır. Uluslararası anlaşmaların imzalanması, yeni üye ülkelerin Birliğe katılması, Avrupa Merkez Bankası'nın görev ve yetkileri, gibi önemli kararlarda Parlamento'nun uygunluk görüşünün alınması gerekmektedir. Bu AP'nin uluslararası anlaşmaları onaylama veya reddetme hakkına sahip olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 2: Avrupa Parlamentosu'nda Politik Gruplar ve Sandalye Dağılımı (2004 – 2009) (www.ikv.org.tr)

EPP – ED (Avrupa Halk Partisi – Hıristiyan Demokrat Grup)	268
PES (Avrupa Sosyalistler Partisi Grubu)	179
ALDE (Avrupa Liberal, Demokrat ve Reform Partisi Grubu)	53
Greens / EFA (Yeşiller / Avrupa Bağımsız İttifakı)	45
EUL / NGL (Avrupa Birleşik Sol / Kuzey Yeşil Sol Konfederasyonu)	41
IND (Demokrasi ve Farklılıklar Grubu)	36
UEN (Ulusalcılar)	27
Bağımsızlar	28

AP'de üye ülkeler, nüfusları oranında sandalye sayısına sahiptirler. Birliğe katılan yeni ülkeler ile beraber parlamentodaki vekil sayısı 1999- 2004 yılları arasında 624 iken 2004 de 732'ye, 2007'de ise Romanya ve Bulgaristan'ın katılımıyla 785'e çıkmıştır.

Tablo 3: 2004–2009 Dönemi’nde Avrupa Parlamentosuna Seçilen Temsilci Sayısının Ülkelere Göre Dağılımı (<http://www.avrupa.info.tr>)

Avusturya	18	Letonya	9
Belçika	24	Litvanya	13
Bulgaristan	18	Lüksemburg	6
Kıbrıs	6	Malta	5
Çek Cumhuriyeti	24	Hollanda	27
Danimarka	14	Polonya	54
Estonya	6	Portekiz	24
Finlandiya	14	Romanya	35
Fransa	78	Slovakya	14
Almanya	99	Slovenya	7
Yunanistan	24	İspanya	54
Macaristan	24	İsveç	19
İrlanda	13	İngiltere	78
İtalya	78		
TOPLAM			785

2.4.2. Görevleri

Parlamentonun yasama sürecine ilişkin yetkilerinin yanında yönetim üzerinde kontrol yetkisi, denetim görevi, yeni üye alımında ve ortaklık antlaşması imzalanmasında onay yetkisi, bütçeye ilişkin yetkileri ve adalet divanına başvurma hakkı da mevcuttur (Arslan, 2003: 77).

Yasama: AP, Avrupa Topluluğu Antlaşması uyarınca yasama sürecine katılmaktadır. Ayrıca AP, Konsey ve Komisyon ile birlikte ortak açıklamalarda bulunabilmektedir. Yine parlamentolarda uygulanan soru sorma ve yürütmenin de yazılı veya sözlü cevap verme zorunluluğu AP’ye de tanınmıştır (T.C. Başbakanlık DTM, 1999: 25).

Bütçe: Parlamento topluluk bütçesinin hazırlanmasında yönlendirici bir etkiye sahiptir. AB bütçesi her yıl Aralık ayında AP tarafından onaylanmaktadır. Bu süreçte

Komisyon tarafından Eylül ayında oluşturulan bütçe taslağı ilk önce Konsey’de nitelikli çoğunlukla kabul edilerek müzakere edilmek üzere Parlamento’ya gelmektedir. Parlamento bütçeyi zorunlu ve zorunlu olmayan harcamalar açısından değerlendirmektedir. Sonuçta Parlamento bütçeyi ya tamamen reddetmekte ya da bütçe taslağına ilişkin nihai formu onaylamak için alternatif bir bütçe talep etmektedir. Parlamento sadece zorunlu olmayan harcamaları düzeltebilmektedir. Zorunlu harcamalar hakkında ise Konsey’e değişiklik teklifi yapabilmektedir (www.europarl.eu.int).

Komisyon Üyelerini Belirlemek: Komisyon Başkanı’nın belirlenmesi aşamasında AP üye devletler tarafından aday gösterilen ismi onaylama yetkisine sahiptir. AP’nin onayını aldıktan sonra Komisyon Başkanı ve diğer üyeler, üye devletlerce atanırlar.

Üye Kabulü ve Bazı Antlaşmaları Onaylamak: AB’ye üye olmak isteyen devlet başvurusunu öncelikle Konsey’e yöneltmektedir. Ancak Konsey, Komisyon’un görüşü ve AP üyelerinin salt çoğunluğuyla verilmiş olumlu oyu aldıktan sonra karar verebilmektedir (<http://www.avrupa.info.tr>).

Şikâyet Dilekçelerini İncelemek: AB vatandaşlarının sesi olarak kabul edilen AP, aynı zamanda kendisini bütünleşmenin tetikleyicisi bir araç gibi görmekte bu anlamda ekonomik entegrasyonun yanı sıra siyasal bütünleşmeyi de teşvik etmektedir. Demokratikleşme konusunda büyük bir hassasiyete sahip olan kurum topluluk yurttaşlarının şikâyetlerini kabul etmektedir (Canbolat, 1994:140). Böylece vatandaş taleplerinin en sağlıklı biçimde karşılanacağına inanılmaktadır.

Avrupa Parlamentosu Adalet Divanı’na Dava Açması: AP, birlik içinde karar alınması gereken durumlarda Konsey ve Komisyon’un bu kararları almazlarsa Adalet Divanı’na dava açabilme hakkına sahiptir.

Ortak Dış ve Güvenlik Politikası ve Ekonomik ve Parasal Birlik: AP Avrupa siyasi işbirliğine yoğun bir biçimde katılmaktadır. Parlamento, ortak dış politika ve güvenlik politikasının gelişimi hakkında dönem başkanlığı ve Komisyon’ca sürekli

bilgilendirilmekte ve ortak tavır ile ortak eylemin gerçekleşmesine katkıda bulunmaktadır. Ekonomik ve parasal birlik konusunda Parlamento Komisyon'un hazırlayacağı öneriye danışmanlık yapmaktadır. Ekonomik ve parasal birliğe geçişte Konsey ve Komisyon'un Parlamento'yla istişarede bulunması zorunlu görülmüştür.

2.5. Avrupa Birliği Adalet Divanı (ABAD)

Merkezi Lüksemburg'da olan Adalet Divanı, 7 Ekim 1958'de kurulmuştur ve AB'nin en yüksek hukuksal organı niteliğini taşımaktadır. AKÇT Antlaşması ile kurulan Divan'ın asıl görev alanını üye devletlerin kanunlarının Avrupa Antlaşmaları'na uygun olup olmadığına karar vermektir.

2.5.1. Yapısı ve İşleyişi

ABAD ulusal devletlerde hem Yargıtay hem de Danıştay gibi yüksek mahkemelerin işlevlerini beraberinde yürütmektedir. 25 yargıç ve 8 savcıdan/hukuk sözcüsü (Adalet Divanı'nın talep etmesi halinde Bakanlar Konseyi oybirliği ile sayıyı arttırabilir) oluşan Adalet Divanı nihai yargı organı olup, kararlarının temyizi mümkün değildir. Divan üyeleri üye ülkeler tarafından bağımsızlığı hakkında tam güven duyulan ve kendi ülkelerinde en yüksek yargısal görevlerin yerine getirilmesi için gereken niteliklere sahip, ayrıca hukuk bilimi konusunda yetenek ve görüşleri ile kabul edilmiş kişiler arasından 6 yıl için seçilir. Bu süre sonunda yeniden aynı kişiler üyeliklerine üç yıl aralıklarla devam edebilirler. Divan üyeleri her üye ülkeden bir yargıç olacak şekilde belirlenir ve değişim rotasyon⁵ yoluyla uygulanır (T.C.Başbakanlık DTM, 1999: 27).

Adalet Divanı'nın yükünü hafifletmek ve AB hukuk korumasını yaygınlaştırmak amacıyla 1989'da, 25 yargıçtan oluşan bir de Asliye Mahkemesi (Bidayet Mahkemesi) kurulmuştur. Asliye Mahkemesi daha çok AB rekabet kurallarının uygulanmasında çıkan anlaşmazlıklara, şirket ve kişisel başvuru davalarına bakarken, Adalet Divanı, hukuk meselelerinin üzerine gider ve üye devletlerin kanunlarının

---

⁵ ilk 3 yılın sonunda 7 yargıç; sonraki 3 yılın sonunda 8 yargıç ve savcılar (her3 yılın sonunda 4 savcı) her üç yılda bir dönüşümlü olarak yenilenir.

Avrupa Antlaşmaları'na uygun olup olmadığına karar verir. Adalet Divanı ayrıca Asliye Mahkemesi kararlarına yapılan itirazları da ele alır (<http://abofisi.metu.edu.tr>). Divana 8 savcı veya hukuk sözcüsü işlemlerde yardımcı olmaktadır. Savcıların ana görevi başvuruları inceleyip, vardıkları sonuçları açıkça ve tarafsız bir biçimde divana sunmaktır.

Yargılama süreci ise şu şekilde işlemektedir: Yazılı Aşama; bu aşamada tarafların iddiaları ve bu iddiaların dayanakları alınır. Soruşturma Aşaması; yargılama aşamasından sonra Divan soruşturmaya gerek görürse uygulanır. Sözlü Aşama; soruşturmaya gerek görülürse taraflar ve tanıklar sözlü olarak dinlenmek üzere mahkeme önüne çıkar veya kanıt belgeleri incelenir. Sözlü aşamada taraflar, bizzat ya da avukatları aracılığıyla temsil edilirler. Ardından yargıçlar karar alırlar. Kararlar ise açık bir celse ile açıklanır. Adalet Divanı nihai yargı organı olduğundan kararların temyizi söz konusu değildir (T.C. Başbakanlık DTM, 2002: 26).

2.5.2. Görevleri

Adalet Divanının ana görevi Antlaşma'nın uygulanmasında ve yorumlanmasında hukuka saygıyı sağlamaktır. Üyelerden birinin Roma Anlaşması'nın hükümlerine uygun hareket etmediği görülürse, Komisyon önce ilgili devlete tavsiyelerini bildirir. Eğer üye devlet bu önerileri tutmazsa, bu kez Adalet Divanı'nda aleyhine dava açtırır. Adalet Divanı anlaşma hükümlerine aykırı davranıldığı sonucuna varırsa, bu hükümlerin uygulanması için alınacak karar, üye devletler tarafından yerine getirilir. Adalet Divanı, üye devletleri ve şirketleri ayrıca para cezası ile cezalandırabilme yetkisine de sahiptir (T.C. Başbakanlık DTM, 2002: 27). Kararları temyiz edilemeyen ve bağlayıcı olan bir adli merci sıfatıyla, Birlik hukuk düzeni dâhilinde meydana gelen hukuki ihtilafları, hukuk kurallarına ve adalete uygun olarak çözmek işlevini de yüklenmiştir. Adalet Divanını görev alanına giren başlıca sorunlar şunlardır:

- Üye devletlerin diğer üye devletlere karşı açtığı davalar,
- Komisyonun üye devletlere karşı açtığı davalar,
- Birliğin kurumları aleyhine açılan davalar.

2.6. Yardımcı Organlar

2.6.1. Avrupa Birliği Sayıştayı

Avrupa Topluluklarının bütünleşmesi üzerine, Topluluk düzeyinde bağımsız bir denetleme kurulu oluşturulması fikri üzerinde durulmuş ve sonuç olarak Roma Antlaşması'nın 206. maddesinde sözü edilen Kontrol Komisyonu'nun görevlerini de üstlenmiş olarak, 1975 yılında Brüksel Anlaşması ile Sayıştay kurulması doğrultusunda karar alınmıştır (<http://www.aof.anadolu.edu.tr>). Sayıştay 15 üyeden oluşmaktadır ve üyelerin görev süreleri 6 yıldır. Sayıştay'ın görevi, AB'nin ve bağlı kuruluşların gelir ve harcamalarını incelemek, bunların yasalara uygun şekilde yürütülmesini sağlamaktır (İKV, 1999: 84).

Sayıştay, AB'nin tüm gelirlerinin toplanmasını ve harcamaların yasalara uygun şekilde gerçekleştirilmesini, bütçenin uygulanmasında mevzuat çerçevesinde hareket edilmesini denetler. Bütçe uygulama dönemi sonunda Parlamento'ya rapor verir. Bu rapor üzerine Komisyon'a bildirilir (TOOB, 2002: 9).

2.6.2. Ekonomik ve Sosyal Komite

Roma Antlaşması'nın 4. maddesinde, Konsey ve Komisyon'a yardım etmek üzere danışma organı niteliği taşıyan Ekonomik ve Sosyal Komite'nin kurulacağı hükme bağlanmaktadır. Komite, ekonomik ve sosyal hayatın çeşitli kesimlerinin, özellikle üreticiler, çiftçiler, taşımacılar, işçiler, küçük esnaf ve zanaatkarlar, serbest meslek sahipleri ve kamu yararına çalışan küçük ve orta ölçekli işletmelerin temsilcileri ile tüketiciler, çevreciler ve dernek temsilcilerinden oluşur. Komite, bir danışma organı olduğundan, çalışma düzeni, görüş bildirme şeklindedir. Komite üyeleri dört yıl için seçilirler ve görevlerini tam bağımsızlık içinde, birliğin genel çıkarları doğrultusunda yerine getirirler (Coşkun, 2001: 146).

Konsey ve Komisyon Antlaşmanın tespit ettiği durumlarda Komite'nin görüşü almak zorundadır. Ayrıca zorunlu olmadıkları ancak gerek gördükleri konular için de Komite'nin görüşünü isteyebilirler. Komitenin görüş bildirmesi için 10 günlük

süre tanınmakta, bu süre görüş gelmemişse, Konsey ve Komisyon kendini bağlı saymamaktadır (Oktay, 2005: 187).

2.6.3. Bölgeler Komitesi

Bölgeler Komitesi, birliğin en yeni kurumlarından biridir. 1 Kasım 1993 tarihli Maastricht Antlaşması ile öngörülmüş ve bunu takiben 1994 yılında kurulmuştur. Komite'nin kurulmasının temel nedenlerini ise üye ülkelerdeki eyalet ve özerk bölgelerin, AB düzeyinde daha fazla siyasi etkiye sahip olmak istemeleri ve AB kurumlarıyla olan ilişkilerin ulusal siyasi temsilciler tarafından yürütülmesinden memnun olmamaları oluşturmaktadır (Nergelius, 2002: 113).

Bu komitenin kurulması, üye ülkelerin bölgesel ve yerel kimlikleri yansıtmaya ve AB politikalarının geliştirilmesi ve uygulanmasına katılmalarını sağlama konusundaki güçlü isteklerini yansıtmaktadır. Üyeler kendilerini doğrudan ilgilendirmeyen çeşitli konularda yerel ve bölgesel mercilerin temsilcilerine danışılması yasal bir yükümlülüktür (Coşkun, 2001: 147).

Komite çalışmalarını değişik komisyonlarla yürütür. İki yıl için seçilen büro, Brüksel'de bulunan Komite'nin çalışmalarına yardım eder. Bölgeler Komitesi, ikincilik ilkesinin güçlü bir koruyucusu olmuştur. İkincilik ilkesi, kararların vatandaşlara mümkün olduğuna yakın olan kamu mercileri tarafından yerine getirilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Komite üyeleri, bölge başkanları, kent belediye başkanları veya ilçe konseyleri başkanları gibi, vatandaşlara en yakın hükümet düzeylerinden seçilen görevlilerden oluşur. Üyelerin tamamı, Birlik politikalarının ve mevzuatının vatandaşların günlük yaşamını nasıl etkilediği konusunda doğrudan deneyime sahip olan kişilerdir. Böylelikle Komite, Birliğin diğer kurumlarına güçlü bir uzmanlık sağlamakta ve bu kurumları etkileyebilmektedir (Coşkun, 2001: 147).

2.6.4. Avrupa Birliği Merkez Bankası

Avrupa Merkez Bankası (AMB), Avrupa para birliğinin oluşmasından itibaren, 1 Haziran 1998 de faaliyete geçmiştir. AB'nin yeni para birimi olan Euro da, 1 Ocak 1999'da bankacılık işlemlerinde kullanılmaya başlanmış ve 1 Ocak 2002'de tedavüle çıkarılmıştır. Euro'yu kabul eden lkeler, "Euro sistemi" veya "Euro bölgesini" meydana getirmektedirler. Tüm AB yeleri ise "Avrupa Merkez Bankaları Sistemini" oluşturmaktadır. AMB, AB'nin para politikalarını oluşturur ve yürütür. Döviz operasyonlarını yönlendirerek demeler sisteminin düzgün çalışmasını sağlamaktadır. Merkezi Frankfurt'ta olan banka, ye ülkelerden 15'inin kabul ettiği para birimi Euro'yu ihraç etme ve koruma görevini üstlenmiştir. Bankanın görevleri arasında ayrıca ye ülkelerinde fiyat istikrarı sağlamak ve faiz oranlarını belirlemek bulunmaktadır. Tam bağımsız alışan AMB'ye ye ülkelerin hükümetleri, hiçbir Şekilde müdahale edemez ve etkileyemezler. Buna rağmen banka, AB ye ülkeleri hükümetleri ve merkez bankaları ile yakın bir işbirliği çerçevesinde çalışır (<http://www.avrupa.info.tr>).

3. Avrupa Birliği Anayasası ve Son Gelişmeler

Avrupa bütünleşmesinde "anayasa" adlandırılmasının kullanılması, AKÇT'nin kuruluş yıllarına kadar uzanır. İlk olarak AKÇT'nin kuruluş antlaşmasının anayasal antlaşma olarak adlandırılması tartışılmıştır ancak bu yaklaşım benimsenmemiştir. Bu yaklaşım daha sonra AET içinde de 1957'de Almanya'nın yeliğine ilişkin yasal görüşmelerinde sergilenmiştir. "anayasa" kavramının kullanılması girişimlerine AP'de de rastlanmaktadır. 1990 yılında "AB Anayasa Taslağı İçin AP'nin İlkelerine İlişkin Karar" ile "Avrupa Birliği'nin Anayasal Temeline İlişkin Karar" doğrudan anayasa kavramını kullanan AP kararlarıdır. Son olarak, 31 Mayıs 2001'de AP, Nice Antlaşması'na ilişkin oylama yapmayı reddetmiş ve bir Avrupa Anayasası'nın hazırlanılması çağrısında bulunmuştur (Oder, 2004: 226–227).

Genişleme ve ekonomik bütünleşme sürecini büyük lde başarıyla tamamlayan AB için siyasal bütünleşmeyi sağlayacak, birçok farklı antlaşmanın ortaya çıkardığı karmaşayı önleyecek bir anayasa artık kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Bunun sonucu

olarak Nice Zirvesi'nde (Aralık 2000) birliğin geleceği üzerine daha geniş ve daha derin bir tartışmanın başlatılması ve kurucu antlaşmaların daha ciddi biçimde revize edilmesi konusunda görüş birliğine varmışlardır (www.usak.org).

Nice Antlaşması'nda ekli 23 numaralı deklarasyonda bu süreç için 3 aşama öngörülmüştür. Birinci aşamada açık bir tartışma ortamı oluşturulacak ve buna her kesimden kişi ve kuruluşların katılması sağlanacaktır. İkinci aşama 2002–2003 yıllarını kapsayacak ve bu aşamanın uygulama şekli Aralık 2001'de toplanacak Laeken Zirvesi'nde belirlenecektir. Üçüncü aşamada ise kurucu antlaşmalarda yapılacak değişikliklere karar verilmesi için 2004'te Hükümetlerarası Konferans toplanacaktır. Öngörüldüğü gibi Aralık 2001 tarihli Laeken Zirvesi'ne kadar açık tartışma süreci tamamlanmıştır. Bu zirvede (15 Aralık 2001) devlet ve hükümet başkanları tarafından “Avrupa Birliği'nin Geleceğine İlişkin Deklarasyon” kabul edilmiştir. Bu deklarasyonla birliğin daha demokratik, daha saydam ve daha etkin olması ve Avrupa yurttaşları için bir Anayasa hazırlanması yönünde karar alınmıştır (Tezcan, 2003: 2).

AB için anayasa oluşturan Antlaşma (Anayasal Antlaşma) 29 Ekim 2004 tarihinde Roma'da yapılan Avrupa zirvesinde üye devletlerin hükümet başkanları tarafından büyük coşkuyla imzalanmıştır. Birliği oluşturan Kurucu Antlaşmalar'ın basitleştirilmiş ve genişletilmiş bir sentezini oluşturan Anayasal Antlaşma'nın yürürlüğe girmesi için diğer her uluslararası antlaşmalarda olduğu gibi AB üyeleri tarafından onaylanması gerekmektedir. Her üye devletin kendi anayasa hukukuna göre belirlenen bu onay süreci, bazı üye devletlerde ulusal parlamentoların uygun bulması şeklinde tamamlanırken, diğer bazı üye devletlerde birliğin Kurucu Antlaşmaları'nda yapılacak değişikliklerin halkoylamasına sunulması gerektirmektedir. Roma'da imzalanan metin için başlatılan süreç Mayıs 2005'e kadar sorunsuz devam etmiştir. Ancak Fransa'da 29 Mayıs 2005 ve Hollanda'da 1 Haziran 2005'de yapılan halkoylamalarında anayasal anlaşma kabul edilmemiştir.

Devlet başkanları, bu olumsuz sonuçlar üzerine Haziran 2005'deki zirvede 2 yıllık bir düşünme dönemi kabul etmiştir. Bu esnada da bir takım ön çalışmalar yapılmıştır. 22 Haziran 2007'de yapılan Brüksel Zirvesi'nde düşünme döneminin sona ermesi kararı

verilmiştir. 23 Haziran 2007’de varılan mutabakatta Anayasa’dan tamamen vazgeçilmesi ve yeni bir metin kabul edilmesi şeklinde çözüm kabul edilmiştir. hükümetlerarası konferans bu konudaki çalışmalarını 2 Ekim 2007’de tamamlamış ve metin Ekim 2007’de kamuoyuna açıklanmıştır. Metin 13 Aralık 2007’de Lizbon’da imzalanarak resmiyet kazanmıştır. Bundan sonraki süreç bu antlaşmanın onaylanmasıyla ilgilidir. Bu sürecin 2008 yılı içinde bitirilmesi ve Lizbon Antlaşmasının en geç 2009 Haziran’ında yapılacak AP seçimlerinden önce yürürlüğe girmesi planlanmıştır. Ancak belirtilmelidir ki, konferans sonucu üzerinde anlaşılan Antlaşma, halihazırdaki antlaşmaları değiştiren bir antlaşmadır. Lizbon Antlaşması’nın genel hatlarına bakıldığında anayasaya nazaran bazı hükümlerin değiştirildiği, ancak birçok hükmünün aynen korunduğu görülmektedir. Öyle ki, Fransa ve Hollanda da yapılan referandumla reddedilen metin yumuşatılarak ve sivrilikleri törpülenerek Lizbon Antlaşması’na sokulmuştur. İki metin arasındaki temel farklılık ulusal egemenlikleri daha az rahatsız edici hale getirilmiş olmasıdır. Daha açık söylemek gerekirse Lizbon Antlaşması Anayasaya nazaran ulusal egemenlikleri daha az rahatsız edici bir hüviyete sahiptir (Tezcan, 2008: 75–76).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE AET-AT-AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİNE BİR BAKIŞ

4. Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Uzun İnce Bir Yol

4.1. İlişkilerin Arka Planı

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan bu yana yüzünü Batı'ya çevirmiştir. *Kurtuluş Savaşından başlayarak Batıya karşın Batı yanlısı bir dış politika savunmuştur* (Turan, 1998: 303). II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa kıtasında hızla gelişmekte olan uluslararası örgütlenme çabaları içinde yer almış; 1949 yılında Avrupa Konseyi, 1952 yılında ise NATO'ya katılmıştır. Aynı doğrultuda, AET'nin 1958 yılında kurulmasının ardından, 31 Temmuz 1959 tarihinde o zamanki adıyla AET'ye ortaklık başvurusunda bulunmuştur. Türkiye'nin AET'ye 1959 yılında üye olmak için başvurması ile başlayan Türkiye – AB ilişkileri altı üyeden yirmi yedi üyeye ulaşan Birlik içinde benzersiz, bir nitelik arz etmektedir. AET Bakanlar Konseyi, Türkiye'nin yapmış olduğu başvuruyu kabul ederek üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması imzalanmasını önermiş ve 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması'nın 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmesiyle Türkiye-AB ortaklık ilişkisi başlamıştır (<http://www.turkishweekly.net>).

4.1.1. Türkiye'nin AET'ye Başvurusu ve Ankara Anlaşması

İlk başvuru dönemin Başbakanı Adnan Menderes tarafından Yunanistan'ın AET'ye başvurduğu haberiyle alelacele hazırlatılıp Atina'dan 16 gün sonra 31 Temmuz 1959'da yapılmıştır. Bununla Türkiye AET'ye ortaklık talebinde bulunmuştur (Ergöz, Radikal: 20 Aralık 2004).

Yunanistan ile 1 Mart 1960'da ortaklık görüşmelerinin başlamasının ardından AET, 21 Nisan'da her iki ülkenin başvurularının paralel süreçte ele alınmasını

kararlaştırmıştır. Ancak bu sırada AET ile ilişkilere başlanılmasından yaklaşık bir yıl sonra 27 Mayıs 1960’da yapılan askeri m¼dahale sonucu parlamento feshedilmiştir. B¼ylece T¼rkiye, ilk m¼zakereleri AET ¼lkeleri tarafından benimsenmesi m¼mk¼n olmayan bir siyasi yapı içinde s¼rd¼rmek durumunda kalmıştır (Tekelli-İlkin, 1993: 124). Demokratik rejimle y¼netilme AET’nin temel koşullarından biri olduğu için, 27 Mayıs 1960 askeri m¼dahalesi soğuk karşılanmıştır (Tekeli-İlkin, 1993: 145). Zaten bu nedenle Ankara Anlaşması’nın imza s¼reci uzamıştır. T¼rkiye’nin demokrasiye bağımlılığı ilk kez bu d¼nemde sorgulanmıştır. Ancak kısa s¼re sonra seçimlere gidilmesi AET tarafından olumlu karşılanmıştır (Turan, 1998: 303).

T¼rkiye ile Toplum arasında yapılan g¼r¼řmelerden⁶ sonra üyelik talebi, T¼rkiye’nin kalkınma d¼zeyinin tam ¼yeliėin gereklerini yerine getirmeye yeterli olmadığı gerekçesiyle geri çevrilmiştir. Bunun yerine tam üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar geçerli olacak bir ortaklık anlaşması imzalanması ¼nerilmiřtir. Bu erevede, T¼rkiye’nin AET’ye tam ¼ye s¼fatıyla katılabilmesi yolunu açan ‘‘Ankara Anlaşması’’ 12 Eyl¼l 1963’te Ankara’da imzalanmış ve 1 Aralık 1964’te y¼r¼rl¼ėe girmiştir. Bu anlaşmanın 28.⁷ maddesi T¼rkiye’nin tam üyelik yolunu açmaktadır (<http://www.avrupa.info.tr>). Ankara Anlaşması’nın amacı, T¼rkiye’nin diğer AET ¼yeleri gibi topluluğa dahil olunmasıydı. Antlaşma bir ‘‘genel ve ereve antlaşması niteliğindedir ve Yunanistan’ın 1961’de imzaladığı Atina Antlaşması ile aynı ¼zelliklere sahiptir (Manisalı, 2006: 33).

Anlaşma’yla, T¼rkiye – AET ilişkilerini, malların serbest dolaşımı ile sınırlanmamakta bunun yanında iřg¼c¼, hizmetler ve sermayenin serbest dolaşımını sağlamak, dolayısıyla da T¼rkiye’nin Avrupa Tek Pazarına entegrasyonu hedeflemektedir. Anlaşmada ¼ devre ¼ng¼r¼lm¼řt¼r. Bunlar; ‘‘hazırlık d¼nemi’’, ‘‘geçiş d¼nemi’’ ve ‘‘son d¼nem’’dir. Geçiş d¼neminin sonunda ise GB’nin tamamlanması planlanmıştır. Anlaşmada ‘‘hazırlık d¼nemi’’nin sona ermesiyle ise, 13

⁶ T¼rkiye ile Toplum arasında yapılan g¼r¼řmeler ¼ d¼nemden oluşmaktadır. Bunlar; 28 Eyl¼l 1960 – 21 Ekim 1960 arası Birinci G¼r¼řme, 10-12 Nisan 1960 arası İkinci G¼r¼řme, 18-22 Haziran 1962 ve 20 Haziran 1963 arası (bu tarihler arasında altı defa g¼r¼řme yapılmıştır) ¼¼nc¼ G¼r¼řmedir (Karluk, 1998: 369).

⁷ Ankara Anlaşması 28. madde: Anlaşma’nın işleyişi, Toplum¼ kuran Antlaşma’dan doğan y¼k¼mlerin t¼m¼n¼n T¼rkiye’ce ¼stlenebileceėini g¼sterdiėinde, Akit Taraflar, T¼rkiye’nin Toplum¼a katılması olanağını incelerler.

Kasım 1970 tarihinde imzalanan ve 1973 yılında yürürlüğe giren “Katma Protokol” ile geçiş döneminin hükümleri ve tarafların üstleneceği yükümlülükler belirlenmiştir. “Katma Protokol”ün yürürlüğe girmesi ile başlayan, karşılıklı ve dengeli yükümlülükler esasına dayanan “geçiş dönemi”, Türkiye ile AET arasında GB’yi aşamalı olarak yerleştirmeyi hedeflemiştir. GB’nin gerçekleşmesi için AET, 1971 yılından itibaren GB’nin kapsadığı sanayi mallarında, gümrük vergilerini Türkiye lehine sıfırlamıştır. Türkiye ise aynı indirimleri 22 yıllık bir süre boyunca, 1973 yılından başlayarak aşamalı olarak gerçekleştirmeyi taahhüt etmiştir. Türkiye, üzerine düşen indirimleri 1978 yılına kadar gerçekleştirmiş, ancak bu yıldan sonra indirimlerin dondurulmasını talep etmiştir. (Baykal, Arat, 2003: 326).

4.1.2. İlişkilerde Sorunlu Dönem

1970’li yıllara gelindiğinde çok iyi gitmeyen Türkiye – AB ilişkilerini görmekteyiz. 1970’te Türk Lirası devalüe edilmiş ve Türkiye, ikinci askeri müdahalesini 12 Mart 1971’de yaşamıştır. Ancak, dolaylı bir askeri müdahale olan 12 Mart’ta parlamentonun kapatılmaması ve Türkiye’nin jeostratejik konumunun önemi doğrultusunda Türkiye-AET ilişkileri çok fazla etkilenmemiştir (Turan, 2007 Bildiri Kitabında Basılacak Makale).

1973 yılında ise, genişleyen Topluluğun EFTA ile 1972–1973 yıllarında gerçekleştirdiği sınai serbest ticaret bölgesinden Türkiye ekonomik zarar görmüştür. 20 Ocak 1976’da yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında kısmi çözümler bulunmaya çalışılsa da bunlar sorunun çözülmesinde yeterli olmamış ve Türkiye 25 Aralık 1976’da Katma Protokol’ün 60’ıncı maddesine dayanarak tek taraflı bir karar ile tüm yükümlülüklerini dondurmıştır. 1978’e gelindiğinde Ecevit hükümeti AET’ye karşı tam yükümlülüklerin 5 yıl süresince dondurulmasını, ayrıca 8 milyar dolarlık ek mali desteğini verilmesini, Türkiye’nin sınai ve tarımsal ihraç ürünlerine uygulanan kısıtlamaların kaldırılması, Akdeniz ve diğer ülkelere genel tercihler sistemi ile verilen ödümlerin verilmesi gibi birtakım isteklerde bulunmuş ancak, AET mali destek dışındaki istemleri kabul etmiştir (Karluk, 1998: 370).

Türkiye yine bu dönemde anarşi ve terör eylemleri içinde çalkalanmaktadır. Bu kargaşa, Türkiye ile Topluluk arasındaki 21 Eylül 1979 Anlaşmasına göre karşılıklı ilişkilerin 5 yıllık süreyle dondurulmasıyla sonuçlanmıştır. Türkiye, AT ile ilişkilerini dondururken Yunanistan AT ile tam üyelik sürecine ulaşacak anlaşmayı imzalamıştır. Artık bundan sonra artık Türkiye-AB ilişkilerinde Yunanistan faktörü de demokratikleşme faktörü kadar önemli olacaktır (Turan, 2007 Bildiri Kitabında Basılacak Makale).

80'li yıllarda, 12 Eylül 1980 tarihinde yapılan askeri müdahale ile ilişkilerde yeni bir sürece girilmiştir. Askeri müdahale, dışarıda özellikle de AP tarafından şiddetle eleştirilmiş ve Parlamento, Türkiye'den demokrasiye geçiş için bir takvim istemiştir. AT Dışişleri Bakanları Konseyi 12 Eylül ihtilalinin hemen ardından 16 Eylül tarihinde aldığı kararında “askeri yönetime zaman tanındığını ve bu sürede Antlaşma'nın durdurulmayacağını” bildirmiştir. Ancak AP, 22 Ocak 1982 tarihinde Türkiye'de genel seçimlerin yapılmasına ve yeni parlamentonun oluşturulmasına kadar Türk ve AT parlamenterlerinden oluşan “Karma Parlamento Komisyonu”nun Avrupa kanadının oluşturulmamasına karar vererek ilişkileri fiilen dondurmuştur. Bu iki karardan, AT'nin o dönemdeki tepkisinin temelinde, askeri ihtilalin yanında asıl üzerinde durulan konunun insan hakları ihlalleri ve demokrasiye dönüş sürecinin uzaması olduğu anlaşılmaktadır (<http://www.turkishweekly.net>)

Topluluk ile bozulan ilişkiler ancak 1986'da Ortaklık Konseyi'nin elçilik düzeyinde toplanmasıyla normale dönmeye başlamıştır. Ortaklık Anlaşması 15 Eylül 1988'de yeniden yürürlüğe girmiştir. Ancak bu arada AT ikinci genişlemesini gerçekleştirmiş, 1981'de Yunanistan, 1986'da İspanya ve Portekiz'in üyelik kabulü tamamlanmıştır. Türkiye ise, Topluluğa katılma talebinde çok zaman kaybetmiştir (Baç, 2001: 38)

4.1.3. Türkiye'nin Tam Üyelik Başvurusu

Türkiye'nin 14 Nisan 1987'de AT'ye yaptığı tam üyelik başvurusu Türkiye – AT ilişkilerinde bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Çünkü Türkiye bu başvuruyla, Toplulukla 1963'ten beri süregelen ortaklık çerçevesindeki ilişkilerini tam üyelik düzeyine çıkarma isteğini açıkça ifade etmiştir.

Daha önceki girişimler sonuçsuz kalsa da Türkiye'nin AT'ye tam üye olma hedefi değişmeden kalmıştır. Kasım 1983'te biten askeri yönetim sonrası iktidara gelen Turgut Özal başkanlığındaki hükümetin, dış politikadaki ilk hedefini, AT ile ilişkilerin düzeltilmesi ve ortaklık ilişkisinin yeniden canlandırılması oluşturmaktadır. Bundan sonraki amaç ise AT'ye tam üyeliktir. Bunun için hükümet demokrasinin yeniden işler hale gelmesi yönünde birtakım adımlar atmıştır. Böylece uzun bir aradan sonra ortaklık organlarının faaliyetlerine yeniden başlamasının yolu açılmıştır. Türkiye – AT Ortaklık Konseyi, 16 Eylül 1986'da toplanmıştır. Ancak toplantıdan Yunanistan'ın olumsuz tutumu nedeniyle somut bir karar çıkmamıştır. Toplantının sonuçsuz kaldığını gören Özal hükümeti de bundan sonraki stratejisini tam üyelik başvurusunda bulunma üzerine yoğunlaştırmıştır. Ardından, 14 Nisan 1987'de Türkiye, AT'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Başvuru, AET, AAET ve AKÇT Antlaşmaları'nın katılımı düzenleyen 237, 205 ve 98'inci maddelerine dayanarak yapılmıştır. Böylece başvuru, daha önceki girişimlerin aksine Ankara Anlaşması'nın 28. maddesinden bağımsız olarak yapılmış oluyordu (Karlık, 1998: 374).

Başvuru Komisyon tarafından iki yıl incelendikten sonra 18 Aralık 1989'da Türkiye'nin tam üyeliği için hazırladığı görüşte, AB'nin 1992 yılında kendi içinde gerçekleştireceği iç pazar hazırlıkları sebebiyle henüz yeni bir üye alamayacağını belirtmiştir. Ayrıca Türkiye'nin AB'ye katılmadan önce, ekonomik, sosyal ve siyasal alanda gelişmeye ihtiyacı olduğunu vurgulanmıştır. Raporda, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasal durumunu ayrıntılı biçimde analiz edilmiştir. Komisyon ekonomik açıdan, Türkiye'nin ihracata dayalı kalkınma ve dışa açılma politikası çerçevesinde sağladığı hızlı büyüme ve ihracattaki artış gibi, 1980 sonrası kaydettiği bazı ilerlemelerden övgüyle söz etmiş ancak bu olumlu gelişmelerin Türkiye'nin yapısal, sosyal ve makroekonomik eksiklik ve dengesizliklerini ortadan kaldırmadığına da işaret etmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin üyeliğinin AB bütçesine getireceği ağır yük ile Türk işçilerinin serbest dolaşımının AB istihdam piyasasına yapacağı olumsuz etkilere de dikkat çekilmiştir. Özetle rapora göre, Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik koşullar, üyelik yükümlülüklerini üstlenemeyeceğini göstermektedir (Coşkun, 2001: 186).

Siyasi açıdan ise Komisyonun Türkiye görüş raporunda 1980'den sonra parlamenter demokrasinin yeniden kurulması yolundaki ilerlemeyi kaydettikten sonra sorunlara dikkat çekmiştir. Bu çerçevede, gerek insan hakları ve azınlık kimliklerine saygı konusu, gerekse Kıbrıs sorunu, Türkiye'nin tam üyelik başvurusunu reddedilmesinin siyasal gerekçelerini oluşturmaktadır (Çayhan, 1997: 329)

Komisyonun resmi değerlendirmesi, AB'nin devam eden iç bütünleşmesi sebebiyle genişlemeye, Türkiye'nin de tam üyeliğe, hazır olmadığı yönündeydi. Bu sırada AB, Avrupa, Tek Pazarı'nın kurulması ile ilgilenmekteydi. Bu nedenle AB'nin yeni bir üyelik başvurusuna olumlu bakması mümkün değildi. Bunu göz önüne alan Komisyon da Türkiye'ye ilişkin görüş raporunda genel bir ifade kullanarak, herhangi bir ülkeyle katılım müzakerelerinin, istisnai durumlar dışında, 1993'ten önce başlatılmamasını önermiştir (Baç, 2001: 39). Sonuç olarak Türkiye, hem üyelik yükümlülüklerini yerine getirme bakımından hem de AT'nin bu üyeliği özümseyemeyecek bir durumda olmasından dolayı tam üyeliğe hazır bulunmamıştır.

4.2. Gümrük Birliği Süreci

Komisyon tam üyelik başvurusunun reddedilmesini önerse de Türkiye'nin batıya yönelik politikası ve AB ile olan ilişkilerinin devam etmesini öngörmektedir. Bu sebeple, uzun süredir işlemeyen ortaklık ilişkisini işler hale getirmek için bir dizi önlem hazırlamıştır. Bu işbirliği, 1963 tarihli Ankara Anlaşması'na dayanan dört spesifik önlemden oluşmaktadır. Bunlar:

- 1995 sonuna dek GB'nin tamamlanması.
- Mali ve sınai işbirliğinin yeniden başlatılması,
- Bilimsel ve teknik işbirliğinin artırılması,
- Siyasi ve kültürel bağların güçlendirilmesidir.

Bu öneriler Komisyon tarafından 6 Haziran 1990'da açıklanmıştır. Böylelikle AT, Türkiye'nin tam üyelik başvurusuna olumsuz yanıt vermesi karşılığında alternatif olarak, ortaklık anlaşmasının gözden geçirilerek geliştirilmesi yaklaşımını benimsemiş olmaktadır. AB'nin bu tavrı Bakanlar Konseyi'nin Komisyon görüşüne ilişkin 5 Şubat

1990’da aldığı karara da yansımış ve Konsey görüşü olduğu gibi kabul etmiştir (Vardar, 2001: 222).

Türkiye’nin, GB’yi tamamlamaya çalıştığı bu dönemde, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde demokratikleşme ve serbest piyasa ekonomisine geçiş çalışmaları başlamış iki Almanya birleşmiştir. Yine bu dönemde SSCB’nin bölünmesiyle ortaya çıkan Bağımsız Devletler Topluluğu ile Kafkaslar ve Karadeniz yeniden önem kazanmıştır. Böylelikle AB tarafından MDAÜ’ler için tam üyelik stratejileri hazırlanırken diğer yandan 2010 yılına kadar bir Avrupa - Akdeniz alanı yaratma çalışmaları başlatılmıştır (Özsoy ve Özsoy, 2006: 337).

Avrupa’nın böylesine yoğun bir süreç yaşadığı bu dönemde, Türkiye – AB ilişkileri de Kasım 1992 tarihli Ortaklık Konseyi Toplantısı ile yeni bir ivme kazanmıştır. 9 Kasım 1992 tarihli Ortaklık Konseyi’nin başarısı, Topluluğun, 25–27 Haziran 1992 tarihli Lizbon ve 21–22 Haziran 1993 tarihli Kopenhag Zirveleri’nde ifadesini bulan, Türkiye ile ilişkilerin Ortaklık Anlaşmasına uygun olarak geliştirilmesi ve işbirliğinin yoğunlaştırılması ile en üst siyasal diyalog mekanizmasının çalıştırılması şeklindeki yaklaşımından da kaynaklanmıştır. Türkiye’nin AB ile kurduğu ortaklık ilişkisi; ortaklık kurma ve bunu tedricen geliştirerek AB’ne tam katılımı gerçekleştirme esasına uygun olarak, GB’nin tamamlanması ile öngörülen bir aşamaya ulaştırılmıştır (<http://www.dtm.gov.tr>).

Lizbon Zirvesi’ndeki bu gelişmelerin ardından 9 Kasım 1992’de yapılan Ortaklık Konseyi toplantısında taraflar, 1970 tarihli Katma Protokol’de öngörüldüğü şekliyle 31 Aralık 1995’e kadar, bir GB kurulması konusunda görüş birliğine varmışlardır (<http://www.dtm.gov.tr>). AB – Türkiye ilişkilerinin ortaklık ekseninde ilerlediği bu dönemde, MDAÜ’leri kapsayan yeni gelişme süreci ise artık somutlaşmaya başlamıştır. AB artık MDAÜ’lerin tek taraflı üyelik hedefini paylaşmaya hazırlanmaktadır. Nitekim 21–22 Haziran 1993’te yapılan Kopenhag Zirvesi’nde Birlik, MDAÜ’lere tam üyelik perspektifi verirken, Türkiye ile ilgili olarak Ortaklık Anlaşması’na atıf yapılmaktadır. Bu çerçevede işbirliğinin, GB’nin gerçekleştirilmesi çerçevesinde geliştirileceğinin altı çizilerek ilişkiler GB ile sınırlandırılmıştır. GB ile ilgili olarak Türkiye, 1992’den itibaren Ortaklık Anlaşması’nda öngörülmüş olan süreci tamamlamak üzere yola çıkmış

ve 31 Aralık 1995 itibarıyla sınav mallarda tüm gümrükleri ve miktar kısıtlamalarını kaldırmıştır. Taraflar GB'nin, tamamlanması kararını Ortaklık Konseyi'nin 6 Mart 1995'teki toplantısında almıştır. Bu karara 13 Aralık 1995'te AP'nin onay vermesiyle GB 1 Ocak 1996'dan itibaren yürürlüğe girmiştir (Karluk, 1998: 83).

4.2.1. Gümrük Birliği'nin İçeriği

AB ile Türkiye arasında 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren GB'yi oluşturan 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı gerek içerik gerekse de maddeler açısından, pek çok konuda, bir gümrük birliği için gerekenlerin çok daha ötesine geçmiştir (İKV, 2000: 3). GB, Ortaklık ilişkilerimizin ekonomik dayanağını teşkil etmektedir. Ancak Türkiye için salt bir ekonomik entegrasyon olarak değerlendirilmemekte, ortaklık metinlerinde de ifade bulunduğu gibi Türkiye'nin Avrupa entegrasyonunun bir aşaması olarak algılanmaktadır (Vardar, 2001: 223).

1 Ocak 1996 tarihinde GB'nin yürürlüğe konulması ile ortaklık ilişkilerimizde Ankara Anlaşması'nın 5'inci maddesi uyarınca son döneme geçilmiştir. Türkiye ile AB arasındaki bu süreç 1 Ocak 1973'de yürürlüğe giren Katma Protokol ile başlamış ve malların serbest dolaşımının en erken 12, en geç 22 yıl sonra gerçekleştirilmesi öngörülmüştür. 1995 tarihli Ortaklık Konseyi'nde ise geçiş koşullarının yerine geldiği saptanarak ortaklığın son döneminde GB kararını kabul etmişlerdir (İKV, 1999: 48).

GB'ni tanımlamak gerekirse; taraflar arasındaki eş etkili vergiler, ticarete mevcut gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarıyla, her türlü eş etkili önlemlerin kaldırıldığı, ayrıca, Birlik dışında kalan üçüncü ülkelere yönelik olarak da, ortak gümrük tarifesinin uygulandığı bir ekonomik entegrasyon şeklidir (İKV, 1999: 48). Bu kapsamda malların hiç bir engellemeyle karşılaşmadan serbest dolaşımı esastır. Bu nedenle, GB tarafları arasında malların serbest dolaşımını güvence altına almak ve muhtemel ticaret sapmalarını ortadan kaldırmak üzere taraflar arasında ortak ticaret politikası tedbirlerinin uygulanması zorunlu olmaktadır. Bu uygulamalar ithalat ve ihracatı düzenleyen temel kurallardan, üçüncü ülkelere karşı uygulanan tercihli rejimlerin üstlenilmesini ve özellikle günümüzde önem kazanan standartlar ve teknik mevzuat dahil çok geniş bir yelpazede mevzuatların uyumlaştırılmasını gerektirmektedir. Bunun

yanında, ticareti dolaylı etkileyen rekabet kurallarının da taraflar arasında eşit düzeyde uygulanması önem arz etmektedir. Bu gelişime paralel olarak Türkiye ile AB arasındaki GB'nin kurallarını belirleyen ve 6 Mart 1995 tarihinde kabul edilen 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı (OKK), Ankara Anlaşması ve Katma Protokol'ü aşan yükümlülükler içermektedir. 1/95 sayılı OKK'da söz edilen yükümlülüklerin bir kısmının, GB ile birlikte bir kısmının ise belirli bir geçiş dönemi sonunda tamamlanması öngörülmüştür. Ancak halihazırda kararda öngörülen geçiş süreleri tamamlanmış bulunmaktadır (<http://www.ikv.org.tr>). 1/95 sayılı OKK aşağıdaki alanlarda hükümler içermektedir (<http://www.dtm.gov.tr>).

- Malların serbest dolaşımı (taraflar arasında gümrük vergisi ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve Ortak Gümrük Tarifesi uyumu),
- Teknik mevzuat uyumu,
- Ortak Ticaret Politikası'na uyum,
- AB'nin tercihli gümrük rejimlerinin üstlenilmesi,
- Türkiye'nin Topluluk Ortak Tarım Politikası'na uyumu ve tarım ürünleri ticaretinde uygulanacak tercihli rejim,
- Gümrük koduna uyum ve karşılıklı idari işbirliği,
- Yasaların yakınlaştırılması (fikri, sınai ve ticari mülkiyetin korunması, GB'nin rekabet kuralları, ticari korunma araçları, kamu alımları, vergilendirme),
- Kurumsal hükümler (Gümrük Birliği Ortak Komitesi, danışma ve karar usulleri, uyuşmazlıkların çözümü, korunma tedbirleri).

GB kararı kurumsal hükümler de içermektedir. 1/95 sayılı OKK, GB'nin işleyişiyle doğrudan ilgili alanlarda Türk mevzuatının, birlik mevzuatıyla sürekli uyumu ilkesine göre hareket etmiş ve bu alanları, ticaret politikası, üçüncü ülkelerle imzalanan ve sanayi ürünleri itibariyle ticari boyutu olan anlaşmalar, sanayi ürünleri ticaretindeki teknik engellerin kaldırılmasına ilişkin mevzuat, rekabet, sınai ve fikri mülkiyet ile gümrük mevzuatı olarak belirlemiştir. Karar, söz konusu uyum ilkesini hayata geçirmek için temelde üç prensibe dayanan sürekli bir danışma prosedürü öngörmüştür.

4.2.2. Gümrük Birliği Uyum Çalışmaları

GB her ne kadar ticari entegrasyon olarak görülse de basit anlamda gümrük duvarlarının kaldırılmasının çok ötesine geçmiş ve yapısal değişimleri de beraberinde getirmiştir.

1/95 sayılı Türkiye – AB Ortaklık Konseyi kararıyla birlikte ülkemizde iç piyasayı koruma amaçlı pek çok düzenleme yapılmıştır. Bunun yanında teknik mevzuat ve standartlar alanında dünya ve AB normlarına uyum için çalışmalar yapılmıştır. İç pazar ve tüketicilerin, kalitesiz, standart dışı ürünlerden, Dış Ticarete Standardizasyon Rejimi yoluyla korunması amaçlanmış ve bu şekilde kaliteli üretim teşvik edilmiştir. GB'ye uyum için OKK çerçevesinde uyum çalışmaları gerçekleştirilmiştir (TOOB, 2002: 356).

GB'nin kurulmasıyla Türkiye – AB arasında sınai mallar serbestçe dolaşabilmektedir. Bu çerçevede ülkeler arasında sınai mallarda kota uygulamalarına son verilmiş ve gümrük vergileriyle gümrük vergilerine benzer tüm vergi ve fonlar sıfırlanmıştır. Ayrıca üçüncü ülkelerle yapılan ticarete birliğin ortak gümrük tarifesi uygulanmaya başlanmıştır. Bunlara ilaveten Türkiye 2001 yılı sonuna kadar AB'nin imzalamış olduğu tüm tercihli ticaret anlaşmalarına uyum sağlamayı kabul etmiştir. Bu çerçevede Türkiye, EFTA ülkeleri, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ve İsrail ile serbest ticaret anlaşmaları yapmıştır (Togan, 2002: 277).

1/95 sayılı OKK hükümleri doğrultusunda, Türkiye ile AB arasında sanayi ürünleri ticaretinde gümrük vergileri, 1 Ocak 1996 itibarıyla sıfırlanmış ve Türkiye üçüncü ülkelere karşı Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) uygulamaya başlamıştır. Bu durumun tek istisnası, 1996 yılında başlayan ve 2000 yılı sonuna kadar süren beş yıllık geçiş döneminde, otomobiller, ayakkabılar, deriden mamuller ve mobilyalar gibi kısıtlı sayıdaki hassas ürün için üçüncü ülkelere karşı OGT hadlerinden daha yüksek gümrük vergileri tatbik edilmesi olmuştur. Ancak 2001 yılında ithalat rejiminin yürürlüğe konulmasıyla, bu konudaki geçiş süreci de sona ermiş ve tüm sanayi ürünleri itibarıyla OGT oranlarına uyum sağlanmıştır. 1 Ocak 2005 tarihi itibarıyla yürürlüğe giren ithalat rejimi de aynı çerçevede ele alınarak hazırlanmıştır (<http://www.dtm.gov.tr>).

Bu kapsamda, sanayi ürünleri itibariyle üçüncü ülkeler için GB öncesinde %16 seviyesinde olan ortalama koruma oranı, 2005 yılı İthalat Rejimi kapsamında %4,2 seviyesine gerilemiştir. Gümrük vergilerinin AB ve EFTA'ya karşı sıfırlanması, üçüncü ülkelere karşı ise OGT seviyesine indirilmesi, GB öncesinde birçok sanayi sektöründe, rekabet gücünün bu indirimleri kaldıramayacağı ve bunun sonucunda faaliyetlerine son vermek zorunda kalacakları endişesine yol açmıştır. Ancak, 1980'li yıllarda uygulamaya konulan, ihracata dayalı dışa açık ekonomi politikalarının, aslında Türkiye'yi giderek uluslararası rekabete açarak, birçok sanayi sektörünü bu rekabete kendilerini hazırlama yönünde teşvik etmiştir. Böylelikle bu endişelerin büyük oranda yersiz olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye, AB'ye karşı gümrük vergilerini üç yıllık bir takvim çerçevesinde indirerek 1999 yılında sıfırlamıştır. AKÇT Antlaşması'nın 50 yıllık yürürlük süresinin 23 Temmuz 2002 tarihinde dolmasını takiben, AB, 2002/595/EC sayılı Konsey kararı ile AKÇT ile üçüncü ülkeler arasında yapılmış olan anlaşmalardan doğan hak ve yükümlülükleri 24 Temmuz 2002 tarihinden itibaren AB'ye devretme kararı almıştır. Bu bağlamda Türkiye – AKÇT Serbest Ticaret Anlaşması'nın yeni muhatabı AB olmuştur (<http://www.avrupa.info.tr>).

Üçüncü ülkelerden ithalatı düzenleyen ve kısıtlayan kurallar ile ilgili uyum çalışmaları kapsamında, AB tarafından üçüncü ülkelere karşı belirli tekstil ve konfeksiyon ürünleri ithalatında söz konusu olan miktar kısıtlaması ve gözetim önlemleri Türkiye tarafından da uygulanmaya başlanmış ve gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda, 23 ülke ile tekstil ve konfeksiyon ürünleri ticaretine ilişkin mutabakat zabıtları imzalanmıştır (<http://www.abhaber.com>).

GB'nin yürürlüğe girdiği tarihten günümüze gerçekleştirilen uyum çalışmalarını değerlendirmek gerekirse; 1996 yılında işler hale gelen GB'nin, taraflar arasında ileri düzeyde bir entegrasyon sağladığı ve Türkiye'yi özellikle ortak ticaret ve rekabet alanlarındaki AB müktesebatının üstlenilmesi ve uygulanması bakımından diğer aday ülkelere göre ileri bir konuma getirdiği görülmektedir. Bugün Türkiye, AB ile paralel ticaret politikaları uygulayan tek aday ülke durumundadır. GB çerçevesinde Türkiye, ortak ticaret politikasına ilişkin önlemlerin yanı sıra, teknik mevzuat, fikri ve sınai mülkiyetin korunması, devlet yardımları, ticari nitelikli devlet tekelleri ve rekabet hukuku alanlarında da AB mevzuatına önemli ölçüde eşdeğer düzenlemeleri hayata

geçirmiş bulunmaktadır. Bu süreçte vurgulanması gereken önemli bir konu ise, Türkiye'nin söz konusu kapsamlı düzenlemeleri AB'den ciddi ölçülerde teknik ya da mali destek almadan gerçekleştirmiş olmasıdır. Böylelikle Türkiye, GB kapsamındaki yükümlülüklerini yerine getirirken gerek idari gerekse ekonomik yapısının yeni koşullara uyum gösterebilme kapasitesini ortaya koymuştur.

5. Türkiye – Aday Ülke

Türkiye aday ülke statüsü kazandığı dönemde, Refahyol hükümetinin tartışmalı bir şekilde azınlığa düşürüldüğü günlerden geçmekteydi, “28 Şubat Bildirisi” sonrasında, Necmettin Erbakan – Tansu Çiller beraberliği biterken Doğru Yol partisinden ayrılan milletvekillerinin partisi, Anavatan ve Demokratik Sol Parti, Mesut Yılmaz başbakanlığındaki koalisyon hükümetini kurmuşlardır. Ancak bu karmaşık dönemde bile AB Türkiye'nin ana gündem maddesidir (Cem, 2005: 6).

5.1. Gündem 2000 Belgesi ve Türkiye

16 Temmuz 1997'de AB Komisyonu, AB'nin “21. yüzyıldaki güçlenme ve gelişme” perspektiflerini ortaya koyan Gündem 2000 adlı 1300 sayfadan oluşan stratejisini açıklamıştır. Strateji metni dört temel konuyu içermektedir (Karluk, 1998: 78–79).

- Genişleme (Komisyon'un AB'ye aday ülkeler hakkındaki görüş raporları),
- AB'nin Ortak Tarım Politikasının Reformu,
- Yapısal Fonlarda değişiklik,
- AB'nin finansmanı.

Gündem 2000 belgesinde, Türkiye'ye ilişkin değerlendirmeler çok kısa tutulmuştur. Belgede Türkiye, yeni genişleme sürecindeki adaylardan biri olarak sayılmayarak diğer aday ülkelere ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

Burada öncelikle 1989 tarihli Komisyonun görüş raporuna atıf yapılarak, Türkiye'nin tam üyeliğe ehil olduğunun bir kez daha altı çizilmektedir. Ayrıca

Türkiye'ye, diğer aday devletlerle aynı objektif standart ve kriterlerin uygulanacağı belirtilmiştir. Türkiye ile kurulan GB'nin tatmin edici biçimde işlese de siyasi koşulların, mali işbirliğinin ve siyasi diyalogun GB kararında öngörüldüğü şekliyle devam etmesine olanak tanımadığı belirtilmiştir. Türkiye ile ilişkiler bağlamında, 1989'dan beri bilinen eleştiriler tekrarlanmıştır. Bunlar; Türkiye'nin bireysel haklar ve ifade özgürlüğünde AB standartlarının çok gerisinde olduğu, Güneydoğu sorununa barışçıl bir çözüm bulunmadığı, işkence ve gözetiminde kaybolma olaylarının sürmesi, Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) siyasi hayatta ağırlıklı rolünün giderek arttığı, Türk-Yunan anlaşmazlıklarının uluslararası hukuka uygun olarak (özellikle de Uluslararası Adalet Divanı'nın (UAD) yargı yetkisine dayanarak) çözülmesi ve Türkiye'nin Kıbrıs Sorunu'nun BM kararlarına göre çözümüne destek vermesi gerektiği şeklinde özetlenebilir (Karluk, 1998: 84).

Belge, Türkiye'ye yönelik bu eleştirileri getirirken diğer yandan da AB'nin, Türkiye'nin sorunlarını aşmasında destek olması ve AB ile daha yakın bağlar kurmasını teşvik etmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda Türkiye ile giderek artan işbirliğinin, Ortaklık Anlaşması ve GB temeline dayanması öngörülmüştür. Burada Türkiye ile gelecekteki ilişkilerin gelişimi üzerine, Komisyonun hazırladığı "Reflection Paper" adlı tebliğdeki önerilere dikkat çekilmektedir. Komisyon'dan, 24 Mart 1997'de Apeldoorn'da yapılan gayri resmi Konsey toplantısında, Türkiye ile ilişkilerin GB çerçevesinde geliştirilmesi konusunda hazırlanması istenen tebliğ, Gündem 2000 ile aynı tarihte Komisyonca açıklanmıştır. Bu tebliğde, 1 Ocak 1996'da başlayan GB çerçevesinde ilişkilerin ilerletilmesi Türkiye için yeterli görülmüştür. Ancak ilişkilerin bu çerçevede geliştirilmesi, siyasi alanda yerine getirilmesi gereken koşullarda ilerleme kaydedilmesi şartına bağlanmıştır. Komisyon bununla da yetinmeyerek, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesini, özel sektörün dinamizmine rağmen ekonomik alanda daha fazla ilerleme sağlanması koşuluna da bağlamıştır. Buna karşılık, Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi doğrultusundaki önerilerin hayata geçirilmesi için AB'nin mali yardım yapması gerektiğinin de önemle altını çizmiştir (Baykal, Arat, 2003: 345-346).

Sonuç olarak, Gündem 2000'de Türkiye'ye yönelik yapılan değerlendirmeler, aslında Komisyonun 1989'daki görüş raporundan çok farklı bir nitelik taşımamaktadır. Geçen süre içinde tam üyelik Türkiye'nin tek hedefi olarak kalırken, AB, Türkiye'yi

sorunlu ve stratejik bir bölgede önemli ve iyi ilişkiler kurulması ve sürdürülmesi gereken bir ortak olarak görme eğilimini sürdürmüştür. Gündem 2000'in açıklanmasıyla Türkiye belgede ifade edilen pozisyonunu değiştirebilmek için yoğun bir çaba içine girmiştir.

5.2. Lüksemburg Zirvesi

13 Aralık 1997'de yapılan Lüksemburg Zirvesi'nde bütün çabalara rağmen istenen sonuca ulaşılamamıştır. Türkiye için özel bir bölümün ayrıldığı Zirve Sonuç Bildirgesi'nde, "Türkiye'nin tam üyeliğe ehil olduğu" bir kez daha teyit edilse de, Türkiye'nin tam üyelik için öngörülen siyasi ve ekonomik koşulları karşılayamadığından dolayı yeni katılım sürecine alınmayacağı ifade edilmiştir. Daha önce Gündem 2000'de olduğu gibi bu Zirvede de, Türkiye'ye diğer aday ülkelerle aynı kriterlerin uygulanacağı belirtilmiştir. Ancak, 1993 Kopenhag Zirvesi'nde tam üyelik için saptanan kriterler de Türkiye için aday olma kriterleri olarak öngörülmektedir (Çalış, 2006: 344).

Zirve'de Konsey, Türkiye için, ülkeyi her alanda AB'ye yakınlaştırarak üyeliğe hazırlayacak bir strateji öngörmekteydi. Bu strateji, Ankara Anlaşması'nın sağladığı olanakların geliştirilmesi, mevcut GB'nin güçlendirilmesi, mali işbirliğinin uygulanması, Birlik müktesebatının benimsenip uygulanması ve Türkiye'nin AB'nin belli program ve kuruluşlarına katılımının sağlanması gibi unsurları içermektedir. Konsey, bu stratejinin özellikle Ankara Anlaşması'nın 28. maddesinden hareketle, Kopenhag Kriterleri ve Ortaklık Konseyi'nin 29 Nisan 1997 tarihli kararı ışığında, Ortaklık Konseyi'nce yeniden değerlendirileceğini de ifade etmiştir. Böylelikle ilk kez bir Konsey zirve kararında, Ankara Anlaşması'nın 28. maddesine atıf yapılmış oluyordu (Karluk, 1998: 90).

Lüksemburg'ta Konsey, Türkiye'yi, "Avrupa Konferansı'nın açılış toplantısına davet etmiştir. Bu konferansta katılımcılardan aralarındaki, "sorunları, barışçı yollarla ve Lahey Adalet Divanı eliyle çözmesi", "birbirlerinin toprak bütünlüğüne saygı göstermeleri ve iyi komşuluk ilişkilerine uymaları", "eğer bir sorun varsa bunu uluslararası hukuk yoluyla çözmeleri" istenmektedir. Bunun yanında Türkiye ile ilgili

olarak yakınlaşma stratejisi için, “siyasi ve ekonomik reformlara devam edilmesi, insan haklarının AB standartlarına yükseltilmesi, azınlıklara saygı gösterilmesi ve haklarının korunması, Yunanistan’la iyi ilişkilerin sürdürülmesi, aralarındaki anlaşmazlıkların da Adalet Divanı yoluyla halledilmesi, Kıbrıs sorununun çözümüne katkı yapılması” çağrısında bulunmaktadır (Çalış, 2006: 344). Görüldüğü üzere bu koşullar daha önce Gündem 2000’de öngörülen koşulların aynıdır. Sonuçta Türkiye zirveden beklediği sonucu alamamıştır.

Türkiye’nin zirveye ilk tepkisi de sert olmuştur. Başbakan M. Yılmaz 14 Aralık 1997’de, açıklanan bir bildiri ile zirve sonuç bildirgesinde bazı olumlu unsurlar bulunmakla birlikte, alınan kararların kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. M. Yılmaz, Lüksemburg Zirvesi kararlarının Cardiff Zirvesi’nde değiştirilmemesi durumunda AB ile siyasi diyalogun kesileceğini açıklamıştır (Karluk, 1998: 91). Zirve sonrası Türkiye’nin, diğer aday ülkelerle aynı çerçevede, aynı iyi niyetli yaklaşım ve objektif kriterlerle değerlendirilmediği üzerinde durulmuştur. Ayrıca Türkiye için yeni ve olumlu bir adım olarak öngörülen noktaların, gerçekte üstlenilmiş taahhütler olduğu ve bunların yıllardır AB tarafından yerine getirilmediği eleştirisi de getirilmiştir. Türkiye’nin iç yapısı ve Kıbrıs da dahil dış politikasına ilişkin değerlendirmelerin ise kısmi, önyargılı ve abartılı olduğu vurgulanmıştır. Türkiye bu tepkisini de Brüksel ile insan hakları, Yunanistan’la ilişkiler ve Kıbrıs konusunun artık tartışılmayacağını belirtip, siyasi diyalogu keserek somutlaştırmıştır. Türkiye yine, Avrupa Konferansı’na katılımı için öne sürülen koşulları kabul edilmez bularak konferansa katılmayı da reddetmiştir. Bu tepkisine karşın Türkiye, 1987’deki başvurusunu geri çekmeyi düşünmediğini açıklayarak 1 Ocak 1996’da başlayan GB’nin sürdürüleceğini belirtmiştir. Böylece Türkiye, AB ile bağları tümüyle koparma yoluna gitmemiştir (Cem, 2005: 63).

Türkiye – AB ilişkilerinin giderek bozulduğu bu yıllarda Lüksemburg’ta öngörülen ve Türkiye’nin de davet edildiği Avrupa Konferansı 12 Mart 1998’de Londra’da toplanmıştır. Konferans öncesinde AB dönem başkanı İngiltere ve AB Komisyonu, Türkiye’yi ikna etmek için bir son dakika girişiminde bulunmuştur. Ancak bu diplomatik çabaya Türkiye’nin yanıtı olumsuz olmuştur. Konferans, Türkiye dışında on

bir aday ülke ve on beş AB üyesinin katılımıyla yapılmıştır. Böylece Türkiye, AB ile siyasi ilişkilerin yeniden kurulmasını reddeden tavrını korumuştur (Hale, 1999: 88-89).

5.3. Cardiff Zirvesi ve 1998 Yılı İlerleme Raporu

Cardiff’de, 15–16 Haziran 1998 tarihlerinde gerçekleştirilen AB zirvesinin ardından yayımlanan Zirve Sonuçları Belgesi’nde Türkiye’ye “genişleme” başlığı altında yer verilmiştir. Cardiff Zirvesi’nin Türkiye’ye ilişkin kısımları Lüksemburg ile kıyaslandığında bu zirve sonucunda Türkiye’nin konumunda nispi bir ilerleme sağladığı söylenebilir (<http://www.dpt.gov.tr>).

Cardiff Zirvesi’nde, Avrupa Komisyonu diğer aday ülkeler bakımından izlenen yönetime uygun olarak, Türkiye’de AB’ye üyelik yönünde sürdürülen çalışmalarını izlemek ve bu alandaki gelişmeler hakkında zirveye düzenli olarak rapor vermekle görevlendirilmiştir. Zirve Sonuç Belgesi’nde “Türkiye için Avrupa Stratejisi”nin olumlu karşılandığı ve bu stratejinin Türkiye’nin önerileri doğrultusunda geliştirilebileceği ifade edilmiştir. Ancak, Türkiye’nin adaylığının, Lüksemburg Zirvesi’nde, Türkiye için özel olarak öngörülmüş bulunan bazı siyasi şartlara bağlanmış olması hususunda herhangi bir değişiklik yapılmaması nedeniyle, Cardiff Zirvesi sonuçları da Türkiye tarafından çok iyi karşılanmamıştır. Cardiff Zirvesi’nde alınan karar uyarınca, Türkiye’de diğer adayların dahil olduğu rapor sistemine dahil edilmiş ve Türkiye’nin Kopenhag kriterleri bakımından performansını inceleyen ilk ilerleme raporu 1998 yılında yayımlanmıştır (<http://www.dpt.gov.tr>).

Böylelikle Konsey, Türkiye ile ilişkileri kısmen de olsa düzeltmenin ve Lüksemburg’taki hatasından dönmenin ilk işaretlerini de vermiştir. Bu çerçevede Türkiye’yi üyeliğe hazırlama stratejisine ilaveten, Türkiye ile ilişkilere “AB’nin Genişlemesi” başlığı altında değinilmesi de olumlu bir gelişmedir. Böylelikle resmen olmasa da AB; Türkiye’yi bir üye ülke adayı olarak görme eğilimine girmiştir.

Cardiff Zirvesi, AB-Türkiye ilişkilerinde önemli bir değişikliğe yol açmazken Komisyon, Lüksemburg ve Cardiff kararları ışığında Türkiye ve diğer aday ülkelerin katılım yolunda kaydettiği ilerlemelere ilişkin bir yıllık ilerleme raporlarını 4 Kasım

1998’de yayınlamıştır. Raporda Türkiye, Kopenhag kriterleri ışığında diğer adaylarla birlikte ve özel bir kategoriye sokulmaksızın Komisyon’ca değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu niteliğiyle Rapor, AB’nin Türkiye’ye diğer adaylarla aynı kriterler temelinde muamele edildiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Siyasi, ekonomik ve müktesebatın üstlenilmesi kriterleri açısından değerlendirmeler yapan Komisyon, Türkiye’nin özellikle siyasi kriterler bakımından tam üyeliğe ve üyelik müzakerelerinin başlamasına hazır olmadığı sonucuna varmıştır. Türkiye, Avrupa Konseyi zirve toplantılarında adaylık statüsü verilmedikçe, komisyon rapor ya da önerilerinin Türkiye-AB ilişkilerinde önemli değişim yaratamayacağını vurgulayarak tepkisini ortaya koymuştur (Eralp, 2000: 15). Cardiff Zirvesi, Türkiye açısından bakıldığında somut bir netice vermemiştir. Zirvede AB, Lüksemburg sonrası bozulan ilişkileri düzeltmek için bazı adımlar atmış izlenimi verse de Türkiye, beklentilerinin karşılanmadığı görüşünü savunmaktadır.

5.4. Viyana Zirvesi

11–12 Aralık 1998’de yapılan Viyana Zirvesi sonrası yayınlanan bildiride Türkiye hakkında; *“AB Konseyi, Birlik ve Türkiye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinin devamına verdiği önemin altını çizmektedir. Bu çerçevede, Lüksemburg ve Cardiff zirvelerinde kabul edilen kararlara uygun olarak, Avrupa stratejisinin izlenmesinin oynayacağı büyük rolün önemini idrak etmektedir.”* ifadelerine yer verilmiştir (Coşkun, 2001: 194).

Aslında Viyana Zirvesi’nden olumlu ve somut kararlar çıkması, Türkiye-AB ilişkilerinin “Öcalan Krizi” nedeniyle gerginleştiği bir dönemde pek mümkün değildir. Terör örgütü lideri Abdullah Öcalan’ın Suriye’yi terk etmesi sonrasında, Yunanistan ve İtalya’nın sağladığı destekle kaçması ve İtalya’ya sığınması ile birlikte, AB – Türkiye ilişkileri bir kez daha gerginleşmişti. Oysa bu sırada Almanya başta olmak üzere bazı üye ülkelerdeki iktidar değişikliği ile Hristiyan Demokratlar’ın yerini Sosyal Demokrat partilere bırakması ilişkilerin olumlu yönde seyredebileceği bir ortam yaratabilirdi. Nitekim Almanya’da iktidara gelen Schröder Hükümeti de bu doğrultuda Türkiye’nin adaylığı konusuna eğilme ihtiyacı hissetmiştir. Schröder Hükümeti’nin Türkiye’nin adaylığına yönelik yaklaşımı, daha önceki Hristiyan Demokrat iktidarın kültür-kimlik

farklılığı görüşünün aksine, Kopenhag kriterlerinin karşılanması üzerine odaklanmıştır. Almanya'daki yeni Sosyal Demokrat-Yeşiller koalisyonunun Türkiye politikası ile birleşince AB – Türkiye ilişkilerinin olumlu yönde seyretmesi için uygun ortam da doğmuştur (Eralp, 2000: 16).

Ortaya çıkan bu yeni olumlu ortamı yaratan başka sebep ve gelişmeler de vardır. Öncelikle Türkiye'de 18 Nisan 1999 seçimleri ile milliyetçi eğilimli partilerin iktidara gelmesi Avrupa'da, Lüksemburg'taki dışlanmanın içeriye yansımaları olarak algılanmıştır. Bu açıdan, AB içinde bir Türkiye'nin daha istikrarlı ve işbirliğine açık olacağı kanısı AB'de yerleşmeye başlamıştır. Bu arada A. Öcalan'ın yakalanması da AB'de, Türkiye'de demokrasi ve insan haklarındaki reformların önünün açılacağı beklentisi yaratmıştır. Yine aynı dönemde Kosova'da devam eden savaş ve bölgeye yönelik NATO müdahalesi bağlamında Türkiye'nin stratejik önemi de yeniden öne çıkmıştır. Özellikle AB'nin bölgede kurmayı planladığı istikrar paktında bölge ülkeleriyle iyi ilişkileri olan Türkiye önemli rol oynayabilirdi. Bununla bağlantılı olarak, ABD'nin, Türkiye'nin stratejik önemini daha da artırması paralelinde, AB adaylığına sağladığı destek, ilave bir faktör olarak göze çarpmaktadır (Baykal ve Arat, 2003: 352).

5.5. Köln Zirvesi

Almanya'da Ekim 1998'de işbaşına gelen Sosyal Demokrat-Yeşiller Koalisyonu Türkiye – AB ilişkileri konusunda bir önceki hükümete kıyasla daha olumlu bir yaklaşım sergilemiştir. Böylece, Köln Zirvesi öncesinde, İngiltere ve Avusturya Dönem Başkanlıkları sırasında uygulanandan farklı olarak, Alman dönem başkanlığı ile daha yakın temaslar kurulmuştur (<http://www.eic.org.tr>).

Tüm bu faktörlerin yarattığı olumlu atmosferde gerçekleşen 3–4 Haziran 1999'daki Köln Zirvesi'nde, özellikle Almanya'nın yoğun çabalarına karşın somut adımlar atılmamıştır. Bazı üye devletlerce de desteklenen Alman Şansölyesi Schröder, Türkiye'ye bir aday ülke olarak davranılması yönünde Konseyde görüş birliği sağlamaya çalıştı ise de başarısız olmuştur. Almanya'nın bu doğrultuda hazırladığı taslak metin, İngiltere ve Fransa'nın desteğine rağmen Yunanistan ve diğer bazı üye

ülkelerin itirazları nedeniyle kabul görmemiştir. Sonrasında Türkiye, AB'nin politikasını tek bir üye devletin belirlemesine izin vermeye yönelik yaklaşımını değiştirmedini ve bu nedenle Temmuz 1999'da yapılacak II. Avrupa Konferansı'na da katılmayacağını bildirmiştir. Böylece Türkiye'nin adaylığı konusu, Finlandiya'nın dönem başkanlığı sırasında yapılacak olan Helsinki Zirvesi'ne kalmıştır (Coşkun, 2001: 194). Köln Zirvesi'nde olumlu bir sonuç çıkmamasına karşın Helsinki Zirvesi öncesi Türkiye'nin adaylığı konusunda hemen hemen tüm üye ülkeler arasında bir görüş birliği oluşmuş görünüyordu. Bu noktada Türkiye'nin önündeki tek engel olarak ise Yunan vetosu kalmıştır. Ancak 1999 ortalarından itibaren iki ülke ilişkilerinde görülen olumlu gelişmeler üzerine, bu engelin de aşılma olasılığı belirmiştir. Özellikle, Türkiye'nin üyeliğinin Yunanistan'ın güvenliği açısından daha olumlu olacağını düşünen Yunan Dışişleri Bakanı G. Papandrea ile Türk Dışişleri Bakanı İsmail Cem arasındaki kişisel iyi ilişkiler, iki ülke ilişkilerine de yansımıştır (Cem, 2005: 88).

Yunanistan bu dönemde en kısa sürede Avrupa Parasal Birliği'ne (APB) katılmak istemektedir. Bu amaçla kamusal ve özellikle de askeri harcamalarda kesintiye gitme zorunluluğu duyması da politika değişikliğinde önemli rol oynamıştır. 5 Eylül 1999'da yapılan AB dışişleri bakanlarının gayri resmi toplantısında Yunanistan, prensipte Türkiye'yi aday ülke olarak kabul etmeye hazır olduğunu ilan etmiştir. Ancak toplantıda hala, AB'nin Türkiye politikasının hangi çerçeveye oturtulacağı konusunda konsensüs oluşmamıştır. Bu noktada devreye, Komisyonun Ekim 1999'da yayınladığı ikinci ilerleme raporları girmiştir (Park, 2000: 37–38).

5.6. Helsinki Zirvesi

10–11 Aralık 1999 tarihleri arasında Finlandiya'nın dönem başkanlığında gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi'nde Türkiye, AB'ye aday ülke olarak kabul edilmiştir. Bu kararı takiben Türkiye ile diğer aday devletlerle olduğu gibi ortaklık stratejisi yürütülmeye başlanmıştır. Helsinki kararlarına göre, *“Avrupa Birliği Konseyi, 13 aday devleti tek bir çerçeve içinde kapsayan katılım sürecinin içerici mahiyetini tekrar teyit ederek, aday devletlerin, üyelik sürecine eşit bir temelde katılmalarını onaylamıştır.”* (Kale, 2000: 9)

Helsinki Zirvesinin Sonuç Bildirgesi'nin 4., 9. ve 12. maddeleri Türkiye'nin adaylığı ile ilgili ayrıntılı bilgiler içermektedir. Bunlar (<http://www.ikv.org.tr>):

Madde 4: Avrupa Konseyi on üç aday ülkenin üyelik sürecine eşit bir temelde katıldığını teyid eder. Aday ülkeler AB'nin anlaşmalarla belirlenen değer ve amaçlarına uymakla yükümlüdür. Bu bağlamda Avrupa Konseyi, Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin, anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi ilkesini vurgular ve her aday ülkenin sınır sorunlarını ve ilgili diğer anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi ilkesini vurgular ve her aday ülkeyi sınır sorunlarını ve ilgili diğer anlaşmazlıklarını çözmek için her türlü çabayı göstermeye davet eder. Anlaşmazlıkların belirli bir süre içinde çözülememesi durumunda aday ülkeler sorunlarını Lahey Uluslararası Adalet Divanı'na götürmelidir. Konsey, ilgili sorunların çözümünü desteklemek için en geç 2004 yılının sonundan sonra, var olan durumu gözden geçirecektir. Avrupa Konseyi, Kopenhag Kriterleri'ne uyumun üyelik görüşmelerinin başlatılması için önkoşul olduğunu ve bu kriterlere uymanın Birliğe girmenin temelini oluşturduğunu anımsatır.”

Madde 9:

a) Avrupa Konseyi, Kıbrıs sorununun çözümü için 3 Aralık'ta New York'ta dolaylı görüşmeler başlatılmasını memnunlukla karşılar ve BM Genel Sekreteri'nin süreci başarıyla sonuçlandırılmasına yönelik çabalarını destekler.

b) Avrupa Konseyi, siyasi çözümün Kıbrıs'ın AB üyeliğini kolaylaştıracağına altını çizer. Ancak üyelik görüşmelerinin sona ermesine kadar soruna bir çözüm bulunamaması durumunda Konsey'in kararı bu koşula bağlı olamayacaktır. Bu durumda Konsey, ilgili tüm faktörleri de dikkate alacaktır.

Madde 12: Avrupa Konseyi, Türkiye'deki son olumlu gelişmelerden ve Türkiye'nin Kopenhag Kriterlerine uyum çerçevesinde reformları sürdürme niyetinde olmasından memnunluk duyar. Türkiye'ye diğer aday ülkelere uygulanan aynı ölçütler uygulanacaktır. Diğer aday ülkeler gibi Türkiye de tam üyelik öncesi stratejisinden yararlanacaktır. Bu strateji, insan hakları alanında ilerleme sağlanması ve 4. madde ile 9. maddenin a paragrafındaki siyasal kriterlerin yerine getirilmesine yönelik geliştirilmiş siyasal diyalogu da

kapsayacaktır. Türkiye tüm AB programlarına ve ajanslarına katılım fırsatına sahip olacak ve katılım süreci çerçevesinde aday ülkelerle Birlik arasındaki toplantılara katılabilecektir.

Türkiye – AB ilişkilerinde Helsinki Zirvesi bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Alınan karar elbette Türkiye açısından memnuniyetle karşılanmıştır. Türkiye'nin çağdaş, demokratik, insan haklarına saygılı ve ekonomisi gelişmiş bir hukuk devleti olma yönündeki hedefiyle eşdeğerde tutulan AB'ye tam üyelik, bu kararlar ileri bir safhaya taşınmış ve Helsinki Zirvesi'ne kadar olan olumsuz hava yumuşamaya başlamıştır. Lüksemburg Zirvesi kararları ışığında bakıldığında, Helsinki Zirvesi ile AB – Türkiye ilişkileri, genişleme perspektifinden geri dönüşü olmayan bir sürece girmiştir ve Lüksemburg sonrası belirsizlik hali ortadan kalkmıştır. Bundan sonra AB'nin Türkiye'den beklediği Kopenhag Kriterlerine uyumdur.

Lüksemburg'dan Helsinki'ye varan değişim sürecinde birçok farklı neden rol oynamıştır. Türkiye demokratikleşme yolunda önemli adımlar atmış, bir yandan Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin (DGM) yapısını sivilleştirirken diğer taraftan A. Öcalan'ın yakalanmış ve sonraki süreçte olağanca açık ve adil bir yargılama yöntemi takip etmiştir. Nisan 1999'da kurulan koalisyon hükümeti de (DSP, ANAP, MHP), ölüm cezasının kaldırılmasını da içeren bir dizi değişiklik hazırlığı yapmaktadır (Çalış, 2006: 367–368). İçeride bunlar olurken dışarıda olan gelişmelerde ilişkileri olumlu etkilemiştir. Almanya'da yapılan seçimleri Hristiyan Demokratların kazanması en azından “medeniyet” temelli itirazları ortadan kaldırmıştır (Çalış, 2006: 368). Bir diğeri ise, 17 Ağustos Marmara depremi sonrasında Türkiye ile Yunanistan arasında yaşanan olumlu gelişmelerdir. Özellikle Türk – Yunan halkları arasındaki dayanışma atmosferi yumuşama konusunda hükümetleri cesaretlendirmiştir. Öyle ki Yunan Dışişleri Bakanı Papandreu'nun “The Guardian” gazetesine Türkiye lehine verdiği demeçte “Yunanistan, sadece Türkiye'yi AB içinde görmek istemekle kalmıyor, Türkiye'yi Avrupa'ya taşıyan ülke olmak da istiyordu. Avrupa ve Avrupa standartları ile sürekli gerilim içinde olan bir Türkiye görmektense, bir aşamada Türkiye'nin de AB içinde olması, Yunanistan'ın lehinedir” diyordu (Özalp, Milliyet: 14 Eylül 1999).

Özetle zirve sonucunda; Türkiye'nin diğer aday ülkelere uygulanan kriterler çerçevesinde aday ülke ilan edilmesinin yanı sıra, AB müktesebatının benimsenmesi için Ulusal Program (UP) ile birlikte, siyasi ve ekonomik kriterler ile üye ülkelerin uymakla yükümlü bulunduğu hususlar açısından katılıma hazırlıkta öncelikli alanları belirleyecek olan katılım ortaklığının oluşturulması kararlaştırılmıştır. "Katılım Ortaklığı Belgesi" (KOB) Kopenhag Kriterleri'ne uyum için yapılması gerekenleri ve AB müktesebatına uyum yükümlülüklerini içerecek ve üyelik için gerekli olan kısa ve orta vadeli öncelikleri kapsamaktadır. Bunlara ek olarak, Türkiye tarafından AB müktesebatının üstlenilmesine ilişkin bir "Ulusal Program" hazırlanması öngörülmüştür. UP'de, AB müktesebatına uyum sağlanması için Türk mevzuatında ihtiyaç duyulan değişiklikler, yenilikler ve oluşturulması gerekli yeni kurumlar ile bu düzenlemelerin gerektireceği finansman ihtiyacı belirlenecektir. (DPT, 2000: 3). Karar metninde Türkiye'yi zorlayacak kimi unsurlar bulunmakla birlikte, benzer koşullar diğer ülkelerin de önüne konulmuştur. Ancak bu konular, Türkiye için gerçekten zorlayıcı ve hassas konulardır (Belge, Radikal: 12 Aralık1999).

6. Tam Üyelik Süreci KOB ve Ulusal Program

8 Kasım 2000'de Avrupa Komisyonu üyeleri, Romano Prodi Başkanlığında toplanarak, Türkiye'nin KOB ile diğer adayların ilerleme raporlarını görüşerek KOB'u ve ilerleme raporlarını açıklamışlardır. KOB, Türkiye'nin AB'ye tam üyelik müzakerelerinin başlayabilmesi için yerine getirmesi gereken şartları içeren bir Komisyon belgesidir (Kale, 2000: 10). UP, KOB ile büyük ölçüde paralellik taşımakla birlikte birebir örtüşmemektedir. KOB, aday ülkeler hakkında yıllık ilerleme raporları göz önüne alınarak hazırlanmaktadır. İlerleme raporları ise aday ülkenin, üyelik müzakerelerine başlayabilmesi için önkoşul olan Kopenhag Kriterleri'ne uyumlarını ve eksikliklerini ifade eden raporlardır. Bu çerçevede Katılım Ortaklığı'na bir cevap niteliğinde olan ve aday ülkelerin Katılım Ortaklığı'nda ifade edilmiş olan yükümlülüklerini ne derecede ve ne şekilde gerçekleştireceğini gösteren UP, KOB temel alınarak hazırlanmaktadır.

6.1. Türkiye-Avrupa Birliği Ortaklık Konseyi Toplantısı

Türkiye-AB ilişkilerinde Helsinki Zirvesi sonrası önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Türkiye - Avrupa Birliği Ortaklık Konseyi toplantısı 11 Nisan 2000’de Lüksemburg’da toplandı. Toplantıda, 31 başlıktan oluşan AB müktesebatının analitik incelemesi için, 8 alt komite oluşturulması karara bağlanmıştır.

Tablo 4: Tarama Süreci İçin 11 Nisan 2000 Tarihli Ortaklık Konseyi'nde Kurulan Alt Komiteler ve Faaliyet Alanları (<http://www.belgenet.com>)

Alt Komiteler	Müzakere Başlıkları	No.
1. Tarım ve Balıkçılık	Tarım	7
	Balıkçılık	8
2. İç Pazar	Malların Serbest Dolaşımı	1
	Kişilerin Serbest Dolaşımı	2
	Hizmetler	3
	Şirketler Hukuku	5
	Rekabet	6
	Tüketiciyi Koruma ve Tüketici Sağlığı	23
3. Ticaret, Sanayi, AKÇT Ürünleri	Dış İlişkiler	26
	Sanayi	15
	Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler	16
4. Ekonomik ve Parasal Konular	Ekonomik ve Parasal Birlik	11
	İstatistik	12
	Sermayenin Serbest Dolaşımı	4
5. Yenilik (Innovation)	Eğitim ve Yetiştirme	18
	Bilim ve Araştırma	17
	İletişim ve Bilgi Teknolojileri	19
	Kültür ve Görsel-İşitsel Politika	20
6. Ulaştırma, Çevre, Enerji ve Trans Avrupa Ağı	Ulaştırma	9
	Çevre	22
	Enerji	14
7. Bölgesel Kalkınma, İstihdam, Sosyal Politika	İstihdam ve Sosyal Politika	13
	Bölgesel Kalkınma	21
8. Gümrükler, Uyuşturucu Kaçıkçılığı ve Para Aklama	Gümrük Birliği	25
	Adalet ve İçişleri	24
	Vergilendirme	10
	Mali Kontrol	28
Bunların Dışında Kalan Başlıklar Şunlardır:	ODGP	27
	Bütçe	29
	Kurumlar	30
	Diğer	31

Toplantıda ayrıca, mali yardımlar konusunda AB'den gelecek olan; 15 milyon Euro'luk yardımın onaylandığı ve yıllık 180 milyon Euro'ya yakın yardımın da verileceği teyid edilmiştir.

6.2. Helsinki Zirvesi Sonrası Türkiye-AB İlişkileri ve KOB

Helsinki Zirvesi sonrası Türkiye – AB ilişkilerinin olumlu yönde gelişmesi ile AB'ye üyelik yolunun çerçevesi çizilmeye başlanmıştır. Bu yolun en önemli özelliği, artık soyut kelimelerin değil, gerçekler üzerine konuşulan bir sürecin başlamasıdır (Yumrukaya, Dünya: 5 Şubat 2000)

Helsinki Zirvesi'ne kadar Türkiye – AB ilişkileri “Gümrük Birliği” düzeyinde yürümüştür. Ancak, Helsinki'den sonra GB'nin çok ilerisinde bir takım çalışmaların yapılması gerekmektedir. Dış politik çalışmalar geri plana atılarak iç politik ve teknik çalışmalar sürecine girilmiştir (Çimen, Dünya: 18 Şubat 2000). Türkiye'nin adaylığının teyid edilmesi ile Komisyon, Katılım Öncesi Stratejisinin en önemli unsuru olan KOB'yi 8 Kasım 2000 tarihinde açıklamıştır.

KOB'de amaç, AB üyeliğinde Türkiye'nin kaydettiği ilerlemeler hakkında komisyonun 2000 İlerleme Raporunda saptanan ileriye yönelik çabaların öncelikli alanları ve bu öncelikler uygulanırken Türkiye'ye yapılacak mali yardımlar ile bu yardımların koşullarının tek bir çerçeve altında toplanmasıdır. Buna göre saptanan temel öncelik alanları, üyelik için Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirme yeteneği ile ilgilidir. Bu nedenle Türkiye gibi diğer aday devletler de bazı koşulları öncelikle yerine getirmekle yükümlüdür (Coşkun, 2001: 196 – 197).

Komisyon, KOB'yi Türkiye ile gerçekleştirdiği temaslar çerçevesinde hazırlamıştır. KOB'a karşılık Türkiye'nin de Ulusal Programı'nı hazırlaması istenmiştir. Komisyonun Türkiye'ye ilişkin olarak hazırladığı KOB, 8 Kasım 2000'de taslak metin olarak Komisyonca açıklandı. KOB'un hazırlanmasında Komisyon tek taraflı hareket etse de belgede yer alacak temel ilkeler, öncelikler, ara hedefler ve koşulların saptanmasında Türkiye'ye de danışılmıştı. Ancak belgeye son şeklini veren 4 Aralık 2000'de yapılan Bakanlar Konseyi toplantısı olmuştur. Bu doğrultuda hem Türkiye'nin hem de

Yunanistan'ın itirazları sonucu Komisyonca hazırlanan taslak belgede değişiklikler yapılmıştır. Daha sonra da 7–9 Aralık 2000'de yapılan Nice Zirvesi'nde de belgenin bu haliyle onaylanması üzerinde görüş birliğine varılmıştır.

6.3. Katılım Ortaklığı Belgesi

Hukuki temelini Helsinki kararlarının Türkiye'nin adaylığı ile ilgili bölümlerinden alan KOB, Türkiye'nin adaylık sürecinde aldığı mesafeye ilişkin olarak Komisyonca hazırlanan 2000 yılı ilerleme raporundaki değerlendirmeleri dikkate almaktadır. Belge; Giriş, Amaçlar, İlkeler, Öncelikler ve Orta Vadeli Hedefler, Programlama, Koşullar ve İzleme başlıklı yedi bölümden oluşmaktadır (<http://www.belgenet.com>)

Türkiye'nin diğer adaylar gibi bir katılım öncesi stratejiden yararlanacağı AB tarafından önceden ifade edilmiştir. Böylelikle Türkiye, reformlarını siyasi kriterlerin karşılanması yönünde ilerleme ve Helsinki kararlarının 4 ve 9 (a) ve (b) paragraflarında yer alan konulara yönlendirmeye teşvik edilmektedir.

KOB'un özünü oluşturan “Öncelikler ve Orta Vadeli Hedefler” başlıklı bölümde ise katılım ortaklığının öncelikli ve hedefleri, kısa ve orta vadeli olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kısa vadeli öncelikler bir yıl içinde Türkiye tarafından tamamlanması ya da somut adımlar atılması beklenen konuları kapsamaktadır. “Orta Vadeli Hedefler” ise, tamamlanması bir yıldan fazla sürebilecek ve olanaklar ölçüsünde çalışmaları, 2001 yılı içinde başlatılması beklenen konulardan oluşmaktadır. Komisyon'un hazırlayıp Konseye sunduğu ilk haliyle, KOB'daki kısa ve orta vadeli öncelikler, siyasi beklentiler ve ekonomik beklentilerle Tek Pazar, tarım, enerji ve çevre gibi müktesebat başlıklarından oluşmaktadır (Coşkun, 2001: 197–198).

Kısa vadeli öncelikler içindeki en dikkat çekici başlık siyasi kriterlerdir. Kısa vadeli siyasi kriterlerin son maddesinde Türkiye'nin siyasi diyalog çerçevesinde, BM Genel Sekreteri'nin Kıbrıs sorununa kapsamlı çözüm bulunması sürecinin başarılı bir sonuca ulaştırılması yönündeki çabalarının kuvvetle desteklenmesi öngörülmektedir (Kale, 2000: 11).

Kısa vadede öngörülen öncelikli diğer siyasi hedefleri ise, daha çok insan hakları ile ilgili konulardan oluşmaktadır. Bu çerçevede, ifade özgürlüğü ve anayasal güvencelerin güçlendirilmesi, şiddet yanlısı olmayan görüşleri dile getirmekten hüküm giyenlerin durumuna eğilinmesi, sivil toplumun gelişiminin teşvik edilmesi, tüm insan hakları ihlallerine karşı yeniden yargılama olanaklarının güçlendirilmesi, işkenceye karşı mücadeleyi pekiştirmek için yasal hükümlerin güçlendirilmesi, kanun uygulayıcıların insan hakları konularına eğitimlerinin artırılması, DGM'ler de dahil olmak üzere yargının işlevselliğinin ve verimliliğinin uluslararası standartlara çıkarılması, gözaltı ile ilgili uygulamaların uluslararası standartlara uyumlu hale getirilmesi, Türk vatandaşlarının TV ve Radyo yayıncılığında anadillerini kullanmalarını yasaklayan hukuki düzenlemelerin kaldırılması, tüm vatandaşların ekonomik, sosyal ve kültürel olanaklarının artırılması amacıyla bölgesel farklılıkların giderilmesi ve özellikle Güneydoğu'daki duruma eğilinmesi ile idam cezasına ilişkin fiili moratoryumun devam ettirilmesi konuları, kısa vadeli öncelikler arasında sayılmıştır (Suiçmez, 2000: 28).

Orta vadeli siyasi kriterlere gelince, burada da çeşitli beklentiler alt kümeler halinde sayılmıştır. Bu çerçevede, tüm bireylerin dil, ırk, renk, cinsiyet, din ve siyasi görüş bakımından herhangi bir ayırım yapılmadan temel haklardan yararlanmalarının güvenceye alınması, Türk Anayasası ve ilgili diğer yasaların AİHS'de belirtildiği şekliyle temel hak ve özgürlükleri güvenceye alan bir perspektiften gözden geçirilmesi, ölüm cezasının kaldırılarak AİHS'ye ekli 6 no'lu Protokolün imzalanması ve onaylanması, Uluslararası Siyasi ve Medeni Haklar Sözleşmesi ile Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ve ek protokollerinin onaylanması, hapisanelerdeki mahkumiyet şartları, Tutuklulara Muameleye İlişkin BM Minimum Standartlar Kuralları'na ve diğer uluslararası normlara uygun hale getirilmesi, MGK'nın anayasal rolünün hükümet için bir danışma organı sekline dönüştürülmesi, Güneydoğu'daki Olağanüstü Hal'in (OHAL) sona erdirilmesi konularının yerine getirilmesi kökenlerine bakılmaksızın tüm vatandaşlar için kültürel hakların garanti edilmesi ve kültürel çeşitliliğin sağlanması ile eğitim alanındakiler de dahil olmak üzere, hakların kullanılmasını engelleyen yasal hükümlerin kaldırılması ve öngörülmüştür (Coşkun, 2001: 200–201).

KOB, siyasi kriterlere ilaveten, ekonomik ve sosyal politikada da kısa ve orta vadede karşılanması gereken öncelik ve hedefleri ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, kamu harcamalarının denetim altına alınması, IMF ve Dünya Bankası ile uzlaşılan ekonomik programın uygulanması, tarım reformu, özelleştirme, mali sektörün reforme edilmesi, Merkez Bankası'nın bağımsızlaştırılması, sosyal güvenlik sisteminin düzenlenmesi ve yasadışı göçün önlenmesine yönelik AB müktesebatının benimsenmesi gibi ekonomik ve sosyal kriterlerin kısa ve orta vadede yerine getirilmesi öngörülmektedir (Kale, 2000: 13).

Türkiye'nin KOB'daki öncelik ve hedeflere ulaşabilmesi ve bu yapısal dönüşümü gerçekleştirebilmesi için AB tarafından sağlanacak mali yardımlar ve bunun koşulları da KOB'da belirlenmiştir. Bu bağlamda, 2000 yılından itibaren Türkiye'ye ayrılacak yıllık tahsisat, MEDA II ikili yardımlarından ortalama % 15'lik bir payla, "Avrupa Stratejisi/Katılım Öncesi Strateji" başlıklı iki tüzük çerçevesinde öngörülen fonları kapsamaktadır. İlk olarak, Nisan 2000'de kabul edilen "Avrupa Stratejisi Tüzüğü", AB-Türkiye-GB'ni derinleştirecek önlemlerin uygulanması için üç yıl boyunca yılda beş milyon Euro'luk bir yardımı öngörmektedir. İkinci tüzük ise Türkiye'ye ekonomik ve sosyal kalkınmayı teşvik amacıyla üç yıl boyunca yılda beş milyon Euro'luk bir yardımı öngörmektedir. KOB'un "izleme" başlıklı bölümünde ise KOB'daki öncelik ve koşulların Türkiye tarafından yerine getirilip getirilmediğine ilişkin olarak uygulanacak usul belirlenmiştir. Bu çerçevede, KOB'un uygulanmasının Ortaklık Anlaşması çerçevesinde izleneceği çerçeve olmayı sürdüreceği anlamına gelmektedir. İzlenme sürecinde KOB'un ilgili bölümleri, Ortaklık komitesinin ilgili alt komitesinde tartışılacaktır. Bu incelemeler sonunda ortaya çıkacak olan değerlendirme ise komisyonun 2001 Yılı İlerleme Raporuna veri oluşturarak ilişkilerin gelişiminde belirleyici olacaktır (Akyol, 2000: 42).

Bu unsurları kapsayan KOB'a Türkiye'nin yaklaşımı, öncelikle kısa vadeli siyasi kriterlere odaklanmak olmuştur. Kıbrıs Sorununun çözümü, Türkiye için 2001 yılı sonuna kadar karşılanması gereken bir siyasi kriter olarak öngörülmüştür. Bu nedenle belge Türkiye'de büyük bir tepki ve eleştiriyle karşılanmıştır. Türkiye, Kıbrıs Sorunu ile AB üyeliği arasında herhangi bir bağ kurulamayacağını savunarak durumun kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Bu konuda Dışişleri Bakanı ve Başbakan ayrı ayrı

basın açıklamaları yapmıştır. Başbakan Bülent Ecevit, Başbakanlıkta gazetecilere yaptığı açıklama Kıbrıs'la ilgili paragrafı Türkiye'nin onaylaması söz konusu değildir düşüncesini ifade etmektedir (Coşkun, 2001: 202 ve <http://ab.gen.tr>);

“Avrupa Birliği Komisyonunun Türkiye için hazırladığı Katılım Ortaklığı Belgesi, bazı anlayış veya yorum farkları bulunsa bile, Türkiye'nin yerine getirmekte zorlanacağı öğeler içermemektedir. Kaldı ki; Hükümetimizce bir referans ve çalışma belgesi olarak benimsenen İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu Raporu da genelde katılım ortaklığı ile uyum içindedir.

Ancak Belgeye son anda eklenen Kıbrıs'la ilgili paragrafı Türkiye'nin onaylaması söz konusu değildir. Türkiye Kıbrıs konusu ile Avrupa Birliği adaylığı arasında bir bağlantı varlığını kabul edemez. Kıbrıs konusu Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile Kıbrıs Rum yönetimi arasında bir konudur. Türkiye, bu konudaki kararlı tutumu bilinerek Avrupa Birliği'nde üye adaylığına alınmıştır.

Finlandiya Başbakanı Sayın Lipponen'in Helsinki Doruğu Dönem Başkanı niteliği ile 10 Aralık 1999 günü bana gönderdiği mektup, yine Sayın Lipponen'in 14 Aralık 1999 günü Avrupa Parlamentosu'nda yaptığı konuşma, Avrupa Birliği üst düzey yöneticilerinden Sayın Solana ile Sayın Verheugen'in 10 Aralık 2000 gecesi Ankara'ya gelerek bizimle yaptıkları görüşme, tutumumuzun yeterince algılanmış olduğunu göstermektedir. Bu gerçekleri Avrupa Birliği yetkililerine bir kez daha hatırlatmakta yarar görüyorum.

Finlandiya Başbakanı Paavo Lipponen'in, Avrupa Birliği adına, 10 Aralık 1999 günü bana gönderdiği mektubunda şu sözler yer alıyordu: Kıbrıs konusunda bir siyasal çözüm Avrupa Birliği'nin amacı olmaya devam etmektedir. Konseyin karar verme aşamasına gelindiğinde Kıbrıs'ın üyeliğe kabulü ile ilgili bütün önemli etkenler dikkate alınacaktır. Bunlar Sayın Lipponen'in sözleri. Lipponen'in bu sözleri Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki duyarlılıklarının gözönünde tutulacağı anlamına gelmektedir.

15 Kasım Çarşamba günü Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin 17'nci yıldönümü kutlanacaktır. Kıbrıslı Türkler en ağır baskılara, engellemelere karşı bağımsızlıklarını ve devlet olma haklarını kanıtlamışlardır. Soykırım tehlikesinden o sayede kurtulmuşlardır. Bu sürecin geri dönüşü yoktur. Kıbrıs'ta iki ayrı devlet gerçeği gözönünde tutulmadan uzlaşma sağlanamaz.

Kaldı ki; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin güvenliği ile Türkiye'nin güvenliği, hatta Doğu Akdeniz'in güvenliği birbirinden ayrılamaz. Bakü-Ceyhan Boru Hattı Projesi'nin kesinleşmiş olması Doğu Akdeniz'de barış ve güvenliğin önemini Türkiye Cumhuriyeti açısından büsbütün arttırmıştır.

Bu arada Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Sayın Kofi Annan, 8 Kasım günü, Cenevre'de Kıbrıs'taki taraflara, Sözlü İfadeler adı altında bir kağıt sunmuştur. Bu kağıtta yer alan ifadelerin Türk tarafında ciddiye alınması beklenmemelidir. Bu kağıtta, Konfederasyon şöyle dursun, Federasyon'un bile gerisine gidilmektedir. İki ayrı bağımsız Devlet varlığını gözardı eden bir yaklaşımla Kıbrıs'ta bir uzlaşmaya varılamaz.

O nedenle, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Sayın Rauf Denktaş herhalde, aracılı konuşmalar sürecinin önümüzdeki döneminde de Kıbrıs Türk tarafının görüşlerini açıklamayı, Türkiye'nin de tam desteğiyle sürdürecektir.”

Orta vadeli öncelikler arasına eklenen Ege anlaşmazlığına ilişkin olarak ise, “Helsinki Sonuç Bildirgesi’ne uygun olarak, siyasi diyalog bağlamında anlaşmazlıkların BM Antlaşması çerçevesinde barışçıl yollarla çözülmesi ilkesi kapsamında, Helsinki Sonuç Bildirgesi’nin 4’üncü paragrafında atıf yapıldığı gibi, devam eden sınır anlaşmazlıklarının ve diğer konuların çözümü için her çabanın gösterilmesi ifadesine yer verilmiştir (Suiçmez, 2000: 27).

Komisyon, Türkiye’ye yönelik 2000 yılına ilişkin yayınladığı ilerleme raporunda; adaylık sürecinde 2000 yılı içinde kaydedilen ilerlemeyi değerlendirmiştir. Raporunda, siyasi kriterlerin karşılanması çerçevesinde Komisyon, Türkiye’nin henüz Kopenhag

siyasi kriterlerini karşılayamadığını ifade edilmiş ve bir önceki rapora kıyasla pek az iyileşme olduğunu vurgulanmıştır. Komisyon, Türkiye’de siyasi reform tartışmalarının başlaması ve bazı uluslararası insan hakları belgelerinin imzalanması ile İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu’nun çalışmalarının hükümetçe onaylanmasını olumlu gelişmeler olarak değerlendirmektedir. Kurumsal reformlarda yavaş kalınması, yargı alanında yaşanan sorunlar, yolsuzluk, MGK’nın siyasi hayattaki rolü, cezaevlerindeki koşullar ve işkencenin önlenememesi ise insan hakları bakımından endişe verici olmaya devam eden konular olarak sıralanmıştır (Avrupa Birliği Komisyonu, 2000: 16).

Ekonomik kriterler açısından ise Türkiye’nin, ekonomisinin en acil dengesizliklerini ele almada önemli ilerleme sağlamasına karşın işleyen bir piyasa ekonomisine ulaşma sürecini tamamlayamadığı ifade edilmektedir. Müktesebat uyumu bakımından da Türkiye’nin GB ile ilgili alanlarda uyum yeteneğinin üst düzeyde olmasına karşın, somut ilerleme kaydedilmesi gereken alanlar olduğu üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak Komisyon, Türkiye’nin müzakerelerin başlatılması için henüz hazır olmadığını ancak katılım öncesi stratejinin uygulanması yönündeki eylemlerin devam etmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu doğrultuda da siyasi diyalogun sürdürülmesi, KOB’un uygulanmasının mevcut mekanizmalar yoluyla izlenmesi, müktesebatın taranması sürecine hazırlık çalışmalarına devam edilmesi, mali yardım için tek bir çerçeve hazırlanması ve Türkiye’nin Topluluk programlarına katılımı için ikili bir anlaşma yapılmasını öngörülmektedir (Avrupa Birliği Komisyonu, 2000: 24).

AB Katılım Ortaklığı Belgesi Türkiye – AB ilişkilerinde dönüm noktası teşkil edebilecek derecede önemli bir belgedir. KOB’de AB, Türkiye açısından özellikle önemli konular (Kıbrıs, Ege, insan hakları vs.) üzerinde durulmuştur. Siyasi kriterlerde yer alan koşullar diğer aday devletlerden hiçbirinde yer almayan ağır koşulları gerektirmektedir. Bu da Türkiye’nin AB üyeliğinin diğer ülkelerden farklı ve zorlu bir süreç izleyeceğini göstermektedir.

6.3.1 Gözden Geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi 2003

AB Komisyonu, 26 Mart 2003 tarihinde “Türkiye İçin Gözden Geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi”ni açıklamış, Konsey kararına yönelik bir Komisyon önerisi olarak sunulan taslak metin, Konsey tarafından 19 Mayıs 2003 tarihinde görüşülerek kabul edilmiştir. 19 Mayıs 2003 tarih ve 2003/398/EC sayılı Konsey kararı, 12 Haziran 2003 tarih ve 1.145 sayılı Avrupa Birliği Resmi Gazetesi’nde yayımlanarak geçerlilik kazanmıştır. Gözden geçirilmiş KOB, Türkiye’nin 2003–2004 döneminde siyasi ve ekonomik kriterler ile müktesebat uyumu alanlarında yerine getirmesi gereken yükümlülükleri içermektedir (www.başbakanlık.gov.tr)

“Gözden Geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi”; Komisyon önerisini, son iki yılın gelişmelerini geniş bir şekilde ele almakta ve öncelikli faaliyetlerin sürdürülmesi gereken alanlara dikkat çekmektedir. Komisyonun Türkiye’nin AB’ye katılım yönünde kaydettiği ilerlemelere ilişkin 2002 yılı İlerleme Raporunda belirlenen ilave çalışma gerektiren öncelikli alanları, Türkiye’nin söz konusu öncelikleri uygulamasında yardımcı olacak mali imkanları ve bu yardımın tâbi olacağı şartları tek bir çerçeve altında ortaya koymakta, Kopenhag Zirvesinde, son dönemde çıkartılan uyum paketleri ile 2001 yılı Katılım Ortaklığı Belgesinde belirtilen birçok önceliğin yerine getirildiği belirtilmektedir. 2001 yılında Konsey tarafından kabul edilen Türkiye için KOB ile karşılaştırıldığında Komisyonun önerisi, son iki yılda meydana gelen gelişmeleri tamamıyla dikkate almakta ve öncelikli faaliyetlerin sürdürülmesi gereken alanlara dikkat çekmektedir. Türkiye’nin, gözden geçirilmiş KOB temelinde AB müktesebatının üstlenilmesine ilişkin ulusal programını yenilemesi ve gerekli tedbirleri kabul ederek etkili bir şekilde uygulaması beklenmektedir (DPT, 2003: 1).

Sonuç olarak KOB’de dönüşümü, yeniden düzenlenmesi talep edilen her konu, her alan büyük oranda ve AB’nin istediği şekilde UP’de düzenlemeye konu olmuştur.

6.4. Nice Zirvesi

Türkiye – AB ilişkileri açısından 2000 yılı içindeki son önemli gelişmeyi ise; Nice Zirvesi ve zirvede alınan kararlar oluşturmuştur. 7–9 Aralık 2000 tarihleri arasında

Fransa'nın Nice kentinde gerçekleştirilen Avrupa Konseyi Zirve Toplantısı'nda, temel haklar şartı, genişleme, Avrupa ortak güvenlik ve savunma politikası, ekonomik ve sosyal Avrupa için yeni atılım, vatandaşlar Avrupa'sı, dış ilişkiler konuları ele alınmıştır (TOOB, 2002: 251). Zirvede Türkiye'yi dönemin başbakanı B. Ecevit ve dışişleri bakanı İsmail Cem temsil etmiştir. Bu zirvede, AB'nin kurucu anlaşmalarını yenileyecek "Nice Anlaşması" taslak metni üzerinde uzlaşma sağlanmıştır.

KOB'nin onaylandığı zirvede, 2010 yılından sonraki AB'yi tasarlamaya çalışırken, üye sayısını 12 adayın katılımıyla 27'ye çıkılmış ancak Türkiye'ye yer verilmemiştir. Bunun yanında zirvede, AB'nin genişlemesi konusunda gerekli hukuki zemin oluşturulmuş, nitelikli çoğunluk oylama sisteminin kapsamı önemli oranlarda genişletilmiştir. Ancak Türkiye, yeniden oluşturulan kurumsal yapıya, katılım müzakerelerine başlayamadığı gerekçesiyle dahil edilmemiştir. AB dönem başkanı Fransız dışişleri bakanı Hubert Verdine, Türkiye'ye belgede yer verilmemesini 10 Aralık 2000'deki basın toplantısında şu şekilde açıklamıştır (Çalış, 2006: 427).

"Türkiye'nin konumu diğer aday ülkelerindekinden farklı. Çünkü diğer adaylarla üyelik müzakereleri başlamış bulunuyor. Türkiye farklı, özel ve ayrı bir duruma sahip. Helsinki'de Türkiye'ye adaylık statüsü tanındı. Ancak bildiğiniz gibi Türkiye ile üyelik müzakereleri henüz açılmadı."
(<http://www.belgenet.com>)

6.5. Ulusal Program

Helsinki Zirvesi sonrası Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) bünyesinde kurulan Özel İhtisas Komisyonu, dört alt çalışma komitesi oluşturmuştur. Komitenin, ekonomik, siyasi, mevzuat, idari yapılanma ile ilgili bu komitelerin çalışmaları, AB mevzuatının üstlenilmesine ilişkin "Ulusal Program"ın alt yapısını oluşturmuştur. Bu komisyonun önerileri doğrultusunda kurulan AB Genel Sekreterliği'nde ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının katılımı ile son şekli verilen "Türkiye Ulusal Programı" 19 Mart 2001 tarihinde Bakanlar Kurulunca uygun bulunarak 23 Mart 2001 tarihli Resmi Gazetenin mükerrer sayısında (24352 no'lu) yayınlanmıştır (Alacadağlı, 2001: 42). AB Genel Sekreteri Volkan Vural tarafından basına tanıtılan UP Resmi Gazete'de yayınlanmış

şekliyle, iki cilt 738 sayfa ve altı bölümü birinci ciltte olmak üzere toplam otuz dört bölümden oluşmaktadır. İkinci ciltte ise, üstlenilmesi gereken AB Müktesebatı Listesi yirmi sekiz bölüm halinde yer almıştır (Çalış, 2006: 435).

UP'nin "Giriş" bölümünde, AB ile uyumda temel alınan ilkeler belirtilmekte, genel olarak benimsenen politikaların yaşama geçirilmesine yönelik yapılan çalışmalardan söz edildikten sonra, ulaşılması istenen ekonomik ve siyasal kriterlerin ve yapısal dönüşümün gerçekleştirileceği ifade edilmektedir. Ayrıca ekonomik, sosyal yaşanan tüm sorunlara karşın, Kopenhag kriterlerine uyulacağını ifade etmekte, Yunanistan'la sorunların diyalogla çözüleceğini ve Kıbrıs'ta tarafların egemen eşitliğine dayalı yeni bir ortaklık kurulması için BM çabalarının destekleneceği belirtilmektedir. (<http://www.abgs.gov.tr>).

UP, "Siyasi Kriterler" başlıklı 2. bölümünde; Düşünce ve İfade özgürlüğü, Dernek Kurma Özgürlüğü, Toplantı Hakkı ve Sivil Toplum, İşkenceyle Mücadele, Duruşma Öncesi Gözaltı, İnsan Hakları İhlalleri Sonuçlarının Tazmini, Devlet Memurları ve Kamu Görevlilerinin İnsan Hakları Konusunda Eğitimleri, Yargının İşlevselliği ve Verimliliği, Ölüm Cezasının Kaldırılması, Kültürel Yaşam ve Bireysel Özgürlükler, Bölgesel Dengesizliklerin Giderilmesi, Düşünce, Vicdan, Din Özgürlükleri, Anayasa ve Diğer Yasaların AB Müktesebatına Uyumu, BM Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin Onaylanması, Cezaevi Koşulları, Milli Güvenlik Kurulu, Olağanüstü Hal başlıkları altında on altı alt başlıkta yapılacak reformlar, idari değişiklikler, önlemler sıralanmakta, bu değişimlerin kısa-orta hangi vadede yapılabileceği belirtilmektedir (Alacadağlı, 2001: 43).

Ekonomik kriterler bölümünde, ekonomi politikasının öncelikleri içinde ekonomide 1960'dan bugüne geline nokta ve uygulanan programlar değerlendirilmekte; Yapısal Reform Politikaları alt başlığında ise 1994 mali krizi, 1997'de uluslararası piyasada yaşanan krizlerin ülke ekonomisi üzerindeki etkilerinden söz edilerek, 1999 sonunda devreye sokulan üç yıllık enflasyonla mücadele, yapısal uyum ve Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapılan "stand-by" düzenlemesinin Kasım 2000'e kadar başarıyla uygulandığı belirtilmektedir. Maliye politikası, para ve kur politikası içinde enflasyonla mücadele ve yapısal uyum programının hedeflerinin gerçekleştirilmesi için para ve kar

politikasında değişiklik yapıldığı belirtilmekte, yeni program ile piyasalardaki dengesizliklerinin giderilmesinin ve güvenin sağlanmasının amaçlandığı ifade edildikten sonra makroekonomik gelişmeler açıklanmıştır (<http://www.belgenet.com>).

6.5.1. 2003 Ulusal Programı

“Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı” ile “Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine İlişkin Karar”, 24.07.2003 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanmıştır (www.basbakanlik.gov.tr). UP, Avrupa Komisyonu’nca yayınlanan ve revize edilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi’ndeki önceliklere göre yeniden düzenlenmiştir.

UP, Üyelik Yükümlülüklerinin Üstlenilmesi, Müktesebatın Uygulanmasına Yönelik İdare Kapasite ve Finansman İhtiyacı gibi başlıklar içermektedir. Ama daha önemli olan siyasi ve ekonomik kriterlerdir. Gerçekte bu program 2001 yılındaki UP’dır. Sadece değişen koşullara göre yeniden gözden geçirilmiştir. Aynı zamanda program 2004 yılı sonunda üyelik müzakerelerinin başlamasını hedefleyen bir siyasi taahhüt niteliği de taşımaktadır. Program, 2003, 2004 ve 2005 yıllarında yapılması öngörülen düzenlemeleri de içermektedir. Program, sivil toplum örgütlerinin, siyasi partilerin, önerileri doğrultusunda şekillenerek Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. Programın ortaya konulması kadar uygulanmasının da önem taşıdığı açıktır. Söz konusu reformlar öncelikle Türkiye’yi hak ettiği yere getirmek için yapılmalıdır. Daha demokratik, daha özgür, ekonomik ilişkileri güçlü bir Türkiye için çalışılmalıdır. AB yalnızca paketlerle, programlarla sınırlı bir yol olmamalıdır. Türkiye bütünüyle bu yolda hareket etmelidir. Yapılan bu çalışmalar gerçekte, Türkiye’nin demokratikleşmesi için gerekli olan şeylerdir. Atılacak adımların, AB endeksli olmaktan çok, Türkiye için öncelikle toplumsal örgütlenmeyi sağlaması gerekmektedir. Ancak o zaman, Avrupa ile her koşulda eşit duruma gelinebilir. Böylelikle AB tam üyelik hedefi daha kolay gerçekleşecektir (www.belgenet.com).

UP’nin giriş bölümünde, “Türkiye’nin esenliğini belirleyecek hedeflere ulaşmasını sağlayacak en önemli proje, Avrupa Birliğine tam üyeliktir. Türkiye’nin Avrupa Birliği

ile bütünleşme emeli, her vatandaşımızın bugünü ve yarını temelden etkileyen toplumsal bir dönüşüm projesidir.” açıklaması yapılmaktadır. UP’de, Türkiye’nin komşuları ve çevre bölgelerle ilişkilerini, barışçı dış politika hedefleri temelinde geliştirmeye devam edeceği vurgulanmaktadır. Kıbrıs konusunda ise, AB ile güçlendirilmiş siyasi diyalogun bir parçası olarak, Kıbrıs’ta her iki tarafın egemen eşitliğine dayanan yeni bir ortaklık oluşturma yolundaki tüm çabaların destekleneceği, programın giriş bölümünde dile getirilmiştir. UP’de Türkiye’nin AB’ye uyum çerçevesindeki gelişmenin düzenli olarak izlenebilmesi ve AB Komisyonu’nda gerekli bilgilerin temin edilmesi amacıyla tüm kamu kurum ve kuruluşlarının “Avrupa Birliği Müktesebatına Uyum Ulusal Veri Tabanına” iki ayda bir düzenli veri aktarımları da öngörülmüştür (<http://www.abgs.gov.tr>).

Siyasi kriterlerde ise, hükümet, çeşitli yasalarda katılım müzakerelerinin başlaması için ön şart niteliğindeki siyasi kriterlere uyum konusunda gerekli düzenlemeleri süratli bir şekilde yasa paketleriyle gerçekleştirmeyi uygun görmüştür. Ancak bununla birlikte temel yasaların daha uzun vadede bir bütünlük içinde yenilenmesi hedeflenmektedir. Bu süreçte hükümetin, ifade özgürlüğünün geliştirilmesine ve sürdürülmesine öncelik ve önem vereceği, işkence ve kötü muamele olayları önlenecek ve bu konuda sıfır hoşgörü gösterileceği ve bu amaçla yürürlüğe konan yasal ve idari önlemler titizlikle uygulayacağı belirtilmiştir. Ayrıca Türk vatandaşlarının geleneksel olarak kullandıkları dil ve lehçelerde yayın yapılması ve bu dil ve lehçelerin öğrenilmesine ilişkin hükümlerin uygulanması sağlanacaktır. MGK ve MGK Genel Sekreterliği’nin işlevleri, Anayasa ve ilgili yasa değişiklikleriyle yeniden tanımlanan danışma organı niteliğiyle uyumlulaştırılacaktır (www.belgenet.com).

Türkiye’nin güncellenmiş UP’nin ekonomik kriterler bölümünde ise, makroekonomik politikaların temel özellikleri, ekonomide sürdürülebilir büyüme ortamını oluşturma, enflasyonu kalıcı şekilde düşürmek, kamu açıklarının ve kamu borç stokunun Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) oranını AB üye ülkeleri ortalamalarına yaklaştırılması hedeflenmiştir. Programa göre, yatırım ortamının hem hukuki hem de iktisadi açıdan iyileştirilmesi ve yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi doğrultusunda atılan adımlar sürdürülecektir. IMF ve Dünya Bankası (DB) ile birlikte

yürütülen ekonomik reform programı da güçlendirilerek kararlı şekilde uygulanmaya devam edilecektir. (<http://rega.basbakanlik.gov.tr>)

7. İlerleme Raporları

İlerleme Raporu, Birliğe aday ülkelerin performanslarını iktisadi ve siyasi kriterler ile üstlendikleri yükümlülükler (müktesebat) itibarıyla mercek altına alırken, katılım tarihi almış adayların performansları üstlendikleri yükümlülüklerle sınırlı olarak değerlendirilmektedir. Temel ölçüt, aday ülkelerin söz konusu kriterleri ve yükümlülükleri hangi ölçüde ve hızda yerine getirdiğidir, “nasıl” ve “neden” soruları ikincil bir öneme sahiptir. Nitekim kimi durumlarda kriterleri yerine getirme tarzı ile kriterlerin kendisi (demokrasi ve hukukun üstünlüğü) çelişkiye düşebilmektedir. Bu durumda bile temel değerlendirme uyum konusunda ilerlemenin kaydedildiği şeklinde olmakta, söz konusu çelişkiler ise “düzeltmesi” kaydı düşülen ikincil problemler şeklinde ele alınmaktadır (Dinçkol, 2005: 86). Çalışmanın bu başlığı altında ilerleme raporları değerlendirilirken Türkiye – Avrupa Birliği ilişkileri açısından önemli olan Zirvelere de yer verilecektir.

7.1. 2001 Yılı İlerleme Raporu

AB Komisyonu, Türkiye hakkındaki ilk ilerleme raporunu, diğer aday ülkelerin ilerleme raporları ile birlikte, Ekim 1998 tarihli Viyana Zirvesi’ne; ikinci raporunu ise Ekim 1999 tarihli Helsinki Zirvesi’ne sunmak üzere hazırlamıştır. Helsinki Zirvesinde, Türkiye, diğer aday ülkelere uygulanan kriterler temelinde, birliğe üye olma amacıyla bir aday devlet olarak ifade edilmekteydi. Komisyon, katılım öncesi stratejinin bir parçası olarak, üyelik için hazırlık yapan aday ülkelerin kaydettikleri gelişmeleri düzenli olarak AB Konseyine rapor etmektedir. 2001 Yılı İlerleme Raporu Laeken Zirvesine sunulmak üzere hazırlamıştır. Bu ilerleme raporunda izlenen yöntem, 2000 Yılı İlerleme Raporu’na dayanmaktadır (Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2001: 6):

— *Türkiye ile Birlik arasındaki ilişkileri, özellikle AT-Türkiye Ortaklık Anlaşması çerçevesinde ele alır;*

— 1993 Kopenhag Zirvesinde belirlenmiş olan siyasi kriterler (demokrasi, hukuk devleti, insan hakları, azınlık haklarının korunması) ve 1999 Helsinki Zirvesi sonuçları doğrultusunda oluşturulan Güçlendirilmiş Siyasi Diyalog açısından mevcut durumu inceler;

— Kopenhag Zirvesinde tanımlanmış olan ekonomik kriterler (işleyen bir piyasa ekonomisi ve Birlik içindeki rekabet baskısı ve pazar güçleri ile baş edebilme kapasitesi) açısından Türkiye'nin mevcut durumunu ve perspektifini değerlendirir;

— Türkiye'nin, Antlaşmalar, ikincil mevzuat ve Birlik politikalarında ortaya konulan müktesebatı üstlenebilme kapasitesini inceler; diğer bir ifadeyle, üyelik yükümlülüklerini değerlendirir. Bu yükümlülük, sadece mevzuatın uyumlaştırılmasını değil, aynı zamanda, Aralık 1995 tarihli Madrid Zirvesinde vurgulandığı ve Haziran 2001 tarihli Göteborg Zirvesinde teyit edildiği üzere, müktesebatın yürütülmesi ve uygulanması bakımından gerekli yargısal ve idari kapasitenin geliştirilmesini de kapsar. Madrid Zirvesinde, aday ülkelerin, uyumlu bir bütünleşme için gerekli koşulların yaratılabilmesi için, idari yapılarında gerekli düzenlemeleri yapmasının gereği vurgulanmıştır. Göteborg Zirvesinde ise, aday ülkelerin müktesebatı etkili bir şekilde yürütme ve uygulama yeteneğinin önemi vurgulanmış ve bunun için adayların yargısal ve idari yapılarının güçlendirilmesi ve yenilenmesi için ciddi çaba göstermeleri gerektiği ilave edilmiştir.

2001 İlerleme Raporu'nda 2000'den bu yana yapılan gelişmeler incelenmekte ancak, bazı durumlarda, söz konusu tarihten sonra alınan tedbirlere de değinilmektedir. Rapor, ayrıca, 2000 Yılı İlerleme Raporu'nda yer alan reformların ne derecede gerçekleştirilmiş olduğunu esas almakta ve yeni girişimleri incelemektedir. Yine raporda ele alınan konulara ilişkin genel bir durum değerlendirmesi yapılmakta ve Türkiye'nin katılım sürecinde atması gereken adımlar belirlenmektedir. Raporda ele alınan konular hakkında genel görüşler ifade edildikten sonra, Türkiye'nin siyasi kriterler ve müktesebata ilişkin kriterleri yerine getirme konusundaki gelişmeler değerlendirilmekte, son ilerleme raporundan bu yana hangi unsurların tamamlanmış olduğu üzerinde durulmaktadır. Ekonomik değerlendirme, referans süresi boyunca gerçekleştirilen gelişmelerin değerlendirilmesinin yanında, Türkiye'nin ekonomik

performansına ilişkin dinamik, ileriye dönük bir değerlendirmeyi de içermektedir. Raporunda, Türkiye'nin katılım ortaklığı önceliklerini ne ölçüde yerine getirdiği konusunu inceleyen ayrı bir bölüm bulunmaktadır (<http://www.belgenet.com>).

Özetle ilerleme raporunda, “bazı alanlarda gelişme gösterilmeye başlanmasına rağmen, Türkiye, henüz Kopenhag Siyasi Kriterlerini yerine getirememektedir. Bu sebeple, ülke genelinde tüm vatandaşlar için insan hakları ve temel özgürlüklerin hukuken ve fiilen korunmasını sağlayacak reform sürecinin yoğunlaştırılmasını ve hızlandırması gereği” ifade edilmiştir (Çalış, 2006: 446).

AB mevzuatına uyum için, TBMM’de 3 Ekim 2001 tarihinde yapılan, insan hakları ve temel özgürlüklerin güçlendirilmesine yönelik anayasal değişikliklerin memnuniyetle karşılanmasına rağmen, bu alandaki reform çalışmalarının sürdürülmesinin, AB için Türkiye ile müzakereleri başlatmak için son derece önemli olduğunun altı çizilmiştir. Sonuç itibariyle Rapor, Türkiye tarafından, ileriye yönelik daha kapsamlı çalışmaların yürütülmesi bakımından, bazı tartışmalı eleştiriler dışında, genelde olumlu bulunmuştur. Bu da Aralık ayında gerçekleştirilen Leaken Avrupa Konseyi sonuç bildirisinin de aynı doğrultuda şekillenmesini sağlamıştır.

7.1.1. Leaken Zirvesi

14–15 Aralık 2001 tarihinde Leaken’de yapılan Avrupa Konseyi Zirve Toplantısı’nda Avrupa’nın geleceği, ekonomik ve sosyal ilerleme, özgürlük, güvenlik, ve adalet alanlarının güçlendirilmesi ile dış ilişkiler konuları ele alınmıştır (TOOB, 2002: 258).

Laeken Zirvesi’nin 12. paragrafında Türkiye ile ilgili değerlendirme yapılmıştır; *“Türkiye özellikle son anayasa değişikliği ile katılım için öngörülen siyasi kriterlere uyum sağlama yolunda ilerleme kaydetmiştir. Bu durum, Türkiye ile katılım müzakerelerinin açılması ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Türkiye, başta insan hakları olmak üzere, ekonomik ve siyasi kriterlere uyum sağlama yönünde gösterdiği ilerlemeye devam etmesi yolunda teşvik edilmektedir. Türkiye için Katılım Öncesi Strateji,*

Türkiye'nin müktesebata uyum konusunda hazırlık durumunun incelenmesinde yeni bir aşamaya işaret edecektir.” (Karluk, Özgür, 2002: 98).

Zirve'den sonra yayınlanan bildiride “Türkiye ile müzakereler yakın” ifadesi, Türkiye – AB ilişkilerinde önemli bir aşama olarak değerlendirilmiştir. Leaken Zirvesi'nde, Türkiye'yi dönemin Başbakanı B. Ecevit ve dışişleri bakanı İ. Cem temsil etmiştir. Zirveden, Türkiye açısından iki önemli sonuç çıkmıştır. İlk defa bir AB zirvesinde, devlet ve hükümet başkanlarının onayını taşıyan resmi bir belgede, “Türkiye'nin üyelik müzakereleri perspektifinin yakınlaşmakta olduğu” ifade edilmiştir. Bu çerçevede, AB Komisyonu'nun Ekim 2002 tarihinde sunacağı ilerleme raporunun Türkiye'nin adaylığını bir sonraki aşamaya taşıması açısından önemi artmıştır.

7.2. 2002 Yılı İlerleme Raporu

2002 Yılı İlerleme Raporu Türkiye'nin 2001'den bu yana sağladığı ilerlemeyi ayrıntılı şekilde değerlendirmektedir. Avrupa Komisyonu'nun 9 Ekim 2002 tarihli raporunda, Türkiye'ye tam üyelik görüşmelerine başlama konusunda yeni bir tarih verilmeyerek, bu konuda nihai karar Kopenhag Zirvesi'ne bırakılmıştır. On ülkenin 2004 yılında Birliğe katılımının tavsiye edildiği raporlarda, Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Litvanya, Letonya, Estonya, Slovenya, Malta ve Kıbrıs Rum Kesimi'nin 2002 yılında üyelik görüşmelerini tamamlayabilecekleri ve AB'ye 2004 yılında tam üye olarak katılabilecekleri kaydedilmiştir. Komisyon, Bulgaristan ve Romanya'nın ise Birliğe 2007 yılında giriş çabalarını desteklediğini belirtirken, Türkiye'nin siyasi kriterleri tam olarak yerine getirmediğini, ancak önemli ilerlemeler kaydettiğini belirtmiş, fakat tam üyelik müzakereleri ve başlangıç tarihi konusundan bahsetmemiştir (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 2002: 37 – 38).

2002 Yılı İlerleme Raporu'nda özellikle üç olumsuz noktaya dikkat çekilmektedir. Bunlar; gerçekleştirilen reformlarla temel hak ve özgürlüklerin tam olarak kullanılmasına yönelik bazı önemli sınırlamalar getirilmesi, reformların çoğunun uygulanması için tüzük ve diğer idari tedbirlerin kabulünün gerektiği ve etkin olabilmeleri için tüm ülkede, değişik seviyelerdeki idari bilimler ve yargı organları tarafından uygulamaya geçirilmesine ihtiyaç olduğudur. Son olarak, siyasi kriterler

kapsamında yer alan bazı önemli konulara ilişkin yeterli çalışma yapılmadığı vurgulanmıştır. Bu konular, işkence ve kötü muamele ile mücadele, sivillerin ordu üzerindeki kontrolü ile ilgili bazı sorunlar, şiddet içermeyen görüş ifade etmekten dolayı tutuklananlar ve AİHM Kararlarına uyulmasıdır (Yetkin, Radikal: 10 Ekim 2002).

Dışişleri bakanlığınca 2002 Yılı İlerleme Raporu hakkında yapılan basın açıklamasında “Ülkemiz gerçekleştirmiş olduğu reformların ve ortaya koyduğu güçlü iradenin ışığında, 2003 yılında katılım müzakerelerinin başlatılmasına hak kazandığı görüşündedir” denilmiştir (<http://www.mfa.gov.tr>).

Bu rapor, Türkiye'nin AB adaylığının gidişatı, bir sonraki evresi ve değerlendirilmesi konusunda önemli ipuçları vermektedir. Raporu üzerinde ciddiyetle durulması gereken dört temel konu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, TBMM'nin 3 Ağustos 2000 tarihinde yasalaştırdığı on dört maddelik son uyum paketinin siyasi anlamının Komisyon raporunda hakkıyla değerlendirilememiş olmasıdır. İkinci temel konu, raporun Türkiye'nin adaylığının bir sonraki evresi konusunda dolaylı bir tavsiyede bulunmasıdır. En dikkat çekici tavsiye ise, GB kapsamının genişletilmesi ve bu sayede Türkiye ile AB arasındaki ticaret ve yatırım sermayesi akışının derinleştirilmesidir. Dördüncü önemli nokta ise raporun, Kopenhag Kriterlerindeki eksikliklere ve aksayan uygulamalara dikkat çekmesidir (Aktar, Radikal: 14 Ekim 2002)

Rapor bu noktalarıyla, Türk yetkililer tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmış, üyelik öncesi stratejinin güçlendirilmesi olarak tanımlanan önerilerin ise süreci yavaşlatıcı ve asıl hedefinden saptırıcı olabilir endişesini yaratacağı belirtilmiştir (Hürriyet: 10 Ekim 2002). Bu dönem Türkiye'nin 3 Kasım 2003 seçimlerine odaklanmış olduğu dönemdir Kabul edilmelidir ki, söz konusu yasalar, özellikle zor koşullarda kabul edilmiştir. Türk siyasi sisteminin hassas olarak nitelendirilen alanlarında bile kararlılıkla önemli adımlar atılmıştır.

Raporu ortaya çıkan bu sonuç, beklenen bir sonuç olup, Türkiye'nin gerekli demokratikleşme düzeyine ulaşabilmesi için çabalarına ara vermemesi gerektiğini vurgulamaktadır (Yetkin, Radikal, 10 Ekim 2002)

7.2.1. Avrupa Birliği Kopenhag Zirvesi (12 -13 Aralık 2002)

12–13 Aralık 2002 tarihinde gerekleŖen Avrupa Konseyi Kopenhag Zirvesi AB'nin geniŖleme surcinde önemli bir donm noktasıdır. Zirve'nin sonuç bildirisinde Türkiye ile ilgili olarak, Aralık 2004'deki Avrupa Konseyi Zirvesi'nde verilecek olan, Komisyon raporu ve tavsiyesi zerine, Kopenhag Siyasi Kriterleri'nin karŖılandığına karar verilirse, AB'nin Türkiye ile katılım müzakerelerini gecikmeksizin baŖlatacađı aıklanmıŖtır (<http://www.ikv.org.tr>).

Genel olarak Zirve'de alınan kararlara bakılacak olursa; Zirve'nin geniŖleme ile ilgili bölümünün üçüncü paragrafında; Kıbrıs Rum Kesimi, ek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya ile sürdürülen müzakerelerin tamamlanarak 1 Mayıs 2004'te bu ülkelerin AB'ye katılması kararı alınmıŖtır. Katılım tarihine kadar, üyelik sorumluluklarını almak için yeni katılacak ülkeler bir izleme, sürecine tabi tutulacak, izleme raporları temelinde Komisyon gerekli bulduğu nerileri yapacaktır (<http://www.byegm.gov.tr>).

Zirve'nin Kıbrıs'ı ilgilendiren 3. paragrafında; *“Kıbrıs ile katılım müzakereleri tamamlandığı için Kıbrıs Avrupa Birliği'ne yeni bir ye devlet olarak kabul edilecektir (Burada söz edilen GKRY'dir). Buna rağmen, Avrupa Konseyi Avrupa Birliği'ne birleŖmiŖ bir Kıbrıs'ın katılımı yönündeki güçlü tercihini yinelemektedir. Bu bağlamda, Avrupa Konseyi BirleŖmiŖ Milletler Genel Sekreteri'nin nerileri temelinde, Kıbrıslı Rumların ve Kıbrıslı Türklerin 28 Ŗubat 2003 tarihine kadar Kıbrıs sorununa kapsamlı bir zm bulmak amacıyla müzakerelere devam etme kararlılığını memnuniyetle karŖılamaktadır.”* (<http://www.ikv.org.tr>) ifadesi yer almıŖtır.

Kopenhag Zirvesi'nin ardından yayınlanan BaŖkanlık Bildirisi'nin Türkiye'yi ilgilendiren paragrafları 18, 19, 20 ve 21'dir. Bu paragraflarda Ŗyle denilmektedir (<http://www.ikv.org.tr>);

“18. Avrupa Konseyi, Türkiye'nin diğer aday ülkelere uygulanan kriterler temel alınarak Birliğe katılacak olan bir aday ülke olduğunu belirten 1999 tarihli Helsinki kararını hatırlatmaktadır. Konsey, zellikle Katılım Ortaklığı

Belgesi'nde belirtilen birçok öncelikli alanı kapsayan yasa paketleri ve bunları takiben gerçekleştirilen uygulamaya yönelik tedbirler olmak üzere, Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini karşılama yönünde attığı adımları memnuniyetle karşılamaktadır. Birlik, yeni Türk hükümetinin reform yolunda atılacak adımlar konusundaki kararlılığını görmekte ve hükümeti, özellikle siyasi kriterler alanındaki eksiklikleri hem yasal alanda hem uygulamada gidermesi için teşvik etmektedir. Birlik, 1993 yılında Kopenhag'da karara bağlanan siyasi kriterlere göre, üyeliğin gerçekleşmesi için aday ülkenin demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıkların korunmasına saygıyı sağlayacak istikrarlı kurumları yerleştirmesi gerektiğini hatırlatmaktadır.”

“19. Birlik, Türkiye'yi, reform sürecini hızla sürdürmesi yönünde teşvik etmektedir. Eğer Aralık 2004'deki Avrupa Konseyi, Komisyon raporu ve tavsiyesi üzerine Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini karşıladığına karar verirse, Avrupa Birliği, Türkiye ile katılım müzakerelerini gecikmeksizin başlatacaktır.”

“20. Türkiye'nin AB üyeliği yolunda desteklenmesi amacıyla, Türkiye'nin katılım stratejisi güçlendirilecektir. Komisyon, gözden geçirilmiş bir Katılım Ortaklığı Belgesi için öneri sunmaya ve yasal inceleme sürecini güçlendirmeye çağırılmaktadır. Buna paralel olarak, AB-Türkiye Gümrük Birliği genişletilmeli ve derinleştirilmelidir. Birlik, Türkiye'ye yaptığı katılım öncesi mali yardımı önemli ölçüde artıracaktır. Bu yardım, 2004 yılından itibaren, bütçeden “katılım öncesi giderleri” başlığı altında karşılanacaktır.”

“21. Avrupa Birliği ve katılan ülkeler, Katılım Antlaşması'na eklenecek olan ve genişleme sürecinin sürekli, kapsayıcı ve geri döndürülemez yapısına ilişkin “Tek Avrupa” adlı ortak deklarasyonu kabul etmiştir.”

Kopenhag Zirvesi Türk kamuoyunun zirve öncesindeki beklentilerini tam olarak karşılayamamıştır. Zirve ile ilgili olarak yapılan değerlendirmelerde, Türkiye'nin net bir takvim alamaması ve bu nedenle de zirvede tam olarak ne söylendiği ve bundan sonra yaşanacaklarla ilgili net bir harita ortaya konulmadığına değinilmiştir. Ayrıca, zirve

döneminde Türkiye'nin bütün gündemini Irak sorunu ile ilgili gelişmelerin oluşturması ve Kıbrıs gelişmeleri ne yazık ki Türkiye'nin AB gündeminin yeterince sağlıklı değerlendirilmemesini ve atılması gereken adımların ikinci plana itilmesi sonucunu doğurmuştur (Baydarol, 2003: 17–18). Türkiye'de zirve sonuçları ışığında gelecek dönemde yapılacak çalışmalar kararlaştırılmıştır. Bu bağlamda, AB Komisyonu, Türkiye için KOB hazırlayacaktır. Ayrıca, Türkiye, yeni KOB'deki öncelikleri de dikkate alarak UP'yi yenileyecektir ve AB ile GB'nin genişletilmesi ve derinleştirilmesi için görüşmeler yapılacaktır (Pirler, 2003: 7).

Bu dönemde, Türkiye açısından kapı kapatılmamış aksine, 2004 yılında yapılacak değerlendirmenin ardından Türkiye'nin 2005 yılında müzakerelere başlaması olası görülmektedir. Türk heyeti bu tarihi her ne kadar öne çekmek istemiş ise de, 2004 Aralık ayı olarak belirlenmiştir. Artık tek koşul demokratikleşmenin, çağdaşlaşmanın ölçütü olarak kabul edilen Kopenhag Kriterlerini yerine getirmek olacaktır. Bu doğrultuda KOB açıklanmış buna karşılık UP yeniden düzenlenmiş ve Uyum Yasası paketleri arka arkaya çıkartılmıştır. Bundan sonra yapılması gereken “Türkiye'nin evinin içini temizlemesidir” (Sarıkaya, Sabah: 14 Aralık 2002).

7.3. 2003 Yılı İlerleme Raporu

2003 Yılı İlerleme Raporu, daha önceki rapordan bu yana kaydedilen gelişmeleri dikkate almakta ve 30 Eylül 2003 tarihine kadar olan dönemi kapsamaktadır. Ancak, bazı özel durumlarda, söz konusu tarihten sonra alınan tedbirlere de yer verilmektedir. Rapor ayrıca, 2002 Yılı İlerleme Raporu'nda yer alan reformların ne derecede gerçekleştirilmiş olduğunu değerlendirmekte ve yeni girişimleri incelemektedir. Raporda ayrıca, ele alınan konulara ilişkin genel bir durum değerlendirmesi ve Türkiye'nin katılım ortaklığı önceliklerinin ne ölçüde dikkate alındığını inceleyen ayrı bir bölüme de yer verilmektedir (DPT, 2003: 1–2).

Türkiye'nin AB'ye katılım yolunda kaydettiği ilerlemeler ve gözlemlenen eksikliklerin yansıtıldığı 2003 yılı ilerleme raporu incelenecek olursa; Raporda, Türkiye'nin yapmış olduğu düzenlemeler kaydettiği ilerlemeler irdelenmiş ve tespit edilen eksiklikler ortaya konulmuştur. Bir yıl içinde yapılan reformların önemine vurgu

yapılarak Ankara hükümetinin reformlara katılım sürecine verdiği önemin altı çizilmiştir. Raporda, Kopenhag Kriterlerini yerine getirmek için ortaya konulan yasal düzenlemelerden övgüyle söz edilirken, işkence, anadil, Türk alfabesi, askerlerin sivil hayattaki rolü ve ifade özgürlüğü konularında reformların etkisinin sınırlı kaldığı ve uygulamanın yavaş olduğu eleştirisinde bulunulmuştur (Yurttagül, Radikal: 20 Kasım 2003).

Kıbrıs konusunda, hükümetin BM çerçevesinde çözüm bulması konusundaki desteğini sürekli ifade eden AB, Raporda, Türkiye ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) arasında GB'ye ilişkin anlaşmadan vazgeçilmesinin Komisyon tarafından olumlu karşılandığını belirtilmiştir. Ayrıca, Kıbrıs sorununun çözümü için daha kapsamlı ve kararlı bir destek gereği ile Sorun'un çözülememesi durumunda AB'ye üyelik hedeflerinde önemli bir engel oluşturabileceğine dikkat çekilmiştir. Komisyondan Günter Verheugen, "Kıbrıs sorunu ile Türkiye'nin AB'ye katılım hedefi arasında bağlantıyı bilinçli olarak kurduklarını ve bu şekilde siyasi bir mesaj verdiklerini" açıkça ifade etmiştir (Çalış, 2006: 461).

Ekonomik kriterler çerçevesinde; makroekonomik dengesizliklere rağmen Türkiye'de pazar ekonomisinin işleyişi önemli ölçüde iyileştiği vurgulanmıştır. Enflasyonun düştüğü ve istikrarlı bir ekonomi için enflasyonun bunun devamının gereği söylenmiştir. Özelleştirmeye hız verilip piyasaların işleyişindeki devlet denetiminin kaldırılması istenmiş ve yatırımlara daha fazla önem verilmesi ifade edilmiştir (DPT, 2003: 41).

AB Müktesebatına Uyum'da, birçok alanda ilerleme sağlandığı ancak henüz bu uyum bir çok müzakere başlığı için başlangıç düzeyinde olduğu ve en fazla ilerlemenin GB konusunda sağlandığı fakat bunda da Türkiye henüz tüm yükümlülüklerine yerine getirmediği belirtilmiştir (<http://www.belgenet.com>).

7.3.1. Brüksel Zirvesi

Kopenhag 2002 Zirvesi'nde, siyasi kriterlerin yerine getirilmesi durumunda Türkiye ile müzakerelerin başlangıç tarihinin 2004 Aralık ayında yapılacak Zirve'de

belirlenmesi kararlaştırılmış; 17 Aralık 2004 Brüksel Zirvesi'nde Türkiye'nin siyasi kriterleri yerine getirdiğine karar veren AB Konseyi, tam üyelik müzakerelerine başlama tarihini 3 Ekim 2005 olarak belirlemiştir. Bu taahhüt çerçevesinde adaylık müzakereleri Türkiye için 3 Ekim 2005 tarihinde başlatılmıştır (Dinçkol, 2006: 32).

Brüksel Zirvesi'nin Sonuç Bildirgesi'nde; AB Konseyi'nin, Türkiye'nin reform sürecinde bugüne kadar gösterdiği ilerlemeleri takdirle karşıladığı, AB Konseyi'nin, Türk hükümetinin Kopenhag kriterlerini karşılama yolundaki kararlı çabalarından memnuniyet duyduğu, bu bağlamda, gerçekleştirilen çalışmaların uygulamaya yansıtılmasının önemli olduğu, AB'nin özellikle yargının bağımsızlığı ve isleyişinin güçlendirilmesinde, temel özgürlüklerin (toplama, ifade ve inanç) uygulanmasının geliştirilmesinde, sivil-asker ilişkileri ile Güneydoğu Anadolu'daki mevcut durumun Avrupa'daki uygulamalarla uyumlaştırılmasında Türkiye'ye yardım etmeye devam edeceği, Aralık 2004'de AB Konseyi, AB Komisyonu raporu ve tavsiye kararına dayanarak, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini yerine getirdiğine karar verdiği takdirde, Türkiye ile üyelik müzakerelerine gecikme olmaksızın başlanacağı, Avrupa Konseyi'nin, Türkiye'yi Topluluk adına Komisyon ve 25 üye ülkeyle Ankara Anlaşması'nın yeni ülkelerin katılımını dikkate alacak şekilde uyarlanmasına ilişkin müzakereleri tamamlamaya hazır olduğunu göstermeye davet ettiği, ifade edilmiştir. Türkiye ile ilgili ifadelerde üstü kapalı olarak, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin (GKRY) de diğer yeni üyeler ile birlikte, GB'ye dahil edilmesi yönünde Türkiye'ye çağrıda bulunulmuştur (<http://www.belgenet.com>).

16–17 Haziran 2005 tarihlerinde Brüksel'de gerçekleştirilen AB Zirvesi Sonuç Bildirgesinin giriş bölümünde, “Avrupa Konseyi genişlemeye ilişkin olarak 17–18 Haziran 2004 ve 16–17 Aralık 2005 tarihli Zirve kararlarına atıfta bulunmuş ve söz konusu kararların tam olarak uygulanması gereğine vurgu yapmıştır. Temmuz-Aralık 2005 döneminde AB dönem başkanlığını üstlenen İngiltere'nin programında genişleme başlığı altında Türkiye ile ilgili olarak; “Türkiye'ye 3 Ekim 2005 tarihinde katılım müzakerelerine başlanacağına dair verilen sözün yerine getirilmesine çalışılacaktır. Bu AB için, Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini başlatması açısından önemli bir adım olacaktır.” denilmiştir (www.avrupa.info.tr)

7.4. 2004 Yılı İlerleme Raporu

AB Komisyonu 6 Ekimde birbiri ile bağlantılı farklı üç belge açıklamıştır. Bunlar; “Tavsiye Kararı”, “İlerleme Raporu” ve Türkiye’nin tam üye olmasının muhtemel etkilerinin ve bu üyeliğin doğuracağı sonuçların değerlendirildiği “Etki Raporu”dur.

Tavsiye kararında; Türkiye son beş yılda, kapsamlı anayasal ve hukuki değişikliklerle birlikte siyasi reform sürecinde kayda değer bir ilerleme sağladığı ifade edilmekte ve Türkiye’nin katılım için gerekli siyasi kriterleri yeterince karşıladığı değerlendirilmektedir. Böylelikle müzakerelerin açılması tavsiye edilmektedir. Müzakerelerin önünü açmakla birlikte geçiş sürecinin uzun sürebileceği uyarısında da bulunulmuş, emeğin serbest dolaşımı ve tarım gibi bazı alanlarda özel düzenlemelere ihtiyaç duyulabileceği ifade edilmiştir. Müzakerelerin bölüm bölüm yapılacağı ve “müzakerelerin doğası gereği bu ucu açık bir süreç olup sonucunun önceden tespit edilmesi mümkün değildir” ifadesine yer verilmiştir (<http://www.belgenet.com>).

2004 Yılı İlerleme Raporu 31 Ağustos 2004 tarihine kadarki dönemi kapsamaktadır. 2004 Yılı İlerleme Raporu’nun yapısı, önceki raporlara büyük ölçüde benzerlik arz etmekte ve temel olarak Türkiye’nin 1993 tarihli Kopenhag Avrupa Konseyi’nde belirlenen siyasi, ekonomik kriterler ile üyelik yükümlülüklerini yerine getirme kapasitesi gözden geçirilmektedir (Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2004: 2–3).

Raporda, siyasi kriterler başlığı altında yeni gelişmeler, demokrasi ve hukukun üstünlüğü, insan hakları ve azınlıkların korunması ve Kıbrıs konularıyla ilgili değerlendirmeler yer almakta ve geliştirilmiş siyasi diyalog ve siyasi kriterlere ilişkin öncelikler konusunda özellikle geçen yılki raporda belirtilen alanlarda mevzuat açısından ciddi ilerleme kaydedildiği belirtilmektedir. Türkiye, Kıbrıs sorununa ilişkin olarak kapsamlı bir çözüme ulaşılması yönünde BM Genel Sekreterinin çabalarını desteklediği, Yunanistan ile ilişkiler pozitif yönde geliştiği, sivil-asker ilişkileri, Avrupa standartlarına yaklaştığı, DGM’lerin kaldırılması da dahil olmak üzere yargı sisteminde de önemli değişiklikler yapıldığı, bazı sıkıntılara rağmen Güneydoğu’da normalleşme süreci başladığı belirtilmiştir. Bununla beraber, dernekler kanunu ve yeni ceza kanunu, ceza usul ve ceza infaz kanunları hala yürürlüğe girmediği, bununla birlikte, özellikle

işkence ve kötü muamele, ifade, din ve vicdan özgürlüğü, kadın hakları, sendikal haklar ve azınlık hakları konularında uygulamanın güçlendirilmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Ekonomik kriterler bölümünde; işleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı ve Birlik içerisindeki piyasa güçleri ve rekabet baskısı ile baş etme kapasitesi olarak tanımlanmaktadır (<http://www.belgenet.com>).

Türkiye'nin muhtemel AB üyeliğinin etkilerini analiz eden Etki Raporunda; öncelikle Türkiye'nin AB politikalarına entegrasyonunun etkilerine yönelik olduğu açıklandıktan sonra, konuyu tam olarak açığa kavuşturma noktasında karşılaşılan güçlüklerle hem Türkiye hem de AB tarafından kaynaklanan bir takım belirsizliklere işaret edilmiştir. Bu nedenle, raporun ilk bölümünde meselenin jeopolitik, ikinci bölümünde ise ekonomik bölümü değerlendirilmiştir. Sonraki bölümlerde, iç pazar ve ilgili politikalar, tarım, bölgesel politika, adalet ve içişleri gibi değişik konular üzerinde durularak Türkiye'nin katılımının muhtemel etkileri ve buna ilişkin sıkıntılar ve fırsatlar incelenmiştir (<http://www.belgenet.com>). Bundan sonra Türkiye'nin yerine getirmesi gereken en önemli husus 17 Aralık 2004 AB Zirvesi'ne kadar İlerleme Raporu doğrultusunda eksikliklerini kapatması ve çok yoğun bir diplomatik çaba içerisine girmesidir.

“Avrupa Birliği Komisyonu'nun Türkiye ile ilgili “İlerleme Raporu”, “Etki Raporu” ve “Türkiye Hakkındaki Tavsiye Raporu” birlikte okunduğunda şu üç gerçek ortaya çıkmaktadır: Türkiye, siyasi kriterleri tamamladı; Türkiye ile üyelik müzakerelerine başlanmalı; ancak Türkiye çok büyük bir ülke olduğu için farklı önlemler alınmalı (Dinçkol, 2005: 88-89).

7.5. 2005 Yılı İlerleme Raporu

AB Konseyi Aralık 2004'de yaptığı açıklama ile 3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye ile katılım müzakereleri başlamıştır. Müzakereler açılırken, AB şunları belirtmiştir (Avrupa Komisyonu, 2005: 3):

“AB Konseyi, Türkiye tarafından kapsamlı reform süreci çerçevesinde yapılan kararlı ilerlemeyi memnuniyetle karşılamakta ve Türkiye'nin reform

sürecini sürdüreceği konusundaki güvenini dile getirmiştir. Türkiye, katılım müzakerelerinin başlatılması için Kopenhag kriterlerini yeterince karşılamıştır. AB Konseyi, Komisyonu 3 Ekim 2005 tarihinde Türkiye ile müzakerelerin başlatılması için Konsey'e müzakerelerin çerçevesi için öneri sunmaya davet etmiştir.”

“Müzakerelerin ilerlemesi Türkiye'nin ekonomik ve sosyal uyum çerçevesinde katılım için hazırlık yapması konusundaki ilerlemeye bağlı olacaktır. İlerleme Komisyon tarafından yakından takip edilmeye devam edilecektir. Komisyon bu konuda düzenli olarak Konsey'e bilgi vermeye davet edilmektedir.”

2005 ilerleme raporunun yapısı, daha önceki raporlarla büyük ölçüde aynıdır. AB Komisyonu tarafından 9 Kasım'da açıklanan ilerleme raporunda; Türkiye'nin siyasi kriterleri yeterli ölçüde karşılamaya devam ettiği” tespiti raporun öncelikli vurgulanması gereken yönüdür. Raporda yer alan, değişim hızının 2005 yılında düştüğüne ilişkin uyarının, reformların sürdürülmesi ile müzakere süreci arasındaki sıkı bağlantı göz önüne alındığında önemle dikkate alınması gerekliliği belirtilmiştir. 2005 Yılı İlerleme Raporu, bir önceki ilerleme raporundan bu yana Türkiye'nin siyasi ve ekonomik kriterler ile müktesebat uyumu alanlarında kaydettiği ilerlemeleri ve eksikliklerini eleştirel bir bakış açısı ile özellikle de eksikliklerin düzeltilmesini hedefleyerek, ayrıntıları ve örnekleri ile ortaya koymaktadır. İlerleme raporunda özellikle, “Türkiye siyasi kriterleri yeterli ölçüde karşılamaya devam etmektedir” ifadesi ve bu ifadeyi takip eden tespit ve değerlendirmelerin AB tarafından müzakerelere başlamak için yeterli görülen Türkiye'nin siyasi kriterlere uyum performansının daha da artırılmasına ve sürdürülebilirliğine yönelik olduğu görülmektedir. Bu saptamadan hemen sonra değişim hızının 2005 yılında düştüğüne dair bir uyarı gelmekte ve Türkiye'nin müzakere süreci boyunca da siyasi kriterlere uyum ve uygulamaya azami özen göstermesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Reformların sürdürülmesi ile müzakere süreci arasındaki sıkı bağlantı göz önüne alındığında bu uyarının önemle dikkate alınması gerekmektedir. Raporda “Doğu ve Güneydoğu'da 1999'dan beri iyileşen güvenlik konusunun AB'nin terör örgütü listesinde yer alan PKK'nın yeniden başlattığı şiddet olayları nedeniyle hassaslaştığı”na

dikkat çekilmektedir. Türkiye açısından büyük hassasiyet taşıyan bu konuda, Komisyon'un sorunun kaynağını PKK olarak gördüğünü net biçimde vurgulaması, AB kanadında Türkiye'nin haklı tezlerine yönelik olumlu yönde gelişen bir yaklaşım farkını ortaya koyuyor. Raporla AB Komisyonu'nun, ekonomik kriterlere uyum çalışmalarından memnuniyet duyulduğunu vurgulayarak, istikrar programının dikkatle takip edilmesi ve popülist yaklaşımlardan kaçınılması uyarısında bulunmaktadır (<http://www.belgenet.com>).

2005 Yılı İlerleme Raporu'nun, ekonomik kriterler bölümünden çıkan temel sonuç, "Türkiye'nin Kopenhag ekonomik kriterlerini karşılama konusunda önemli bir ilerleme kaydettiği ve bu yöndeki çabalarını sürdürmesi gerektiği" şeklindedir.

7.6. 2006 Yılı İlerleme Raporu

Türkiye'nin üyeliğe hazırlanma yönünde yaptığı ilerleme hakkındaki bu rapor da büyük ölçüde daha öncekilerle aynı yöntemi takip etmektedir. Rapor, 1 Ekim 2005 ve 30 Eylül 2006 tarihleri arasındaki süreyi kapsamaktadır. Kural olarak, hazırlık veya Meclis onayı gibi değişik aşamalarda bulunan mevzuat veya tedbirler dikkate alınmamıştır. Bu yaklaşım, tüm raporlara eşit muamelede bulunulmasına ve nesnel bir değerlendirme yapılmasına olanak tanımaktadır (Avrupa Komisyonu, 2006: 2-3).

2006 Yılı İlerleme Raporu incelenecek olursa; Siyasi kriterler bölümünde yer alan alt başlıkların çok büyük bir kısmında Türkiye'nin ilerleme kaydettiği belirtilmekte ve kalan eksiklikler sıralanmaktadır. Raporun hiç ilerleme kaydedilmediğini ifade ettiği alt başlıklar son derece sınırlıdır (ILO standartları/kadın hakları/gayri-Müslim topluluklar gibi). Siyasi kriterler bölümünde özellikle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) yetkileri ve siyasi nüfuzu eleştirilmekte, benzer şekilde, güvenliğe yönelik harcama kalemlerine de eleştiriler gelmektedir. Bir diğer konu da MGK Yasası'nda yapılan değişiklikle beraber MGK'nın yetkilerinin azaltılması ve elinden alınan yetkilerin başka bir kuruma verilmemiş olmasıdır. İnsan hakları ve azınlıkların korunması konusunda uygulamadaki reformlar değerlendirilmiş olup Türkiye'nin sınırlı bir gelişme gösterdiği belirtilmiştir. Uluslararası insan hakları hukukuna uyum, medeni ve siyasi haklar, adalete erişim, ifade özgürlüğü, dernek kurma ve barışçı toplanma özgürlüğü, dini özgürlükler, kadın

hakları, çocuk hakları, özürlü hakları, sendikal haklar, azınlık hakları, kültürel haklar, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yerlerinden edilmiş kişiler gibi çok sayıda alt başlığa değinilmiştir. Bu başlıklardan en çarpıcı olanlarından biri ifade özgürlüğü kapsamında son zamanlarda da çok tartışılan 301. maddedir. Bu madde yüzünden pek çok kişinin dava edildiği belirtilmiş olup bu maddenin en kısa sürede sadece şiddet içeren görüşlere dava açılabilir şekilde AB'ye uyumlu hale getirilmesi beklenmektedir. Dini özgürlükler bölümüne gelindiğinde, raporda ibadet özgürlüğü açısından bir sorun olmadığı belirtilmekle birlikte Heybeliada Rum Ortodoks Ruhban Okulu'nun kapalı olmasına ve Ekümenik sıfatının kullanılmasına izin verilmeyişine dair eleştiriler yapılmıştır. Azınlık hakları ile beraber ele alınan kültürel haklar konusunda yapılan değerlendirmeler de dikkat çekici özelliktedir. Buna göre, AB hala Lozan Antlaşması'nın azınlıklara yönelik maddesini kabul etmemekte ve Türkiye'de şimdiye kadar tanımlanmış tek azınlık olan gayrimüslim halkın dışında başka azınlıklar olduğunu da ifade etmektedir. Genel seçimlerde uygulanan %10 barajına da bu başlıkta değinilmiş ve kaldırılması gerektiği belirtilmiştir. Sebep olarak da ülke çapında faaliyet gösteren partilerin temsil edilmemesi gösterilmiştir. Bölgesel Sorunlar ve Uluslararası Yükümlülükler başlığında temel olarak ele alınan konu Türkiye-Yunanistan ve Kıbrıs üçgenidir. Türkiye'nin Kıbrıs Cumhuriyeti'ni tanınamaması ve Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Organizasyonu (OECD) gibi uluslararası örgütlere üyeliğini veto etmesi eleştirilmektedir (Helvacıköylü, 2006: <http://www.tasam.org>).

Ekonomik kriterler alanında; 2005 Yılı İlerleme Raporu'nda teyit edilen "işleyen piyasa ekonomisi olma" koşulunu yerine getirmeyi sürdürdüğü ifade edilmekte, ancak Türk ekonomisinin çeşitli sorunlarına da değinilmektedir. Türk ekonomisinin büyüklüğü, dinamizmi ve özel sektörün gücünün ise tam anlamıyla vurgulanmadığı görülmektedir (<http://www.ikv.org.tr>).

Müktesebat uyumu ile ilgili olarak; bazı alanlarda ilerleme kaydedildiği (bilim ve araştırma, eğitim ve kültür, ulaştırma politikası, enerji) bazı alanlarda sınırlı ilerleme olduğu (tarım politikası, şirketler hukuku, gıda güvenliği, veterinerlik ve bitki sağlığı) bazı alanlarda ise geçen rapordan bu yana ilerleme olmadığı (balıkçılık) belirtilmektedir (<http://www.ikv.org.tr>).

Sonuç olarak; 2006 İlerleme Raporu'nun tüm İlerleme Raporlarında olduğu gibi eksikliği/fazlası ile Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'ye bakışını yansıttığı akıldan çıkarılmadan; söz konusu belgenin üyelik yönündeki reform çabaları konusunda yol gösterici bir belge olarak değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

7.7. 2007 Yılı İlerleme Raporu

AB Komisyonu 6 Kasım 2007 tarihinde AB Konseyi ve AB Parlamentosuna sunacağı toplam 82 sayfalık "2007 yılı Türkiye İlerleme Raporu"nu açıklamıştır. Açıklanan raporun ön sözünde bu raporun kısaca; Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri; Türkiye'nin AB tam üyeliği için gereken siyasi koşulların durumunu; Türkiye'nin AB tam üyeliği için gereken ekonomik koşulların durumunu ve AB Antlaşmalarında, yasalarında ve Birlik politikalarında belirtilen üyelik için gereken koşulların Türkiye açısından değerlendirilmesinin yapıldığı belirtilmektedir. Açıklanan rapor 1 Ekim 2006 yılından Ekim 2007 yılına kadar olan durumu göz önüne almaktadır (Avrupa Komisyonu, 2006: 3-4).

Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerde özellikle Aralık 2006'da AB Konseyi'nin Türkiye'nin GKRY ile ilişkileri çerçevesinde Türkiye'nin Ankara Ortaklık Anlaşması'ndan kaynaklanan hükümlerin AB'ye yeni tüm ülkelere uygulanacağını öngören Ek Protokolün GKRY ile imzalanmaması sebebiyle 8 konu başlığında müzakerelerin dondurulduğuna değinilmektedir. Bunlar; malların serbest dolaşımı, kuruluş hakkı ve hizmet sağlama özgürlüğü, finans hizmetleri, tarım ve kırsal kalkınma, balıkçılık, ulaştırma politikası, GB ve dış ilişkilerdir. Bu dönem boyunca ilave dört konu başlığında (bilim ve araştırma; sanayi politikası; istatistik ve finansal kontrol) müzakerelerin açıldığı ve bir konu başlığında (bilim ve araştırma) müzakerelerin geçici olarak kapandığı belirtilmektedir. İlaveten 14 konu başlığında müzakerelerin açılabilmesi için gerekli hazırlık çalışmalarının tamamlandığı da raporda yer almaktadır (Alakbarov, <http://www.ekonomikyorumlar.com.tr>).

Raporda 2007 yılındaki Türkiye Parlamento seçimlerine değinilmekte ve Türkiye'nin siyasi ve anayasal krizi başarıyla atlattığı yer almaktadır. %10'luk baraj sisteminin Avrupa'da uygulanan en yüksek baraj olduğu ve 2007 yılı seçimleri ile

oluşan parlamentonun temsil oranının bir önceki seçimlere göre arttığı belirtilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2007: 5). Rapora göre Türkiye’de yönetimin merkezde toplanmayıp coğrafi bölgelere dağıtılması konusunda hiçbir ilerleme sağlanmamıştır. MGK kadrosu 408 kişiden 224 kişiye ve bunların içinde asker personel 26 kişiden 12 kişiye inmiştir. Fakat rapora göre TSK iç ve dış politikayı önemli derecede etkilemeye devam etmektedir ve parlamentonun, askeri bütçe ve harcamalar üzerindeki kontrolünü artıracak bir ilerleme kaydedilmemiştir. Rapor Parlamento’nun plan ve bütçe komisyonunun TSK bütçesini genel anlamda görüştüğünü söylemektedir. Jandarmanın sivil faaliyetlere katılması durumunda jandarma üzerinde sivil kontrolü artıracak hiçbir ilerleme kaydedilmediği ifade edilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2007: 8). Türkiye’nin yargı sisteminin daha iyi çalışmasını sağlayacak önemli adımlar atılmıştır. Bunlar internet alt yapı sisteminin geliştirilmesi ve yargının bütçeden aldığı payın artırılmasıdır. Fakat rapora göre Türkiye’deki yargı bağımsızlığı konusunda yeterli ilerleme sağlanmamıştır. Raporda Hakim ve Savcılar Yüksek Kurulu (HSYK) ve adliye müfettişlerinin adalet bakanlığından bağımsız hale getirilmesine değinilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2007: 9).

Raporda genelde Türkiye’nin izlenen dönemde uluslararası anlaşmaların ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarının Parlamento tarafından onaylanması konusunda önemli adımlar atmasına karşın bu adımların yetersizliğinden bahsedilmektedir. Komisyon tarafından izlenen dönemde işkence ve kötü muamele olaylarında önemli azalmalar görülmüştür. Ancak raporda işkence ve kötü muamelenin hala görüldüğünden bahsedilmektedir. Türklüğe, Cumhuriyete, devletin organ ve kurumlarına karşı hakareti hükme bağlayan Ceza Kanunu’nun 301. Maddesinin AB hükümlerine uygun hale getirilmesi gerektiği talep edilmektedir. Aynı zamanda şiddet içermeyen ifadelere yönelik davalara temel teşkil ettiği için 215, 216, 217, 220 ve 288 numaralı Türk Ceza Kanununun (TCK) maddelerinin de gözden geçirilmesi istenmektedir. Raporda Türkiye’de toplantı özgürlüğünün Avrupa standartlarına uygun olduğuna değinilmektedir. Buna ilave olarak din ve ibadet özgürlüğünün garanti altına alınması konusunda gelişmelerin yaşandığı raporda yer almaktadır. Özellikle devlet yöneticilerinin Müslüman olmayanlarla olan görüşmelerine raporda değinilmektedir. Fakat Rapor, Hrant Dink cinayeti ve Malatya olaylarına değinmekte ve Müslüman olmayanların din ve ibadet

özgürlüğünün arzu edilen seviyeye ulaştırılması konusunda alınması gereken önlemlerden söz edilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2007: 14).

Rapor Türkiye’de azınlık haklarının korunması ve kültürel haklar konusunda hiçbir ilerleme sağlanmadığından bahsetmektedir. Rapor aynı zamanda Türkiye’nin ekonomik durumundaki gelişmeleri de dikkate almaktadır. Ekonomik büyümenin yavaşlama eğilimine girmesine bakmayarak Türkiye ekonomisi hala da yüksek oranda büyümeye devam ettiğini belirtmektedir.

8. Uyum Yasası Paketleri ve Türkiye

Anayasada Ekim 2001’de yapılan değişikliklere paralel olarak, Şubat 2002’den itibaren, Türkiye’ye sunulan KOB rehberliğinde AB Uyum Yasası Paketleri (UYP) hazırlanmaktadır. UYP, Türkiye’nin AB siyasi kriterlerine uyum sağlaması amaçlı olarak yasalaşmış tasarılarıdır. Yapılan mevzuat düzenlemeleri ile Türkiye’de reform hareketleri hızlanmıştır. UYP ile, Kopenhag kriterlerine uyum sürecinde kanunlarda önemli değişiklikler yapılmıştır. Sonuçta, AB tarafından Türkiye’nin Kopenhag kriterlerini yerine getirdiği kararı verilmiştir.

8.1. Birinci Uyum Yasası Paketi (6 Şubat 2002)

Anayasa’da Ekim 2001’de yapılan değişikliklere paralel olarak hazırlanan ve Bakanlar kurulunca 15 Ocak 2002’de TBMM Başkanlığı’na sunulan “Uyum Yasaları” ile ilgili tasarı 6 Şubat 2002’de TBMM tarafından, üzerinde önemli değişiklikler yapılarak kabul edilmiştir. Yasa, 19 Şubat 2002’de resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Uyum yasa tasarısının TCK’nın 159. ve 312. maddelerini düzenleyen hükümleri, 57. hükümette koalisyon ortağı partilerden Anavatan Partisi (ANAP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) arasında tartışmalara neden olsa da bu maddelerin özgürlükleri genişletici önermeleri kabul edilmiştir. Ayrıca, terörle mücadele yasasının 7. ve 8. maddelerinde önemli değişiklikler yapılmış, hapis cezası süreleri düşürülmüş, DGM’lerde on beş güne

kadar uzatılan gözaltı süresi dört güne indirilmiştir. Özel hayatın gizliliği, haberleşme ve konut dokunulmazlığına güvence getirilmiştir (www.belgenet.com).

8.2. İkinci Uyum Yasası Paketi (9 Nisan 2002)

Ekim 2001 Anayasa değişikliği ve Kasım 2001 Medeni Kanun değişikliklerine paralel olarak hazırlanan İkinci UYP, Bakanlar Kurulu'nca 15 Mart 2002'de TBMM Başkanlığı'na sunulmuştur. Tasarı, 26 Mart 2002'de TBMM Genel Kurulunca üzerinde iki değişiklik yapılarak kabul edilmiştir. Bu çerçevede; 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu, 5680 sayılı Basın Kanunu, 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu, 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, 2803 sayılı Jandarma Teşkilat Görev ve Yetkileri Kanunu, 2845 sayılı Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkındaki Kanun'da değişiklik yapılmıştır (www.belgenet.com).

Böylelikle; 18 yaşında ve fiil ehliyetine sahip herkese dernek kurma hakkı tanınmıştır. Affa uğramış olsalar bile, bazı suçlardan daha önce hüküm giyenlerin ise dernek kurması yasaklanmıştır. 312. maddeden hüküm giyenler de 5 yıl süreyle bu haktan mahrum edilmiştir. Dernek, sendika ve meslek kuruluşlarına amaçları dışında da toplantı ve gösteri yürüyüşü yapabilme hakkı tanınmıştır. Bu toplantıları düzenleme yaşı da 21'den 18'e indirilmiştir. İşkence ve kötü muamele sebebiyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin hükmettiği tazminatın, bu suçları işleyen görevlilere ödettilmesi hükmü getirilmiştir. Parti kapatmalarda "odak olma" tanımında partiler lehinde düzenleme yapılmıştır. Partilere kapatma yerine, Hazine yardımından men cezası verilebileceği ibaresi eklenmiştir. Basın Kanunu'nda yer alan "yasaklanmış dil" kavramı kaldırılmıştır. Suç işleyen basın kuruluşlarının kapatılma süresi de 30 günden 15 güne indirilmiştir. Basılı eserlerin toplatılması, basım makineleri ve aletlerine el konulmasının ancak mahkeme kararı ile olabileceği ibaresi konulmuştur. Sanık ile avukatının görüşmelerini sınırlandıran madde kaldırılmıştır. Kaymakamlara sadece mülki idare amirliği sınıfından olanlar vekalet edebileceği Jandarma komutanları bundan böyle kaymakamlara vekalet edemeyeceği kararı alınmıştır (Günoğur, 2003: 347-350).

8.3. Üçüncü Uyum Yasası Paketi (9 Ağustos 2002)

AB Genel Sekreterliği'nce hazırlanan, Adalet Bakanlığı'nca son şekli verilen AB'ye uyum sürecinde çeşitli yasalarda yapılan teklif, 3 Ağustos 2002'de TBMM'de kabul edilmiş 9 Ağustos 2002'de Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (www.belgenet.com).

Anayasa değişikliği çerçevesinde; savaş ve çok yakın savaş tehdidi hâllerinde işlenmiş suçlar için öngörülen idam cezaları hariç olmak üzere, idam cezaları müebbet ağır hapis cezasına dönüştürülmüştür. Ancak idam cezaları, müebbet ağır hapis cezasına dönüştürülen terör suçluları şartla salıverilmeye ilişkin hükümlerden yararlanamayacağı belirtilmiştir. Bunlar hakkında müebbet ağır hapis cezası ölünceye kadar devam edecektir. TCK'nın 159. maddesine, “sadece eleştirmek maksadıyla yapılan yazılı, sözlü veya görüntülü düşünce açıklamaları cezayı gerektirmez.” ibaresi eklenmiştir. Göçmen kaçakçılığı ile ilgili cezai müeyyideler arttırılmıştır (yaşamlarını tehlikeye sokmuşsa ceza yarısı oranında, ölüm varsa 1 kat arttırılır). “Zorla çalıştırmak veya hizmet ettirmek, esarete veya benzeri uygulamalara tâbi kılmak” suçunu işleyenlere ek cezalar getirilerek caydırıcılık arttırılmıştır. Cemaat vakıfları, Bakanlar Kurulu'nun izniyle ihtiyaçlarını karşılamak üzere taşınmaz mal edinebilirler ve taşınmaz malları üzerinde tasarrufta bulunabileceği belirtilmiştir. Ayrıca Türkiye'deki vakıfların Bakanlar Kurulu'nun izniyle yurt dışında kurulmuş vakıf veya kuruluşlara üye olmasına izin verilmiştir. Buna karşılık yabancı ülkelerdeki vakıflar ise Bakanlar Kurulu'nun izniyle Türkiye'de faaliyette bulunabileceği belirtilmiştir. AİHM'nin verdiği kararlar tazminatla giderilemeyecek sonuçlar doğurursa bir yıl içinde yargılamanın yenilenmesinin istenebilecektir. Farklı dil ve lehçelerde de yayın yapılabilmesine ve bunların öğrenilmesine olanak sağlanmaktadır. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'ndaki değişikliklerle; yabancıların toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenlemeleri, İçişleri Bakanlığı'nın iznine bağlanmıştır. Ayrıca, toplantının yapılacağı mahallin en büyük mülkî idare amirliğine toplantıdan en az 48 saat önce yapılacak bildirimle, topluluğa hitap etmeleri, afiş, pankart, resim, levha, araç ve gereçler taşımaları mümkün olduğu hükmü eklenmiştir (Günoğur, 2003: 355–367).

8.4. Dördüncü Yasası Uyum Paketi

AB'ye uyum sürecinde çeşitli yasalarda değişiklik yapan tasarı, 3 Aralık 2002'de 58. Hükümet tarafından TBMM'ye sevk edilmiştir. Dördüncü UYP; Türk Ceza Kanunu, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Vakıflar Kanunu, Basın Kanunu, Damga Vergisi Kanunu, Siyasi Partiler Kanunu, Milletvekili Seçimi Hakkındaki Kanun, Dernekler Kanunu, Dilekçe Verilmesine Dair Kanun, Adli Sicil Kanunu, 430 sayılı Kanun Hükmünde Kararname, Memurların Yargılanmasıyla İlgili Kanun, Medeni Kanun, Çocuk Mahkemelerinin Kuruluşu ve İşleyişiyle İlgili Kanun ve DGM Kanunu'nda değişiklikler yapılmasını öngörmektedir (<http://www.belgenet.com>). Dördüncü UYP ile Siyasi Partiler Yasası ve Adli Sicil Kanunu'nda değişiklik yapılarak siyasi yasaklar yumuşatılmıştır. Siyasi yasaklıların milletvekili seçilmelerinin önündeki engel kaldırılmış, Siyasi Partiler Yasası ve Adli Sicil Kanunu'nda değişiklik yapılarak siyasi yasaklar yumuşatılmıştır. İşkence cezalarının paraya çevrilmeyeceği ve ertelenmeyeceği yönünde değişiklik yapılmıştır. (<http://www.nethaber>).

8.5. Beşinci Uyum Yasası Paketi

AB'ye uyum sürecinde çeşitli yasalarda değişiklik yapan beşinci UYP, 9 Aralık 2002'de 58. Hükümet tarafından TBMM'ye sevk edilmiştir. AB Uyum Paketi, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu, Yükseköğretim Kanunu, Dernekler Kanunu ve 4771 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapan Kanun'nda değişiklikler yapılmasını öngörmektedir (<http://www.belgenet.com>). Beşinci Uyum Paketiyle, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına dayanarak yeniden yargılama yapılması kolaylaştırılmıştır.

8.6. Altıncı Uyum Yasası Paketi

TBMM Genel Kurulu'nda hükümetin AB Kopenhag Kriterleri için mevzuatta uyum sağlamak amacıyla hazırladığı ve altıncı UYP olarak bilinen "Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun Tasarısı" TBMM'de yapılan müzakerelerin ardından 19 Haziran 2003 tarihinde kabul edilmiştir (www.belgenet.com).

Yirmi iki maddeden oluşan yasayla, bir yandan Anayasa’da yapılan değişikliklere uyum sağlanması, diğer yandan AB müktesebatının üstlenilmesine ilişkin Türkiye UP çerçevesinde yapılması gerekli düzenlemelerle ilgili olarak çeşitli yasalarda değişiklik yapılması amaçlanmıştır. Altıncı UYP ile birlikte, Radyo ve TV’lerin Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunda, Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu’nda, Terörle Mücadele Kanununda değişiklik yapılmıştır (“devletin bölünmez bütünlüğü aleyhine propaganda yapma” suçunu tanımlayan 8’inci maddesi kaldırılmıştır ve düşünce ve ifade özgürlüğü genişletilmiştir). Vakıflar Kanunu’nda yapılan değişiklikle taşınmaz tescil süresi 6 aydan 18 aya çıkartılmıştır. Nüfus Kanunu’nda yapılan değişiklikle ahlaka aykırı isim koyma yasağı ve çocuğun annesinin ismini alabilmesi hakkı getirilmiştir. TCK’da namus için çocuk öldürme cezası ağırlaştırılmıştır. Türk vatandaşlarınca günlük yaşamda geleneksel olarak kullanılan farklı dil ve lehçelerde yayın yapılması imkanının hem kamu hem de özel radyo ve TV kuruluşları aracılığıyla sağlanması yasal güvenceye kavuşturulmuştur. Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu’nda değişiklik yapılarak DGM’lerle diğer mahkemeler arasındaki yargılama farklılığına son verilmiştir. Seçim dönemlerinde 1 hafta olan yayın yasağı 24 saate indirilmiştir (<http://www.belgenet.com>).

Altıncı UYP, özellikle Terörle Mücadele Kanunu’nun 8. maddesinde yapılan değişiklik, eleştirilere hedef olmuştur. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in onayına sunulan altıncı UYP’nin, Terörle Mücadele Yasası’nın devlete karşı işlenen terör suçlarını içeren 19. ve 21. maddelerini veto etmiştir (<http://www.belgenet.com>). Cumhurbaşkanı Sezer’in gerekçesi şöyledir:

“8. maddenin kaldırılması, terör yöntemlerine başvurmayı özendirerek biçimde işlenmesi durumunda, suçun cezasız kalması sonucunu doğurur” şeklindedir.

Meclis’e geri gönderilen paket aynen kabul edilince, paket ikinci kez Cumhurbaşkanı’nın onayına sunulmuş ve bu kez Cumhurbaşkanı Sezer tarafından onaylanmıştır. Paket 19 Temmuz 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Hürriyet: 19 Temmuz 2003).

8.7. Yedinci Uyum Yasası Paketi

AB Kopenhag kriterlerine iç mevzuatta uyum sağlamak amacıyla yapılan kanun değişiklikleri altıncı UYP ile sınırlı kalmamış arkasından yedinci UYP'yi getirmiştir. AB'ye uyum yasaları çerçevesinde hazırlanan ve kamuoyunda “Yedinci Uyum Yasası Paketi” olarak bilinen yasa tasarısı 23 Temmuz 2003'de 59. Hükümet tarafından TBMM'ye sevk edilmiştir. Tasarı, 24 Temmuz'da TBMM İçişleri Komisyonu ile AB Uyum Komisyonu'nda, 29 Temmuz'da da Adalet Komisyonu'nda görüşülerek bazı değişikliklerle kabul edilmiştir (<http://www.abinfoturk.net>).

Tasarı, 59. Hükümet tarafından hazırlanan ikinci “Uyum Paketi” oldu. Yedinci UYP, Türk Ceza Kanunu, Dernekler Kanunu, Ceza Muhakemeleri Usulu Kanunu (CMUK), Sayıştay Kanunu, Milli Güvenlik Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu, Yabancı Dil Eğitimi ve Öğretim İle Türk Vatandaşlarının Farklı Dil ve Lehçelerinin Öğrenilmesi Hakkında Kanun, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Terörle Mücadele Yasası, Türk Medeni Kanunu ve Askeri Mahkemeleri Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Kanunu'nun çeşitli maddelerinde değişiklik öngörmektedir (<http://www.belgenet.com>).

Yedinci UYP'nin getirdiği düzenlemeler şöyledir; sadece eleştirmek maksadıyla yapılan açıklamalar ceza gerektirmeyecek. Yasak yayınlar imha edilmeyecek, sadece müsaderesine karar verilecektir. “İşkence” suçunun soruşturulması öncelikli işlerden olacak ve bu suçlarla ilgili davalarda, duruşmalara zorunluluk olmadıkça otuz günden fazla ara verilmeyecek, adli tatilde de bakılacaktır. TBMM Başkanlığı'nın talebi üzerine, Sayıştay, TSK'nın elindeki mallar da dahil olmak üzere denetlemeler yapabilecektir. Bunun yanında yasayla dernek kurma hakları genişletilmiştir. Böylece, tüzel kişiler de dernek kurabilecektir. Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi için özel kurslar açılacaktır. UYP ile MGK'nın görevleri yeniden tanımlanmıştır. MGK, ayda bir kez yerinde iki ayda bir toplanacaktır. Kurul, gerektiğinde Başbakan'ın teklifi üzerine veya doğrudan Cumhurbaşkanı'nın çağrısı ile toplanabilecektir. MGK Genel Sekreterliği'nin görev ve yetkileri yeniden düzenlenmiştir. MGK Genel Sekreterliğine sivil de

atanabilecektir. Genel Sekreter, Başbakan'ın teklifi ve Cumhurbaşkanı'nın onayı ile atanacaktır. Söz konusu atamanın, TSK mensupları arasından yapılması halinde Genelkurmay Başkanı'nın olumlu görüşü alınacaktır. Terörle Mücadele Kanunu'nun 7. maddesinin 2. fıkrasına “şiddeti teşvik” eklenmiştir. Buna göre, “terör örgütü mensuplarına yardım edenlere, şiddet veya diğer terör yöntemlerine başvurmayı teşvik edecek şekilde propaganda yapanlara” fiilleri başka bir suç oluştursa bile ayrıca bir yıldan beş yıla kadar hapis ve 500 milyon liradan 1 milyar liraya kadar ağır para cezası verilecektir (<http://www.belgenet.com>).

AB, Türkiye’de yapılan bu hızlı reform değişikliklerini memnuniyetle karşılamıştır. AB’nin Genişlemeden Sorumlu Komisyon Üyesi G. Verheugen yaptığı yazılı açıklamada; reform sürecinin devam edeceğini, Türk Hükümeti’nin Kopenhag Siyasi Kriterlerine uyum sağlanması için mevzuat değişikliklerini gerçekleştirme yönünde ciddi kararlılığının olduğunu vurgulamıştır (<http://www.belgenet.com>). Bu pakette özellikle MGK Genel Sekreterliği’ne sivillerin de atanabileceği kararı oldukça eleştirilmiştir. Yedinci UYP, Türkiye’nin AB üyeliği konusundaki iradesini ve kararlılığını en etkili biçimde hissettirdiği belge olarak kabul edilmelidir. Bu yasaların kabul edilmesiyle Türkiye artık dönüşü olmayan bir yolda ilerlemektedir.

8.8. Sekizinci Uyum Yasası Paketi

Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunda yapılan değişikliklerle, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu üyeliğine MGK Genel Sekreterliği’nce aday gösterilmesine dair hüküm yürürlükten kaldırılmıştır; Telsiz Kanununda yapılan değişikliklerle, MGK Genel Sekreteri, Haberleşme Yüksek Kurulu üyeliğinden çıkarılmıştır. Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanununda yapılan değişikliklerle, yetkili kurula MGK tarafından bir üye seçilmesine dair hüküm yürürlükten kaldırılmıştır; Çeşitli kanunlarda yapılan değişikliklerle, ölüm cezası kaldırılmış ve yerine ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası getirilmiştir (Doğan, Hürriyet: 4 Eylül 2003).

8.9. Dokuzuncu Uyum Yasası Paketi

Dokuzuncu Uyum Yasası Paketi ile TCK'nın 46. maddesinde değişiklik öngörülmektedir. Yasada yer alan ölüm ve idam ibareleri ‐ağırlaştırılmış müebbet ağır hapis‐ olarak değiştirilirken, bunun yöntemine ilişkin düzenlemeler yapılmaktadır. Buna göre, ‐ağır hapis cezası‐nın ‐Ağırlaştırılmış müebbet, müebbet veya geçici‐ olarak uygulanacağı hükme bağlanırken, ağırlaştırılmış müebbet, ağır hapis cezası ve müebbet ağır hapis cezasının, hükümlünün hayatı boyunca devam edeceği öngörülmektedir. İdam cezası ile YÖK'te askeri üye bulunmasına olanak sağlayan yasa maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır (<http://www.abhaber.com>).

9. Tam Üyelik Sürecinde Müzakereler

AB ile tam üyelik müzakerelerine başlangıç Türkiye ile ilişkilerde yeni dönemin başlangıcıdır. Müzakerelerle Türkiye kendi geleceğini AB içinde şekillendirme iradesini sergilerken, AB'de Türkiye'yi kendi geleceğinin bir parçası yapma tercihinde bulunmaktadır. Böylelikle ‐uzun ince yol‐da ilişkinin son devresine geçilmiş bulunmaktadır. Bundan sonraki sürecin başarıya ulaşabilmesi için somut ve gerçekçi analizleri yapabilecek bilgi birikimine ihtiyaç vardır.

9.1. Müzakere Çerçevesi

Öncelikle aday ölkeler için belirlenen müzakere çerçevesinden bahsetmek gerekirse; müzakere çerçevesi, müzakerelerin temel ilkelerini belirlemektedir. Bu çerçeve ile birliğe katılımın ne anlama geldiği tarif edilmekte ve buna göre katılım, aday ölkenin, müktesebat olarak adlandırılan, Birlik sistemine ilişkin tüm hak ve yükümlölükler ile birliğin kurumsal yapısını kabul etmesini ifade etmektedir (<http://www.ikv.org.tr>).

16–17 Aralık 2004 tarihli zirve toplantısında Avrupa Konseyi Türkiye ile müzakerelere 3 Ekim 2005 tarihinde başlanılması kararını almıştır. Söz konusu karar kapsamında, Avrupa Komisyonu Konsey'e sunulmak üzere Türkiye için 29 Haziran 2005 tarihinde müzakere çerçevesini kabul etmiştir.

Müzakere Çerçeve Belgesi'ne (MÇB) göre, Türkiye'nin kendine has özellikleri temelinde yürütülecek olan müzakerelerin hızı Türkiye'nin üyelik yükümlülüklerini yerine getirmekte göstereceği ilerlemeye bağlı olacaktır. Müzakereleri ortak hedefi Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği olmakla birlikte müzakerelerinin sonucu önceden garanti edilemeyen ucu açık süreçler olduğunun altı çizilmiştir. İşte bu noktada "imtiyazlı ortaklık" tekliflerine dayanak oluşturan bir ifade müzakere çerçeve belgesinde yer almıştır buna göre; *"...Birliğin hazmetme kapasitesi de dahil, Kopenhag kriterleri tam olarak dikkate alındığında Türkiye'nin üyelik yükümlülüklerini yerine getirmediğinin ortaya çıkması halinde, Türkiye'nin Avrupa yapılarına mümkün olan en güçlü bağlarla bağlanması temin edilmelidir."* (<http://www.dtm.gov.tr>).

Müzakereler, Türkiye'nin AB Müktesebatını ne kadar sürede kendi iç hukukuna aktarıp, yürürlüğe koyacağı ve etkili bir şekilde uygulayacağını belirlediği süreçtir. Klasik müzakerelerden çok farklıdır. Aday ülkelerin hareket alanları oldukça sınırlıdır (<http://www.abgs.gov.tr>).

Müzakereler hükümetlerarası toplantının başlamasıyla resmen açılmakta ve iki aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama "tarama" olarak adlandırılmaktadır. Tarama sürecinde aday ülkenin her bir müzakere başlığı itibariyle AB müktesebatına uyum derecesinin değerlendirildiği evredir. 20 Ekim 2005'de tarama sürecine başlanmıştır. Bu aşamada aday ülkenin mevzuatı Avrupa Komisyonu tarafından ayrıntılı olarak incelenmektedir. İnceleme sonrası Komisyon aday ülkenin AB müktesebatına uyumu hakkında rapor hazırlamakta ve bun Konsey'e iletmektedir. Tarama aşaması geçildikten sonra fiili müzakerelere başlanmaktadır. Fiili müzakereler listesi aşağıdaki müzakere başlıkları itibariyle yapılmaktadır (Ülgen, 2005: 25).

- 1) Malların Serbest Dolaşımı
- 2) İşçilerin Serbest Dolaşımı
- 3) Yerleşim Hakkı ve Hizmet Sunumu Serbestisi
- 4) Sermayenin Serbest Dolaşımı
- 5) Kamu Alımları
- 6) Şirketler Hukuku
- 7) Fikri Mülkiyet Hukuku

- 8) Rekabet Politikası
- 9) Mali Hizmetler
- 10) Bilgi Toplumu ve Medya
- 11) Tarım ve Kırsal Kalkınma
- 12) Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı
- 13) Balıkçılık
- 14) Taşımacılık Politikası
- 15) Enerji
- 16) Vergilendirme
- 17) Ekonomik ve Parasal Politika
- 18) İstatistik
- 19) Sosyal Politika ve İstihdam
- 20) İşletme ve Sanayi Politikası
- 21) Trans-Avrupa Şebekeleri
- 22) Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu
- 23) Yargı ve Temel Haklar
- 24) Adalet, Özgürlük ve Güvenlik
- 25) Bilim ve Araştırma
- 26) Eğitim ve Kültür
- 27) Çevre
- 28) Tüketicinin ve Sağlığın Korunması
- 29) Gümrük Birliği
- 30) Dış İlişkiler
- 31) Dış, Güvenlik ve Savunma Politikaları
- 32) Mali Kontrol
- 33) Mali ve Bütçesel Hükümler
- 34) Kurumlar
- 35) Diğer Konular

Her bir müzakere başlığının açılabilmesi için hem AB'nin hem de aday ülkenin onayı gerekmektedir. MÇB Türkiye açısından oldukça önemlidir (DPT, 2005: 4);

“Türkiye’de, Birliğin temelini oluşturan özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ve hukukun üstünlüğü ilkelerinin ciddi ve sürekli olarak ihlal edilmesi durumunda, Komisyon kendi inisiyatifiyle veya üye devletlerin üçte birinin talebi üzerine müzakerelerin askıya alınmasını tavsiye eder ve müzakerelerin tekrar başlatılması için gerekli koşulları önerir. Konsey, böyle bir tavsiye üzerine, Türkiye’yi de dinledikten sonra, nitelikli çoğunlukla, müzakerelerin askıya alınmamasını ve tekrar başlatılması için gerekli koşulları karara bağlar. Üye devletler, Hükümetlerarası Konferansta, oybirliği genel kuralına hanel gelmeksizin, Konsey kararı doğrultusunda hareket eder. Avrupa Parlamentosu bilgilendirilir.”

Bu madde kapsamında AB, Türkiye ile müzakereleri gerekli gördüğü her askıya alabilecektir. 12 Haziran 2006’da Türkiye’nin “bilim ve araştırma” konusunda gerekli kriterleri yerine getirdiği belirtilmiş, ayrıca “işletme ve sanayi politikası”, “istatistik” ve “mali kontrol” konularında da katılım müzakerelerine başlanmıştır. Ancak, AB; Kıbrıs sorunu ekseninde 11 Aralık 2006’da 8 müzakere başlığını askıya almıştır. 2007 Yılı İlerleme Raporu’nda bu kararın gerekçesi açıklanmıştır; *“Kıbrıs Cumhuriyeti ile ilişkilerin normalleştirilmesinde ilerleme kaydedilememiştir. Türkiye, Ortaklık Anlaşmasına Ek Protokolü bütünüyle uygulamamış ve Kıbrıs ile doğrudan ulaşım konusundaki kısıtlamalar dahil olmak üzere malların serbest dolaşımına yönelik bütün engelleri kaldırmamıştır.”* Bu gerekçelere bağlı olarak “Kıbrıs’la ilişkilerini normalleştireceği” süreye kadar, “malların serbest dolaşımı, iş kurma ve hizmet sunumu, mali hizmetler, tarım ve kırsal kalkınma, balıkçılık, ulaştırma politikası, GB, dış ilişkiler” konularında müzakerelere başlanmayacağı ve diğer tüm başlıklar tamamlanma noktasına gelmiş olsa dahi kapatılmayacağı açıklanmıştır (Ongun, <http://www.tisk.org.tr>).

En az on yıl sürmesi beklenen müzakere sürecinde Komisyon, Türkiye ile gözden geçirilmiş yeni bir KOB hazırlayacaktır. Müzakere süreci, genelde kolay olarak kabul edilen ve kısa sürede sonuçlanması beklenen başlıklardan başlatılmaktadır. Tüm konu başlıklarında müzakerelerin tamamlanmasından sonra Komisyon, taslak Katılım Antlaşması’nı hazırlayacak, Antlaşmaya son şekli hükümetlerarası konferansta verildikten sonra AP ve AB Konseyi’nce onaylanacak ve üye ülkeler ve ilgili aday ülke tarafından imzalanacaktır. Üyelik ise, Katılım Antlaşması’nın tüm taraflarca

onaylanmasından sonra gerçekleşecektir (Karluk, 2007: 361). Türkiye artık dönüşü olmayan bir yola girmiştir. Bu yolda Turgut Özal⁸’ın ifade ettiği gibi “*bizi caydırmak için çok şey yapacaklar ama yılmamalıyız*” sözü uyarınca gerektiğinde haksız uygulamaların karşısında Türkiye’nin hakları savunarak yola devam edilmelidir.

---

⁸ 1970’lerde Devlet Planlama Teşkilatı’nın müsteşarı ve bir ara Milli Selamet Partisi’nden milletvekili olan Turgut Özal’ın genelde dinsel yönünün ağır bastığı bilinmektedir. 25 Mart 1981 Milli Güvenlik Konseyi’i toplantısında da AT ile ilişkiler bölümünde Özal AT karşıtı bir tavır almıştır. 1980 döneminde Özal’ın iktidarının ilk yıllarında AT’ye yönelik tavrı tam olarak açıklık kazanmamıştır. 1985 ortalarına kadar da Özal iktidarının AT ile ilişkileri geliştirmede bocaladığı dönemdir. Ancak içten gelen baskılar ve dış koşullar sebebiyle ilişkileri geliştirmek için Özal çeşitli yollar aramaya başlamıştır. 1986’da ise, Özal, “açık hedefimiz” AET’ye girmek demiştir (Uzgel, 2004: 233).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE-AVRUPA BİRLİĞİ BÜTÜNLEŞMESİNİ ZORLAŞIRAN FAKTÖRLER

10. Tarihsel Faktörler

Türkiye'nin Avrupa bütünleşme hareketi dışında kalmasında Türk tarihinin Avrupalı devletler üzerindeki etkisi, ilişkilerde entegrasyonu engelleyen tarihsel faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel açıdan Avrupa devletleri ile Türklerin ilişkilerini açıklayabilmek için ilişkilere Osmanlı İmparatorluğu döneminden başlamak gerekmektedir. Batı tarih yazımındaki Türk imgesi karşılığını, “Mama, li Turchi!” (Anne Türkler geliyor!) cümlesinde bulmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu, İslam'ı sadece Avrupa topraklarına getirmekle kalmamıştır. Viyana kapılarını iki defa zorlayarak Balkanlar'da 400 bazı yerlerde 450 yıl varlığını sürdürmüştür. Bu coğrafyaya İslam'ı, kendi kültürünü ve dilini götürmüştür. (İnan, 1999: 7).

Osmanlı İmparatorluğu gücünün zirvesindeyken, İslam medeniyetini, Batı medeniyetlerinden daha üstün görmüştür. Bu yüzden de Batı, Osmanlı için izlenmesi gereken bir “model” olarak görülmemiştir. Hatta bu dönemde, Batı ile eşit görülme, eşit şartlarda diplomatik ilişki kurmak, Osmanlı İmparatorluğu tarafından, hiç de arzu edilir bir durum değildir (Demirağ, 2007: 371). Batı da, Osmanlı'yı bir rakip medeniyet ve aynı zamanda Osmanlı'nın kendi kimliği'ni tanımlamada “diğeri” olarak görmüştür. Bunun sonucu olarak da, Osmanlı'nın Batı ile ilişkilerinde savaşlar önemli rol oynamıştır (Bozdağlıoğlu, 2007: 400).

Osmanlı idarecileri, Avrupa'ya yerleştikten sonra bu topraklar üzerindeki “egemenlik yetkileri”nin diğeri Avrupalı devletlerce tanınmasını istemişlerdir. Diğeri Avrupalı devletler ise bunu kabullenememiştir. Çünkü Avrupa toprakları üzerinde Osmanlı Devleti'nin egemenliğini kabul etmek, Osmanlı Devleti'ni “Avrupalı devlet” olarak tanımak demektir. Batı bundan ısrarla kaçınmıştır. Nihayet, Paris Kongresi'nin sonunda, 30 Mart 1856'da imzalanan antlaşmada, “Avrupa'nın büyük devletleri”,

Osmanlı Devleti'nin “Avrupa devletleri topluluğuna dahil olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak bu Osmanlı Devletinin ısrarına rağmen, uygulamaya tam olarak geçirilememiş ve sadece kâğıt üzerinde kalmıştır (Arat, 1995: 588).

Osmanlı'dan kalma Türkiye'nin Batı ile ilişkilerinde sorunların temelindeki Türk imajını tarihçi Davidson dört faktöre bağlamaktadır: Bunlardan ilki Müslümanlığın, Hıristiyanlığın kabul etmediği bir din inancı olmasıdır. İkincisi; Batı'nın ve Avrupa'nın, teknoloji ve ekonomisiyle dünyaya egemen olmasından sonra gelişen üstünlük duygusudur. Üçüncüsü; I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya yanında yer almasıdır. Sonuncusu ise; 19. yüzyılda Osmanlı egemenliği altında yaşayan azınlıklarda ortaya çıkan milliyetçilik akımlarıyla ulusal bağımsızlık savaşlarının yarattığı Türk imgesidir. Bu durumda Batı'yı tehdit eden bir Türk imgesi olduğunu görüyoruz. Osmanlı'nın zayıflamasıyla bu tehlike azalmıştır ve Türkler geri çekilirken, ona bağımlı uluslar bağımsızlık kazanmaya başlamışlardır (Güvenç, 1999: 79–80).

Bunun temelinde ise, Osmanlıların fethettikleri topraklarda yaşayan Hıristiyan ve Yahudileri din değiştirmek için zorlamamış olmaları yatmaktadır. Çünkü bireylerin kimlikleri, milliyetle değil ait oldukları dinsel cemaatle tanınıyordu. İmparatorluğun bunlara karşı uyguladığı hoşgörülü yönetim sonucu 19. ve 20. yüzyılın başlarında azınlıkların bağımsızlık talepleri gündeme gelmeye başlamıştır (Demirağ, 2007: 377).

Osmanlı imparatorluğu 19. yüzyılın başında Yunanistan'ın bağımsızlığını, Eflak ve Buğdan Beyliklerinin özerliklerinin genişletilmesini ve Sırbistan'ın özerk bir beylik olarak kurulmasını kabul etmek zorunda kalmıştı. Batı, Osmanlı tehlikesine karşı olduğu için bu bağımsızlık hareketlerini desteklemiştir. Bu ifadeyi desteklemek için Güvenç'ten bir alıntı yapmak gerekirse; “*Batı ulusçudur. Çünkü kendi varlığı bir ulusal varlıktır. Dünyadaki sömürgeciliğin sona ermesinden sonra bütün ulusçuluk hareketlerini desteklemiştir. Fakat Türkleri desteklememiştir.*” Batı'nın Osmanlı İmparatorluğu içindeki diğer ulusları desteklediği Bernard Levis'in aşağıdaki sözlerinden de anlaşılmaktadır: “*Batı, Osmanlı'nın bağımsızlığını destekledi. Fakat Türklerin bağımsızlığını desteklemedi. Oysa Türkler, Osmanlı boyunduruğundan kurtulan son ulustur. Eğer bunların ettiği bağımsızlık savaşıysa, Türklerin ettiği de bağımsızlık savaşıdır. Yalnız Yunan'a, İngiliz'e, bize karşı değil, bir Osmanlı*

İmparatorluğu’da kendisine karşıdır.” Diğer bağımsızlık hareketlerini destekleyen batılılar Türk milletine karşı tavır almıştır (Güvenç, 1999: 79–80).

Görüldüğü gibi, “Avrupalı olmak” Türkiye’nin tarihsel tezidir ve Türkiye bu tezinde Avrupa’nın diğer devletlerine karşı ısrar etmeye devam etmektedir. Bu teze ilişkin olarak, Türkler ile diğer Avrupalılar arasındaki çekişme varlığını bir bakıma hep sürdürmüştür. Yine de, dikkati çeken nokta şudur ki, Türkiye tarihsel tezinde ısrarlı tutumuyla, inişli çıkışlı bir gelişme çizgisi de izlese, sürekli biçimde olumlu yönde ilerlemiştir. Türkiye’nin Avrupalı sayılma iddiası, Lozan Antlaşması’nda bir kez daha tekrarlanmıştır. Lozan’da Türk heyeti, görüşülen her konuda Avrupa ile eşit statüye sahip olma konusu üzerinde durmuştur. Lozan’da Atatürk’ün iki önemli hedefi vardı. Bunlar; egemen, bağımsız Türk devletinin kuruluşu ve bu devletin modernize edilişi, modernize edilişinde de “muasır medeniyetlerin seviyesine erişmek” diyerek Batılılaşma arzusunun ifade ediyordu. Cumhuriyet döneminde, Türkiye, tarihsel tezi yönünde çok daha somut adımlar atmıştır. Önce, içerde Atatürk inkılabını doğrultusunda, hızla ve çok etkili biçimde batılılaşma sürecine girilmiş, sonra da, II. Dünya Savaşı’nı izleyen dönemde, Türkiye, uluslararası ilişkileri doğrultusunda, Avrupa’nın bir anlamda yeniden yapılanmasında, Batı Avrupa sisteminin içinde yer alma konusunda açık tercihini kullanmıştır. Bu çerçevede, Türkiye, Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı, Avrupa Konseyi, NATO gibi, Avrupa’nın bütünleşmesi amacına dönük çeşitli kuruluşlara üye olmuştur. Öyle ki, 1960’a gelindiğinde, Türkiye’nin katılmadığı tek önemli Avrupa hareketi olarak Avrupa Topluluklarının temsil ettiği bütünleşme hareketi kalmıştır (Arat, 1995: 588).

Sonuç olarak, Türkiye ve Türk devlet adamları, Osmanlı İmparatorluğu’ndan bu yana çıkan her türlü engele karşın, Avrupa ile bütünleşme çabalarını ısrarla ve sabırla sürdürmüşlerdir. Ancak, Osmanlı dönemi Avrupa ilişkileri düşünülecek olursa en büyük engel, Türkiye’nin Birliğe alındığında güçlenmesi ile büyümesi ve bir yeni Osmanlı İmparatorluğu görüntüsü imajıdır. Dolayısıyla bu tedirginlikleri aşabilmek için çok iyi değerlendirmeye ihtiyaç vardır. 3 Ekim 2005 tarihinde müzakere sürecinin başlamasıyla yeni bir döneme girilse de entegrasyona engel olan faktörler ışığında, sürecin oldukça zorlu geçeceği anlaşılmaktadır.

11. Politik Faktörler

11.1. Dış Politik Faktörler

Bu başlık altında dış politik faktörler kapsamında, AB'nin güvenlik politikasında; Türkiye'nin jeopolitik konumu nedeniyle istikrarsızlık unsuru olarak görülmesi, terörizm ve siyasal İslam bakımından Türkiye'nin AB tarafından algılanışı, Büyük Ortadoğu İnisiyatifi'nin Türkiye – AB ilişkilerine etkisi, Kürt sorununun ortaya çıkışı ve bunun Türkiye – AB ile ilişkilerde etkisi, sözde Ermeni soykırımı ve Türkiye – Ermenistan ilişkilerinin AB ile ilişkilerde nasıl sorun olarak algılandığı, Türk – Yunan ilişkilerinde Kıbrıs sorununu detaylarıyla anlatılmaya çalışılacaktır.

11.1.1. Jeopolitik Boyut: Güvenlik Politikaları ve Türkiye'nin İstikrarsızlık Unsuru Olarak Görülmesi

Türkiye'nin AB üyeliğine itiraz eden çevrelerin dış politika alanında kullandıkları argümanlar genellikle üç noktada toplanmaktadır. Bunlar; Türkiye'nin konumu, Türkiye'nin ABD ile ilişkileri ve Türkiye'nin topluluk kurumları içinde potansiyel ağırlığıdır. Türkiye'nin konumu ile ilgili olarak, AB'ye üye olunması durumunda AB'nin Suriye, Irak ve İran gibi ülkelerle sınırdış olacağından söz edilmekte ve bunun AB güvenliği açısından sorun yaratacağı ileri sürülmektedir (Ülgen, 2005: 127).

Avrupa bütünleşmesinin temelini, Avrupa'daki devletlerin “barış içinde bir arada yaşama ilkesi”nin oluşturduğundan çalışmanın birinci bölümünde bahsedilmiştir. Zamanla bu amaca ulaşılabilme için Avrupa devletleri arasında, günümüzde Avrupa Birliği adını alan uluslararası oluşum gerçekleştirilmiştir. Avrupa bütünleşmesi içinde çok önemli bir yere sahip olan güvenlik ve savunma konuları da bu bütünleşme sürecinde farklı aşamalardan geçmiştir.

Avrupa Savunma ve Güvenlik Politikası'nın (AGSP) kökleri 1950'lere kadar gitse de, 1990'lı yıllarda yeni bir boyut kazanmıştır. 90'lı yıllar, Körfez savaşları, Balkanlar ve Afganistan'daki çatışmalar gibi önemli güvenlik sorunlarına sahne olmuştur. Avrupa'nın özellikle güvenlik ve savunma konularında önemli eksikliğini ortaya

çıkması ile bu konularda yeni atılımlar yapma ihtiyacı da ortaya çıkmış oluyordu. Güvenlik ve savunma alanında etkin bir güç olabilmek için üye devletlerin para birliğinde yaptıkları gibi kendi ulusal karar alma mekanizmaları dışında bir yapı içinde buluşmaları gerekliydi. Ancak aynı başarı güvenlik ve savunma alanında gerçekleştirilememiş ve devletlerin somut adım atmaları güçleşmiştir (Akşemsettinoglu, 2007: 127–128). Soğuk Savaş'ın bitimiyle Avrupa'da yeni güvenlik anlayışı doğrultusunda, Maastrich AB Antlaşması çerçevesinde Birlik üyesi ülkeler arasında ortak dış ve güvenlik politikası oluşturma kararı alınmıştır (Ovet, 2005: 66)

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte NATO'nun geleceği de önemli tartışmalara konu olmuştur. NATO'nun tehdit algılamasıyla AB'nin tehdit algılaması arasındaki farklılık, Avrupa'daki önemli devletler arasında güvenlik ve savunma politikaları ve örgütleriyle ilgili belirgin görüş ayrılıklarına yol açmıştır. NATO'nun bazı üyelerinin, aynı zamanda AB üyesi olmaları, AGSP ile NATO'yu aynı çatı altında buluşturmaktadır. 90'lı yıllarda yaşanan olaylar da bu birlikte hareket etme kabiliyetinin geliştirilmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. Bunu için, NATO ve AB ortak stratejik amaçları paylaştıklarından, her iki taraf için de kapsamlı bir işbirliği geliştirilmeli, ama güvenlik ve askeri konularda birbirinin kopyası uygulamalardan kaçınılmalıdır. NATO açısından Türkiye ile AB karşılaştırıldığında ise; diğer Avrupa'lı NATO üyelerinin bütçelerinde askeri harcamalar GSİH'lerinin ortalama %2'si iken Türkiye'nin askeri harcamaları GSİH'sinin %2,4'ü kadardır. NATO içinde TSK Avrupa'da NATO güçlerinin toplam asker sayısının dörtte birini oluşturmaktadır. Daha önemlisi, Türkiye'nin zorlu arazi şartlarında önemli savaş tecrübesi vardır. Türkiye, NATO'nun karşılaştığı yeni zorluklara adaptasyon sürecinde aktif bir rol oynamaktadır (Akşemsettinoglu, 2007:135).

AB'nin güvenlik politikası içinde Türkiye ön plana çıkmaktadır. Birliğin güvenlik politikasının temelleri olan politik, askeri ve kültürel unsurlar dikkate alındığında, Türkiye'nin imkân, yetenek ve jeopolitik konumu istikrarın korunması, barış ve genel anlayış zemininin kurulabilmesi için AB açısından büyük önem arz etmektedir. Bu durum AB – Türkiye ilişkilerini büyük ölçüde etkilemektedir (Yücel, 2007: 143).

Ancak Soğuk Savaş'ın ardından Türkiye-AB ilişkilerinde güvenlik sorun olmaya başlamıştır. Öyle ki 90'lı yıllarda AB'li politikacılar Türkiye'nin Avrupa güvenliği için bir yük haline geldiğini dahi söyleyebilmişlerdir. Bu sözler, AB ile Türkiye arasındaki bağlardan en güçlü olan unsurun güvenlik olduğunu düşünen Türk yetkililer üzerinde soğuk duş etkisi yaratmıştır. Bunu sebebi ise; Türkiye'nin Avrupa'ya ait olma iddiasının II. Dünya Savaşı'ndan beri Avrupa güvenlik mimarisinde sahip olduğu yerle temellendirmiş olmalarından kaynaklanmaktadır (Bilgin, 2003: 192–193). Bu sırada Soğuk Savaş bitmiş Avrupa'nın güvenlik kaygılarında değişiklikler olmuştur. Sorun, Avrupa ile Türkiye arasında güvenlik kaygılarından ortaya çıkan farklı algılayışlardan kaynaklanmaktadır.

Burada belirtilmesi gereken önemli bir nokta ise; Türkiye ile AB'nin güvenlik kültürleri arasındaki farklılıkları vurgulamak, Türkiye'yi daha az Avrupalı yapmaz, aksine her devletin korkularının temeli kendisine özgüdür, kendi hassasiyetlerine ve tarihsel deneyimine dayanır. Türkiye ile AB'nin güvenlik algılayışlarındaki farklılık Soğuk Savaş'tan sonra ortaya çıkmıştır. Burada ironik olan ise Türk siyasal yetkililerin “güvenlik ilişkileri”nin Türkiye'yi Avrupa'ya yakınlaştırdığını geleneksel olarak varsaymış olmalarıdır (Bilgin, 2003:195).

Türkiye'nin çevresi, AB'nin ana güvenlik endişelerinin kaynağıdır. Ancak askeri yetenekleri ve lojistik açıdan konumuyla Türkiye, AB'nin gelişmekte olan güvenlik ve savunma politikaları açısından AB'nin sınırlarında mükemmel bir üs olma özelliğine sahiptir. Ayrıca Türk halkı geniş bir kültür ve dil zenginliğine sahip olduğundan dolayı AB güvenlik ve savunma politikasına katkıda bulunacağı dikkate alınmalıdır.

Türkiye ile AB'nin ortak dış politika ve güvenlik konularındaki kaygıları on bir bölge olarak ele alınabilir. Bunlar Türkiye'nin komşuları olan alt bölgesel gruplar veya büyük devletler olarak ele alınabilir. Bu bölgeler; Balkanlar, Karadeniz, Güney Kafkaslar, Orta Asya, Rusya, Akdeniz, Ortadoğu, Irak, İran, Suudi Arabistan ve ABD'dir. Söz konusu bu durum, bölgede hayati çıkarları olan ABD ve Rusya'yı da ilgilendirmektedir (Derviş, Gros, Emerson, Ülgen, 2004: 75).

Türkiye ile AB'nin dış ve güvenlik politikalarını birleştirmeleri acaba gelecekte her iki tarafa da önemli bir fayda sağlayacak mıdır? Türkiye AB açısından bir avantaj mı yoksa yük müdür? Genel olarak olumlu sonuçları olmakla beraber her iki açıdan da incelemek gerekirse; Öncelikle AGSP'de Türkiye'nin yeri AB'nin kendi dış politika ve güvenlik politikası konusundaki iddiasının düzeyine bağlı olacaktır. AB, eğer yakınındaki Güney ve Doğu komşularıyla ilişkilerinde önemli bir aktör olmayı istiyorsa, komşu bölgelerinde istikrar sağlayıcı, uzlaşma ve modelleşmeyi destekleyici bir rol üstlenmeli ve Türkiye'yi ortak dış politikasına dâhil etmelidir. Tersî söz konusu olursa, AB'nin Türkiye'nin bugün ve gelecekteki üyeliğini açık bir şekilde reddetmesi daha tutarlı bir davranış olacaktır. Ancak böyle bir durumda AB, Türkiye'nin istikrarsızlaşması gibi bir riskle karşılaşacaktır ki bu da bölgede kaosu büyümesi anlamına gelecektir (Derviş v.d., 2004: 86). Avrupalılar, Türkiye'yi AB içine alarak Ortadoğu ülkeleriyle ortak sınırlara sahip olmak istemiyor olabilirler. Ancak dışarıda tutarak kendilerinden uzaklaştıkları Türkiye'nin bu bölgeden kaynaklanan tehditlerin çevrenmesinde AB'ye samimi bir şekilde yardım etmek istemeyeceğini, bunun da kendilerine bir takım maliyetler getireceğini hesap etmek zorundadırlar (Uslu, 2006: 103).

Diğer açıdan ise, Türkiye'nin AB üyeliği, etrafı neredeyse tamamen, AB'nin ana güvenlik kaygılarının bulunduğu bölgelerle çevrili olduğu için, yakın zamanda AB'ye üye olan ülkelerin hepsinin toplamı kadar hatta daha fazla önemi vardır. Bunlar batıda Balkanlar'da devam eden istikrarsızlıklar, doğuda Kafkaslar, Orta Asya, İran ve Irak, güneyde İsrail – Filistin ve Akdeniz'dir. Türkiye'nin AB üyeliği Birliğin doğuya genişlemesinin son aşaması olacaktır. Ayrıca AB'nin istikrarsız ve gelişmelerin öngörülmesi oldukça zor olan Ortadoğu ve Avrasya bölgesiyle ilişkilerine yeni bir boyut getirecektir. Bunun dışında Türkiye'nin AB dış ve güvenlik politikasına dahil etmesinin bazı potansiyel avantajları da vardır. Bunlar arasında; Avrasya ve Ortadoğu bölgesinde hemen konuşlandırabilecek askeri yetenek ve sivil insan kaynağının yanı sıra somut lojistik ve mekâna dayalı avantajlar yer almaktadır (Derviş v.d., 2004: 86). Eğer AB ve Türkiye, dış politika alanındaki ortak fırsatları en iyi şekilde değerlendirirse, Türkiye, Ortadoğu ve Avrasya bölgesine yönelik açılımların getirdiği avantajı ve bu bölgelere olan yakınlığını kullanarak kendi sınırlarına dayalı bir güvenlik modeli kurabilecektir. Görüldüğü gibi AB, güvenlik ve savunma politikasında

Türkiye'nin olumlu ve olumsuz etkileri vardır. Bu nedenle AB çok iyi fayda maliyet analizi yapıp karar vermelidir.

11.1.2. Terörizm ve Siyasal İslam

Batı'da İslam ve Demokrasi tartışmaları, Soğuk Savaş döneminde özellikle İran İslam Devimi'nden sonra başlamıştır. Tartışmaların ana eksenini İslam'da, Batı'ya özgün olan din – siyaset ayrımının olmadığıdır. Bu da İslam'ın siyasallaşması sonucunu doğurmuştur.

İslami hareketlerin de öne çıkardığı bu görüş içinde İslam'ın farklı bir din ve medeniyet olduğu şeklindeki geleneksel görüşü yeniden canlandırmakta ve daha sonraki yıllarda da İslam'ın farklı ve sui generis (kendine özgü) bir olgu olduğu tezi çeşitli kesimler tarafından işlenerek, çatışmacı görüş ve teorilerin üretilmesine yol açmıştır. İkinci olarak İslam'ın fundamentalizm (köktendincilik) kavramıyla özdeşleştirilmesi, bu dönemin bir başka özelliğidir. İslami fundamentalizm kavramı ilerleyen yıllarda, içinde olumsuz kelime ve kavramları barındıran şemsiye bir kavram, bir klişe olarak kullanılmıştır. İslam, kimi zaman dinin katı ve monolitik bir anlayışını, kimi zaman gerici ve reaksiyoner dini hareketleri, ama her halükarda hoşgörüsüz, fanatik, modernlik karşıtı ve şiddet yönelimli tavırları anlatan bir kavram olarak tanımlanmıştır. 1990'lı yılların başında Batı'da İslam tehdidi imajını kuvvetlendirmekle kalmamış, Batı'da yaşayan Müslüman azınlıkları hedef alan ırkçı şiddet olaylarını da tetiklemiştir. Bu dönem 1993'e Samuel P. Huntington'un “Uygarlıklar Çatışmasını”⁹’nin Foreign Affairs dergisinde yayınlandığı döneme denk gelmektedir. 11 Eylül 2001 olayı da teorik temelleri atılmış yeni bir dış düşman tehdidi ve uygarlık çatışmasının bir hayal değil, dünya gerçeği olduğu görüşünü adeta teyit etmiştir (Canatan, 2007: 451–454).

11 Eylül 2001'deki uçaklı intihar saldırılarıyla ABD'yi çok ciddi şekilde sarsan ve bütün dünyaya korku veren “küresel terörizm”dir. Ünlü Amerikalı gazeteci-yazar Robert Fisk'in “ezilmiş ve aşağılanmış insanların şeytani ve korkunç zalimliği” olarak nitelediği küresel terörizmin temel kaynağını, köktendinci İslami değer yargılarının yanı

⁹ Tam metin için bkz., Samuel P. Huntington, “The Clash of Civilizations?”, Foreign Affairs, Vol 72, Number 3, Summer 1993

sıra, günümüz dünyasının zengin ve yoksul ülkeleri arasında var olan gelir dengesizliğinden kaynaklanan uçurumu ifade etmektedir (Keyman, 2002: 29).

AB, Türkiye ve İslam, tartışmalarıyla ilgili olarak Hollanda Hükümet Politikası Bilim Kurulu'nca 17 Aralık 2005 öncesinde bir rapor yayımlamıştır. Her ne kadar din unsuru Kopenhag Kriterleri içinde yer almasa da, raporda, üye ülkeler nezdinde İslam ve Müslümanlar hakkındaki kaygıların 11 Eylül sonrasında arttığını kaydedilmektedir. Bu kaygılar, Kurul'a göre, Türkiye'nin İslami kimliğinin AB ile uyumlu olup olmadığına dair şüphelere yol açmış; kültürel ve dinsel farklılıklar, Türkiye'nin üyeliğine itiraz etmek üzere yaygın bir biçimde kullanılabilir hale gelmiştir. Kurul, bu gerekçeleri ayrıntılarıyla sıraladıktan sonra, önce AB ve din, daha sonra Türkiye İslam'ı ve AB ilişkisini ele almış, Birliğin değerleri ve AB'ye üye devletlerin, devlet, din, siyaset ve toplum hayatına ilişkin düzenlemeleri raporun ilk bölümünde açıklamıştır. Burada ilk olarak vurgulanan, günümüzde Avrupa'da, din ve devletin kendi özerk alanlarına sahip olmasının ve devletin dinsel özgürlükleri korumasının, demokratik anayasal bir devletin gereği olarak görüldüğüdür. Daha sonra, üye ülkelerdeki farklı uygulamalar nedeniyle Türkiye'ye önerilebilecek bir Avrupa modelinin olamayacağı dile getirilmiştir. Türkiye İslam'ı ile ilgili bölümse, seküler¹⁰, demokratik, anayasal devletin Türkiye'de resmî ve fiilî olarak nasıl yorumladığına ayrılmış, Türkiye'nin Avrupa'nın temel değerleriyle ilgili tutumunu belirleyen gelişmeler, tarihsel olarak ele alınmıştır. Türkiye'de seküler devletin tarihsel gelişimi ve siyasal İslam'la ilişkisi; devlet dini olarak İslam ve din özgürlüğü; demokrasi, anayasal devlet ve şiddet ile siyasal İslam arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Sonuç bölümünü, Türkiye'nin Birliğe üyeliğinin Batı ile İslam dünyası arasındaki sıkıntılı ilişki üzerindeki muhtemel yansımalarına ayırdığı sonsözle birinci bölüm tamamlanmıştır (Gökmen, <http://www.korotonomedy.net>).

¹⁰ Toktamış Ateş'in belirtmesiyle laik ve seküler arasındaki fark; seküler bir devlet dini konulara asla karışmaz, örneğin kiliseler camiler veya diğer din alanları vakıflar tarafından işletilir, buradaki masraflar tamamen cemaat tarafından sağlanan bağışlarla karşılanır ve devlet dine karşı kendisini sorumlu hissetmez. Diğer yandan laiklik, devletin dini öğelere sahip çıkmasını ve yeri geldiğinde destek sağlamasını gerektirir, devlet vatandaşın inanç haklarına sahip çıkar, örneğin camilerden su parası alınmaz, diyanet işleri başkanlığı geniş bir bütçeye sahiptir (Toktamış Ateş'in Trakya Üniversitesi'nde 5 Mayıs 2008'de verdiği "Laiklik ve Demokrasi" konulu konferansı).

Raporun ikinci bölümünde ise Erik-Jan Zürcher ve Helen van der Linden tarafından yürütülen bu araştırmada, “Türkiye İslam’ının, Türkiye’nin AB’ye üyeliği üzerindeki rolünü, “medeniyetler çatışması” tezi çerçevesinde incelenmektedir. Raporda, Türkiye’de İslam’ın yükselişinin, siyasal bir olgu olarak öneminin, dinin önceki dönemlerde cehren marjinalleştirilmesi bağlamında ele alınması gerektiği yargısına varılmış. Raporda, İslami kimliğin üst sınıflar tarafından reddi, toplumun çoğunluğunca hiçbir zaman paylaşılmamış olduğu; İslam’ın gündelik hayatın parçası olduğu taşrada kayda değer bir orta sınıfın oluşması gibi sosyo-ekonomik gelişmeler de bu yükselişi desteklediği belirtilmiştir. Türkiye, İslam’ı 1982 sonrasında ordu tarafından radikal sola ve dinsel akımlara karşı bir önlem olarak kurumsallaştırılmıştır. Camilerde ve okullarda zorunlu derslerle propagandası yapılan, toplumsal muhafazakârlık ve milliyetçiliği ılımlı bir İslam anlayışıyla yoğuran bu devlet dini, seküler bir devlet sisteminin içine iyice yerleşmiş, bu da dine verilen önemin kamuoyunca kabulüne yol açmıştır. Ancak, Kurul, Türkiye’nin İslami kimliğinin hiçbir şekilde AB üyeliğinin önünde bir engel olarak değerlendirilemeyeceği sonucuna varmaktadır (Günel, 2004: 157).

11.1.3. Büyük Ortadoğu İnisiyatifi ve Türk Amerikan İlişkileri

Türkiye’nin AB’ye aday ülke statüsü ile kabul edilmesi için çaba harcayan güçlerin başında ABD gelmektedir. Washington, bunu yaparken Türkiye’nin çıkarlarından çok kendi çıkarlarını düşünmüştür. Çünkü uluslararası ilişkileri yönlendiren hatta belirleyen gerçek, uluslararası çıkar ilişkileridir. Bunun yanında ABD’nin, Türkiye’nin AB’ye girmesini istemediğini ileri süren görüşlerde vardır. Bu teze göre denilmektedir ki; AB içinde Amerika’ya karşı başını Almanya ve Fransa’nın çekmiş olduğu ve gittikçe de güçlenen bir Anti Amerikan lobisi vardır. Bu yapı, Uzak Asya’dan Kafkasya’ya, Ortadoğu’dan Balkanlara kadar uzanan geniş bir coğrafyada ABD ile rekabet etmektedir. Böyle bir durumda ABD, Ortadoğu’daki en iyi müttefiklerinden olan Türkiye’nin AB’ye girmesini istemez. Çünkü Türkiye’nin Birliğe girmesi demek, Almanya ve Fransalı Birlik içinde erimesi hatta saf değiştirmesi anlamına gelebilir ki bu da ABD’nin aleyhine bir durum yaratır. ABD, Türkiye’yi AB’ye kaptırmak istememektedir. Bu nedenle Amerikan hükümeti “sözde Türkiye’nin AB’ye girmesini istiyor görünse bile özde istemiyor” denilmektedir (Özer, 2007: 205).

Ancak Türkiye – ABD ilişkileri “Büyük Ortadoğu İnsiyatifi/Projesi” (BOİ) bağlamında açıklanacak olursa ABD’nin Türkiye’nin üyeliğini desteklediği görüşü ağır basmaktadır. Kuşkusuz Türkiye’nin AB’ye aday ülke olarak kabul edilmesini bir tek faktöre bağlayamayız. Türkiye – ABD ilişkilerinde öncelik açısından en üst sırada olmasa da, güvenlik konusu hala önemini korumaktadır. 1990’lı yılların başında “Doğu Bloğu”nun çökmesi, dünya siyasetinde Amerikan üstünlüğünün perçinlendiği “tek kutuplu” yapının ortaya çıkması, Türkiye’nin bölgedeki stratejik önemini azaltsa da tamamen ortadan kaldırmamıştır. Özellikle BOİ Türkiye’nin önemini tekrar arttırmıştır (Altan, 2006: 291).

BOİ içinde Türkiye’ye ilk olarak hedef ülkeler arasında yer verilmiştir. Daha sonra ABD’nin uzun süreli sadık müttefiki, NATO üyesi, AB adayı ve laiklik temelinde demokratik ülke olma özellikleri göz önüne alınarak, “hedef ülke” yerine bu kez de “demokratik ve ılımlı İslam ülkesi” olduğu savıyla “model ülke” temeline oturtulmuştur. Ancak, “İlimli İslam Ülkesi” tanımlamasına Genelkurmay sert tepki göstermiştir (Radikal: 20 Mart 2004). Bunun üzerine, Nisan 2004 ayında Washington’da yapılan Amerikan Türk Konseyi toplantısında konuşma yapan Büyükelçi Faruk Loğoğlu “Türkiye bir İslam devleti değil, laik bir ülkedir” (Yetkin, Radikal: 7 Nisan 2004) şeklindeki sert uyarısı üzerine, ABD yetkilileri bu tanımlamadan ve buna dayalı “model ülke” söyleminden vazgeçiyor; bunun yerine ne anlama geldiği pek belli olmayan “demokratik ortak” ifadesini kullanmaya başlıyordu. Bunların ardından Başbakan Recep Tayip Erdoğan da ABD ziyaretinde katıldığı “Ortadoğu” panelinde ABD kongre üyesi Jane Hormon’un “İlimli İslam” ifadesine, ılımlı-ılımsız İslam olamayacağı gerekçesiyle tepki göstermiştir (Radikal: 14 Haziran 2004).

Türkiye – ABD ilişkileri, BOİ ve AB açısından incelenecek olursa; ABD Türkiye’nin AB’ye girmesini neden bu kadar çok istiyor? Bu sorunun üç önemli sacayağından oluşan ama kendi içinde de bir bütünlük oluşturan bir cevabı vardır. Bunlar Ortadoğu – Kafkasya ve Balkanlar politikası; AB içindeki her konudaki ortağı olan İngiltere’ye müttefik yaratma ve Ortadoğu’da “tampon mekanizma” oluşturmaya dayanan BOİ çerçevesindeki çıkarlarıdır. Türkiye’nin Soğuk Savaş döneminden beri

zaman içinde önemi artan azalan bir seyir izlese de ABD'nin Ortadoğu'daki vazgeçilmez müttefiklerinden biri olduğu bilinmektedir.

ABD Ortadoğu'daki çıkarlarını ancak Türkiye sayesinde koruyup denetleyebilmektedir. Bu çıkarların başında Ortadoğu petrolü ve Ortadoğu dengelerinin ABD yararına korunması gelmektedir. Uluslararası ekonomik oyunda ABD için petrolün mülkiyetine sahip olmak önemli değildir. Onun için önemli olan “petrole ulaşılabilirliği” devamlı bir biçimde ve bir güvenlik ortamı içinde sağlamaktır. ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarını korumada bu kadar büyük önem arz eden bir Türkiye'nin kendi iç sorunlarını çözmüş nispeten kendi içinde istikrarlı ve “güçlü” olması gerekmektedir. İstikrar ve modern dünyanın üst yapı¹¹ kurumlarına sahip olmak AB ile başarılabilir. Bu işlevleri görece bir Türkiye elbette PKK ile cebelleşen, kendi içinde bölünmüş istikrar ve güven telkin etmeyen bir Türkiye'den daha çok, PKK ve Kürt Sorununu çözmüş, istikrarlı, güven telkin eden bir Türkiye olmalıdır. Böyle bir Türkiye'ye ise kendi başına bırakılmış, uygar dünyadan dışlanmış ve içine kapanmış, iç barışı bozulmuş güven vermeyen bir yapı ile ulaşılamaz. Böyle bir yapıya ancak modern dünya ile bütünleştiği takdirde ulaşılabilir. Bunun en kestirme ve en etkili yolu AB'dir. ABD'nin, Türkiye'nin AB'ye girilmesini bu kadar hararetle istemesinin temel nedeni BOİ bağlamında Türkiye'ye verdiği önemden kaynaklanmaktadır (Özer, 2007: 207–210).

11.1.4. Kürt Sorunu

Başlangıçta belirlemek gerekirse, Kürt sorunu dış politik faktörler açısından ele alınsa da aslında Türkiye'nin iç politikasını da sürekli işgal eden bu nedenle aynı zamanda da bir iç politik bir faktördür. Çünkü Türk siyasi hayatının değişik dönemlerinde, konuya farklı bakış açılarıyla Kürt sorunu varlığını devam ettirmiştir.

AB ile ilişkilerde Kürt sorunu uzun süre bir kriz konusu olmuştur. AB, Kürtlerin, farklı bir etnik grup olarak kültürel haklarının tanınması isterken, bir yandan terör kınanıyor öte yandan da Türk hükümetlerinin soruna siyasal düzlemde bir çözüm üretmesi dile getiriliyordu. Ama AB istekleri, Türkiye'nin ülkesel bütünlüğü bozacak

¹¹ Marksist görüşe göre devlet politikasına yön veren temel kurumlar ifade edilmektedir.

bir görünüm sergilemediği gibi, AB'nin bölgede uygulamaya çalıştığı bir 'Kürt projesi' de olmamıştır (Dağı, 2005: 48).

Türkiye'de Kürt sorunu, 1923 yılından bu yana çeşitli şekilde varlığını hep sürdürmüştür. Her ne kadar Kürtler ile Türkler Kurtuluş Savaşı'nda birlikte savaşmış olsalar da, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana, Kürt isyanları görülmektedir. Cumhuriyetin kuruluş biçimi ve Kürtleri öteleyen uluslaşma süreci, farklılıkları teke indirgeyen yaklaşımlar, Cumhuriyet dönemi boyunca Kürt isyanlarına yol açmıştır (Özer, 2007: 202). 1925'de Şeyh Said isyanı, 1938'de Dersim Olayları bunun örneklerindedir. 1984'de Kürdistan İşçi Partisi PKK'nın, terör eylemlerine başlamasıyla, Kürt sorunu terör zeminine kaymıştır. PKK eylemleri ilk zamanlar ciddiye alınmamış dönemin Başbakanı Turgut Özal PKK'yı bir "çapulcu girişimi" olarak nitelmiştir. Ancak PKK, zamanla Suriye kontrolündeki Bekaa Kampı'nda Filistinli gruplardan aldığı eğitimle gücünü arttırmış ve Türkiye'nin bütünlüğünü tehdit eden bir unsur haline gelmiştir (Efegil, 2008: yayınlanacak kitapta bölüm).

PKK, Bekaa'da konuşlanırken, Öcalan'da Suriye'yi terk ederek Lübnan'a geçmiş, PKK'yı güçlendirme çalışmalarına hız vermiştir. 17 Eylül 1980'de ise, Cezayir Antlaşması'nı tek taraflı fesheden Irak 22 Eylül'de sınırın güneyinden İran topraklarına girmiştir. Bu arada, oluşan güç boşluğundan faydalanan PKK, İran ve Suriye'nin desteğiyle Türkiye'ye yapacağı eylem hazırlıklarını tamamlamış oluyordu. 1983'te PKK, Suriye'den ayrılarak Bekaa'ya ve Kuzey Irak'a yerleşmiş ve 10 Mayıs 1983'te Hakkari Uludere'de 3 Türk askeri PKK militanları tarafından öldürülmüştür. 1983'ten sonra PKK profesyonel gerilla savaşı başlatma kararını uygulamaya koydu ve 1984'te Kürdistan Kurtuluş Birlikleri denilen askeri kanadı olan HRK (Herzen Rızgariye Kürdistan) örgütlenmesini tamamlamış ve akabinde, kamuoyuna duyurduğu gibi eylemlerine başlamıştır. Bu arada Türkiye'de sıcak takip ve askeri operasyonlarla PKK'nın güçlenmesini engellemeye çalışmıştır (Fırat, 2003a: 129–138).

Körfez krizi ile Kürt sorunu bu defa bölgesel boyuttan uluslararası boyuta taşınmıştır. 1991–1993 arası PKK'nın gücünün doruğa çıktığı ve Türkiye'deki eylemlerini arttırdığı yıllar olmuştur. 1993 ise, Kürt sorunu açısından bir dönüm noktası oldu. Cumhurbaşkanı Özal'ın ölümü, Demirel'in Cumhurbaşkanı ve Tansu Çiller'in de

Başbakan olması üzerine PKK sorununa silahlı çözüm esası belirlenmiştir. Genelkurmay Başkanlığı da Türkiye'nin Güneydoğu'sunda "düşük yoğunluklu savaş" olduğu açıklamasını yapmış ve soruna askeri çözüm getirileceğinin altını çizmiştir. PKK ise, askeri çözüme dayalı politika nedeniyle güç kaybetmiş ve giderek siyasal boyuta taşınmıştır. Bu süreç içinde PKK dönüşme uğramış ve İslam bağlantısını güçlendirmiştir (Fırat, 2003b, 554–564). 15 Şubat 1999'da Öcalan'ın yakalanmasıyla, PKK dağılma sürecine girmiştir. Ancak, bu dönemde terör örgütünü tamamen yok etmeye yönelik bir politika izlenmemesinden dolayı zaman içinde tekrar toparlanan PKK 2006 yılında kanlı eylemlerine devam etmiştir.

PKK'nın eylemleri 2007 başına kadar sürerken Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP); cumhurbaşkanlığı ve genel seçimlere odaklandığından fiili bir girişimde bulunmamıştır. Ancak seçimlerden sonra, PKK militanlarının Hakkâri'de Türk askerine karşı toplu saldırıda bulunması üzerine, Genelkurmay, Dış İşleri Bakanlığı Bürokratları, Hükümet ve Türk kamuoyunun mutabık kalması üzerine kararlı bir şekilde askeri müdahale tartışılmaya başlanmıştır. Kürt sorununun aşılmasında dış desteğin sürekliliği en önemli sebeplerdendir. Türkiye, bir yandan, bu mücadelede Batı'nın askeri, ekonomik, politik ve moral desteğinin önemini farkındayken öte yandan, mücadele sonucu olarak, Batı ile çok yönlü çelişki ve çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur (Gerger: 1998: 170). AKP hükümetine kadar olan dönemde yetkililerin Kuzey Irak politikası, sadece PKK terörü ile sınırlı kalmıştır. Ancak sorunun çözümü için AKP; PKK, Kürt sorunu ve Irak'taki gelişmeleri birbiriyle ilintili olarak ele almıştır¹². Önceki hükümetlerin aksine AKP Hükümeti, diğer aktörlerin, Irak merkezi yönetimi ile Irak'lı Kürtlerin beklentilerini dikkate alan bir yaklaşım sergilemiştir. Bunu yaparken, Türkiye'deki diplomatların ve askeri kanadın da olurlarını almıştır.

AKP Hükümeti'nin böyle bir politika uygulamasının temelindeki sebeplerden biri de AB ile olan tam üyelik müzakereleridir. Müzakerelerde istenen hedefe ulaşabilmek için, bir yandan İyi Komşuluk Politikası çerçevesinde, komşu ülkelerle sorunlarını

¹² 15 Mayıs 2008 tarihinde Trakya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Hukuk Topluluğu tarafından düzenlenen Konferans; Ertan Efeğil, "Türk Dış Politikası Bağlamında Kuzey Irak, Kıbrıs ve Orta Asya ile ilgili Son Gelişmeler".

çözmek, diğer azınlıkların azınlık haklarını güvence altına almak zorundadır (Efegil, 2008'de Basılacak Kitapta bölüm).

Günümüzde Kürt sorununa Türkiye'de farklı kurum ve kuruluşlar değişik açılardan yaklaşmaktadır. Bu gruplar; iktidar partisi AKP, muhalefet partileri, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Demokratik Toplum Partisi (DTP) ve Genelkurmay Başkanlığı'dır.

Muhalefet partilerinden CHP ve MHP'nin görüşü; milliyetçi olarak nitelenebilecek anlayış içinde sorunun çözülmesini öngörürken, bu kesim Türkiye'de demokrasinin ilerlemesi ve yerleşmesinin, rejimin sivilleşmesinin ülkenin bölünmesine yol açacağını düşünmektedir. Bunun için Irak'taki Kuzey Iraktaki Kürt yönetiminin güçlenmesini Türkiye'nin bütünlüğüne büyük bir tehdit olarak algılamakta, bu yüzden de bu bölgenin fazla güçlenmesine izin verilmemesini istememektedirler (Şahin, Zaman: 25 Ekim 2007). Bu görüş daha önce Çiller döneminde uygulanan askeri yöntemleri ön planda gören çözüm önerileriyle aynılık arz etmektedir.

Genelkurmay Başkanlığı'nın görüşünü en iyi şekilde Yaşar Büyükanıt'ın 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı vesilesiyle verdiği mesajda açıkça görülmektedir:

"...Bugün, amaçlarına ulaşabilmek için önlerinde en büyük engel olarak gördükleri Cumhuriyet'e ve onun kazanımlarına yönelik saldırılar, yoğunluk kazanmıştır. Bir taraftan bu saldırılarla, diğer taraftan etnik milliyetçiliğe ve irticaya dayalı tehditlere zemin hazırlamaya çalışan çabalarla, devlet yapımıza zarar vermek hedeflenmiştir.

Değişik anlamlar yüklenmek istenen etnik milliyetçiliğe dayalı bölücülüğün yarattığı terörün çirkin yüzü son dönemdeki hain saldırılarla bir kez daha ortaya çıkmış ve tüm ulusumuzu yasa boğmuştur. Bu konuda, hayranlık duyduğumuz ve emrinde bulunduğumuz yüce ulusumuza bir konuyu ifade etmek istiyorum. Son günlerde meydana gelen ve hepimizi çok üzen terörist saldırılardan büyük üzüntü duyuyor, kahraman şehitlerimizin acısını en derinden hissediyoruz. Ancak, bu acılar, bizim mücadele azmimizi artırmaktadır. Unutulmasın ki, bu Cumhuriyeti kuranlar bizden

çok daha büyük acılar çekmiştir. Bize bu acıları yaşatanlara, o acıları hayal bile edemeyecekleri bir yoğunlukta yaşatacağız ve bu konuda kararlıyız...”
(<http://www.tsk.mil.tr>).

Büyükanıt, bu açıklamasıyla mücadelenin bir saldırıya karşılık vermek veya bir sınır ötesi harekât yapmakla sınırlı olmadığını, teröristler etkisiz hale getirilinceye kadar bu mücadelenin süreceğinin altını çizmiştir (Bila, Milliyet: 28 Ekim 2007).

PKK'yı terör örgütü olarak nitelemeyen DTP ise, şiddet kullanılmadan ve bir an önce bunun bir yöntem olmaktan çıkarılarak, tartışma yöntemiyle çözüm isterken, bunu sivil-demokratik diyalog araçlarına bırakılması gerektiğini böylelikle Kürt sorununun aşama aşama bir çözüme kavuşacağını savunmaktadır (Tuğluk¹³, Radikal: 28 Ekim 2007).

AKP ise, Türkiye'nin toprak bütünlüğü ancak demokratik rejimin güçlendirilmesi, Kürtlere demokratik hak ve özgürlüklerin tam olarak tanınmasıyla güven altına alınabileceğini, bütün komşu ülke ve halklarla dostane, barışçı ilişkiler kurulması gerektiğini ve ekonomik karşılıklı bağımlılığı ilerletmesini istemektedir. Ankara, AB üyeliğini hedef almalı; her şeye rağmen ABD ile iyi geçinilmesi görüşünü savunmaktadır (Şahin, Zaman: 25 Ekim 2007).

AB ise, PKK'yı terör örgütü olarak nitelerken, PKK ile bağlantılı dernek, lokal gibi sivil toplum kuruluşlarının kapatılmasında isteksiz davranmaktadır. Kürt sorununa ve PKK terörüne, daha çok insan ve azınlık hakları kavramları bağlamında bakmaktadır. Ancak, operasyon tartışmaları ile birlikte, AB'nin görüşü de daha çok AKP Hükümeti'nin görüşüyle uyumlu olsa da kapsamlı bir sınır ötesi operasyon düşüncesine, bölgede istikrarsızlık oluşturacağı ve orantısız güç kullanımını gerektireceği düşüncesiyle karşı çıkmaktadır. Ancak PKK terörünün devam eden saldırıları üzerine Kuzey Irak'a yönelik nokta operasyonlarına, anlayışla yaklaşmıştır. AB, Türkiye'nin, terörden ötürü kendini savunma hakkı olduğunu kabul etmiştir. Ancak, Türkiye'nin Kürt sorununa çözüm getirebilmek için, siyasi açılımlarda bulunmasını ve Güneydoğu Anadolu bölgesinin sosyo-ekonomik alanda geliştirilmesini istemektedir. Bunu ilerleme

---

¹³ DTP Diyarbakır milletvekili

raporlarında da ifade etmektedir. Ayrıca AB, Kürt sorununa kalıcı bir çözüm getirebilmek için, Türkiye'nin Kürt Bölgesel Yönetimi ile işbirliği yapmasını önermektedir (Efegil, 2008'de Basılacak Kitapta bölüm).

11.1.4.1. İlerleme Raporlarında Kürt Sorunu

Avrupa Komisyonu tarafından her yıl hazırlanan ilerleme raporlarında Kürt sorununa yer verilmiştir. Ancak konu azınlık hakları, kültürel ve ekonomik haklar, ifade özgürlüğü, radyo ve televizyon yayıncılığı gibi başlıklar altında ele alınmıştır.

1998 Yılı İlerleme Raporu Kürt sorununu aşağıdaki ifadelerle ortaya koymaktadır; *“Türk medyasının Kürt sorunu hakkında nesnel ve bağımsız yayın yapması mümkün olmadığı, Kürt dillerinden herhangi birinde radyo ve televizyon yayıncılığı yasak olduğu, 8 ve 15 milyon arasında olduğu tahmin edilen Kürt kökenli bir nüfusa rağmen Anayasa'nın, Kürtleri ulusal, ırksal veya etnik bir azınlık olarak tanımadığını ve onları Kürt kökenli Türkler olarak telakki ettiğini belirtiyor ve “Bir sivil çözüm kapsamında, Kürt kültürel kimliğinin belirli biçimleri tanınabilir ve ayrılıkçılığı veya terörizmi savunmaması şartıyla, o kimliğin ifade edilme yollarına daha fazla hoşgörü gösterilebilir.”* (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 1998: 13) Aynı ifadeler 1999 yılı ilerleme raporunda da yer almıştır.

Ancak, 1999 Yılı İlerleme Raporunda; Azınlık Hakları ve Azınlıkların Korunması başlığında; *“Öcalan'ın yargılanması bağlamında bazı üye devletlerce ifade edilen ümitlerin aksine, Kürt sorunu konusunda bir ilerleme kaydedilmemiştir.”* denilmiş ve Kürtlerin kendi ana dillerini kullanma ve geleneklerini sürdürmek için maddi kaynaklara ihtiyaç duyduğunu dile getirmiştir (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 1999: 14).

2000 Yılı İlerleme Raporunda ise Kürt sorununa ifade özgürlüğü başlığında değinilmiştir. Bu konuda rapor şunlara değinmektedir; *“Türk mahkemeleri, özellikle Kürt kökenli nüfusun durumu ile ilgili olarak, devletin kabul etmediği görüşlerin ifade edilmesini kısıtlamaya devam ediyorlar. Yeni ihlallerden kaçınmak için, bu alanda hem mevzuatın hem de uygulamanın genel bir reformdan geçirilmesi acilen gereklidir.”*

(Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 2000: 13). Azınlık hakları ve azınlıkların korunması başlığında; “*Kürt Kökenli Türk vatandaşlarıyla ilgili olarak, Türk devletinin, Kürt taraftarı görüşlerin ifade edilmesine karşı canlı bir şekilde mücadele ettiği belirtilmelidir. 1999 İlerleme Raporu’ndan bu yana, olağanüstü hal bölgesinde çeşitli gazete ve dergiler yasaklandı ve bazı Kürt taraftarı dernekler kapatıldı.*” denilmektedir (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 2000: 15) Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar başlığında ise; “*Uygulamada, Kürt dilinde bazı yayınlara bazen müsamaha gösterilmediği*” belirtilmektedir. (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 2000: 14)

2001 (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 2001: 29) ve 2002 Yılı (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 2002: 33) İlerleme Raporlarında da aynı noktalar tekrarlanmaktadır. Ancak Kopenhag siyasi kriterlerinin gerçekleştirilmesi hususunda önemli ilerleme kaydedildiği de ifade edilmiştir.

2003 Yılı İlerleme Raporunda kültürel haklara ilişkin olarak, “*6’ncı uyum paketi ile yapılan değişikliklerle, “Türk vatandaşlarının geleneksel olarak kullandıkları dil ve lehçelerde radyo ve televizyon yayınlarının, resmi yayın kurumu yanında özel radyo ve televizyon kuruluşlarınca da yapılmasına imkan sağlanmıştır.*” denilmekte bu gelişme olumlu karşılanmaktadır (DPT, 2003: 34).

2004 Yılı İlerleme Raporunda “*Türkçe’den başka dil ve lehçelerde radyo ve televizyon yayınına izin verilmesi, Kürtçe dil kursları açılması ve Kürtçe, Arapça ve Boşnakça gibi farklı birçok dilde radyo ve televizyon yayınları başlaması*” (Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2004: 14) ve “*Güneydoğu bölgesindeki kültürel etkinliklerde Kürtçenin kullanımına karşı daha fazla hoşgörüyle yaklaşıldığı belirtilmektedir.*” denilerek, bu gelişmelerin önemli görüldüğünü ama radyo ve televizyon yayıncılığı ve eğitim alanları dahil olmak üzere kültürel hakların kullanılmasında hâlâ önemli kısıtlamalar bulunduğu ifade edilmiştir. (Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2004: 30). Azınlık konusu aynı tutumda değerlendirilmiştir (Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2004: 40).

2005 Yılı İlerleme Raporunda; “*Çoğunlukla Kürt kökenli kişilerin yaşadığı Türkiye’nin doğusu ve güneydoğusundaki duruma ilişkin olarak, ilerleme yavaş ve*

düzensiz olduğu, bölgede sosyo-ekonomik ve siyasi sorunları ele alan kapsamlı bir politika olmadığı” belirtilmekteydi (Avrupa Komisyonu, 2005: 38). *“Güneydoğudaki durumun normalleştirilmesi süreci, yerlerinden edilmiş kişilerin köylerine dönüşü, sosyo-ekonomik kalkınmaya yönelik bir strateji oluşturulması ve Kürtlerin hak ve özgürlüklerini tam olarak kullanabilmeleri için gerekli koşulların oluşturulması ile sürdürülmelidir.”* denilmekteydi (Avrupa Komisyonu, 2005: 6).

2006 ve 2007 Yılı İlerleme Raporunda kültürel haklar (Avrupa Komisyonu, 2006: 24) konusundaki çekinceler tekrar edilip, Doğu ve Güneydoğu’daki duruma ilişkin olarak, *“Güneydoğu’daki ekonomik durumun genel görünümündeki olumsuzluklar süregelmekte olup, sorunun çözümüne yönelik kapsamlı bir plan da mevcut değildir. Başbakan Erdoğan’ın 2005 yılında, “Kürt sorunu” olarak tanımladığı meselenin demokratik yöntemlerle çözülmesi gereğini vurguladığı olumlu beyanının arkası gelmemiştir. Resmi makamlar ve yerel siyasetçiler arasında hemen hemen hiç diyalog bulunmamaktadır. Bunun yanında yerel yöneticiler hakkında davalar açılmaktadır. Ayrıca, seçim yasasında yer alan yüzde on barajı ülke çapındaki en büyük siyasi partiler haricindeki partilerin Parlamentoda temsilini zorlaştırmaktadır.”* denilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2006: 20).

2007 Yılı İlerleme Raporunda; Doğu ve Güneydoğu’daki duruma ilişkin olarak; *“Güneydoğudaki genel sosyo-ekonomik durum zorluğunu korumaktadır. Bölgede ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması için kapsamlı bir strateji geliştirilmesi ve Kürt nüfusun tüm hak ve özgürlüklerden yararlanmasının sağlanması için gerekli koşulların yaratılmasına yönelik hiçbir adım atılmamıştır”* denilerek mevcut durum eleştiriliyordu (Avrupa Komisyonu, 2007: 25).

Türkiye AB’ye yakınlaştığı oranda, Brüksel, Kürt meselesinde daha farklı bir yaklaşım sergileyecektir. AB, Türkiye’nin bütünlüğü içinde, insan hakları ve özgürlükler bağlamında Kürt sorununa bir çözüm modeli geliştirilmesini uygun görmektedir. Türkiye’nin AB sürecinde ilerlemesine paralel olarak Kürt kökenli yurttaşların hayatlarında görülen rahatlama ve bu insanların AB sürecine verdikleri destek terör stratejisine dayanan PKK liderlerini rahatsız etmektedir. Bunun sebebi ise; Türkiye’nin AB üyeliği yolunda koşulları yerine getirerek ilerlemesiyle radikal Kürt

milliyetçilerinin hem Avrupalılar hem de Kürt halkı nezdinde etkinliğinin azalacağı düşüncesidir. Demokrasi, insan hakları ve hukuk devleti alanlarında sorunlarını çözerek meşruiyetini ve etkinliğini arttırmış bir Türkiye'nin AB nezdinde de güç ve etkinliğini arttıracığı aşikârdır. Müzakere süreci ilerlerken, yani Türkiye AB ilişkilerinde Kürt soruna ilişkin ayrılıkçı modeller geliştirenlere, AB, “Türkiye'nin bir bütün olarak entegrasyon sürecinin devamı radikal Kürt milliyetçilerinin taleplerinden daha önemlidir” diyecektir. Kısaca, entegrasyon dinamikleri ayrılıkçılığı değil bütünleşmeyi pekiştirecektir. AB'nin genişleme süreci bu öngörünün gerçekliğini göstermiştir (Dağı, 2005: 49).

11.1.5. Ermeni Sorunu

Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde muhtemel engellerden birisi de Ermeni sorunudur. Ermeni sorunu artık tarihi bir sorun olmaktan çıkmış uluslararası hukuk ve uluslararası ilişkiler alanlarını ilgilendiren ve bazı ülkelerin Türkiye'ye karşı kullandıkları bir araç haline gelmiştir. Türkiye – AB ilişkilerinde Ermeni sorununu iki boyutu vardır. Bunlardan ilki; Ermenilerin soykırım iddiaları ikincisi ise, Türkiye – Ermenistan ilişkilerinin mevcut durumudur. Ermeni sorunu incelenirken sorunun tarih disiplini ilgilendiren yönü incelenmeyecek sadece AB üyeliği yönünde nasıl bir engel teşkil ettiği açıklanmaya çalışılacaktır. Ancak Türkiye – AB ilişkilerinde Ermeni sorununun diğer sorunlara kıyasla daha az önemlidir.

11.1.5.1. Sözde Ermeni Soykırımının Avrupa Birliği ile İlişkilerdeki Rolü

Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecinde Ermeni iddialarının sorun olabileceği yaşanan son gelişmelerle artık iyiden iyiye ortaya çıkmıştır. Avrupa Parlamentosu'nun 18 Haziran 1987 tarihli kararı ve kararda ısrarcı olarak 27 Eylül 2005 tarihli kararı, Avrupa Parlamentosu'nun Ermeni iddialarını, Türkiye'nin önünde bir engel olarak görmesi bakımından önemlidir.

18 Haziran 1987'de alınan karar Türkiye'nin tam üyelik başvurusundan üç ay sonra alınmıştır. Avrupa Parlamentosu “Ermeni Sorunu'nun Siyasi Çözümü” başlığı altında aldığı tavsiye kararında, 1915 – 1917 dönemindeki olaylar ele alınmakta ve bunlar 1948

Birleşmiş Milletler sözleşmesine göre “soykırım” olarak adlandırılmakta ayrıca Türkiye’nin Ermeni soykırımını tanımamasının üyelik yolunda engel teşkil ettiği belirtilmektedir (Tacar, 2001: 98).

Fransa Parlamentosu ise, 18 Ocak 2001’de “Fransa Ermeni soykırımını açıkça tanır” cümlesini içeren kanunu kabul etmiştir. Fransa’da bu kararın alınmasında Ermeni diasporasının etkisi olmuştur (Lütem, 2001: 10).

AB içerisinde önemli ülkelerden olan Almanya’da ise, 25 bin Ermeni yaşamaktadır. Almanya’da bulunan iki büyük Ermeni kuruluşu, Almanya Ermeniler Merkez Konseyi ve Alman Ermeni Topluluğu, Nisan 2000’de Alman Parlamentosuna verdikleri dilekçe ile Almanya’nın Ermeni soykırımını tanımamasını talep etmişlerdir. Eylül 2001’de toplanan Komisyon dilekçeye cevaben bu konunun Parlamentonun işi olmadığını ve Türkiye’nin duyarlılığının da dikkate alınması gerektiğini ifade etmiştir. Almanya’da yaşayan Ermeniler Fransa’daki kadar etkin olamamasına rağmen Türkiye’nin AB üyeliğine karşı olan çevreler soykırım iddiasını bir koz olarak kullanmaktadırlar bu da diasporanın gücünü arttırıcı etki yaratmaktadır (Lütem, 2001: 17).

AB’nin önemli ülkelerinden İngiltere’de ise, yaklaşık 15 bin Ermeni yaşamaktadır. İngiltere’de yaşayan Ermeniler 2001’de, 1915 olaylarını “Soykırım Kurbanlarını Anma Günü” kapsamına sokmaya çalışmışlardır. Nazi Almanyası tarafından öldürülen Yahudileri anmayı amaçlayan güne Ermenilerin katılma istekleri, İngiltere Hükümeti tarafından reddedilmiştir. İngiltere’nin Türkiye Büyükelçiliği yaptığı açıklamada 1915–1916 yıllarında meydana gelen olaylar hakkında İngiltere’nin tutumunda bir değişiklik olmadığını ve BM sözleşmesinin geriye işlemediğini bu olayların tarihçiler arasında hala tartışılmakta olduğunu vurgulamıştır (Kasım, 2007: 6).

Diğer AB ülkelerinde de buna benzer girişimler olmuştur. Bunlar arasında İtalya, İsveç, Belçika, Yunanistan ve Slovakya yer almaktadır. Yunanistan, 25 Nisan 1996’da 24 Nisan’ı Ermenilerin Türkler tarafından katledişlerinin yıldönümü olarak kabul etmişlerdir. Belçika, 26 Mart 1998’de Türkiye’den soykırımı tanımamasını talep etmişlerdir. İsveç Parlamentosu da, 29 Mart 2000’de aynı talepte bulunmuştur. Ancak İsveç Parlamentosunun 20–21 Mart 2002’de kabul ettiği raporun Türkiye bölümünde

1915–1918 yılları arasında Ermeni soykırımının yaşanmadığını ifade etmiştir. Yine Mart 2002’de kabul edilen raporda, BM tarafından Ermenilerin durumunu ifade eden bir karar bulunmadığını ve Osmanlı döneminde meydana gelen olayların soykırım olduğunu ifade eden resmi bir İsveç görüşünün olmadığını belirtmiştir. Slovakya Parlamentosu da 2004 yılı sonunda Ermeni soykırımını tanıyan karar almıştır (Karagül, 2003: 194).

1991 yılında Ermenistan’ın bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte Türkiye – AB ilişkilerinde Ermeni sorununun ön plana çıktığını AB organlarında alınan kararlarda açıkça görülmektedir. AB’nin 1991 yılından sonra aldığı kararlarda Türkiye – Ermenistan ilişkilerine değinen kararlar şunlardır: 1999 Yılı İlerleme Raporu, 2000 Yılı İlerleme Raporu ve yine Avrupa Parlamentosu tarafından 28 Şubat 2000’de kabul edilen “Ortaklık ve İşbirliği Çerçevesinde AB’nin Güney Kafkasya ile İlişkileri” adlı rapordur. Bu raporun on beşinci maddesinde Parlamento *“Türkiye’den Avrupa’ya katılmak amacıyla uyum halinde olarak, Ermenistan’a uyguladığı ablukayı sona erdirmeye yönelik uygun önlemleri almasını ister; bu konuda 1915 Ermeni soykırımını bir gerçek olarak tanıyan 1987 yılındaki kararındaki tutumunu teyit eder ve Türkiye’den de aynısını talep eder”* demektedir. Türk Dışişleri Bakanlığı buna cevaben yaptığı basın açıklamasında *“Türkiye ile Ermenistan arasında hava yolunun açık olduğunun ve tarifeli uçak seferlerinin yapıldığını belirterek Türkiye’nin Ermenistan’a abluka uyguladığı görüşünün doğru olmadığını”* ifade etmiştir. Parlamento 15 Aralık 2004’de Türkiye ile üyelik müzakerelerinin başlatılmasını tavsiye eden kararında da konuya değinmiştir. 27 Eylül 2005 tarihli kararda da 18 Haziran 1987 tarihli kararında ısrarcı olmuştur. Parlamento dışında Avrupa Komisyonu da hazırladığı ilerleme raporlarında konuyu gündeme getirmiştir. Bunlardan en önemlisi 6 Ekim 2004 tarihli ilerleme raporudur (Kasım, 2007: 8).

6 Ekim 2004 tarihli ilerleme raporunda Türkiye’nin üyeliği ile AB’nin Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile sınır olacağı ve Türkiye aracılığıyla AB’nin Güney Kafkasya’da istikrarı sağlayıcı bir etki yapabileceği belirtilmekte, bundan dolayı Türkiye’nin katılımdan önce komşularıyla olan anlaşmazlıklarını çözmesini istemektedir. Bunun için AB, Türkiye’nin Ermenistan’la diplomatik ilişkilerini kurması

ve kapalı olan kara sınırını açmasını talep etmektedir. Raporda 1915–1916 olaylarından bahsedilmemektedir (Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2004: 136).

11.1.5.2. Ermenistan ile İlişkiler

Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerde Ermeni diasporası ve Ermenistan'daki siyasi yapı önemli bir rol oynamaktadır. 1991 yılında Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasını takiben iki ülke arasında normal diplomatik ilişkiler kurulamamıştır. Bunun başlıca üç sebebi vardır. Bunlar Lütem'in belirttiği gibi; Ermenistan yönetiminin soykırım iddialarının uluslararası alanda tanınması için gösterdiği çabalar, Türkiye – Ermenistan sınırının Ermenistan tarafından tanınmaması ve Yukarı Karabağ sorunudur (Lütem, 2002: 29).

23 Ağustos 1990 tarihinde yayınlanan Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. maddesi “*Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiye'si ve Batı Ermenistan'da gerçekleştirilen 1915 soykırımının uluslararası düzeyde tanınması çabalarını destekleyecektir.*” demektedir (<http://www.ermenisorunu.gen.tr>).

Ermenistan'ın ilk Devlet Başkanı Ter-Petrosyan döneminde Ermenistan yönetimi daha ılımlı bir politika izlemeye ve soykırım iddialarını uluslararası alanda gündeme getirmemeye çalışmış ve içeride radikal unsurlarla mücadele etmiştir. Ancak Ter-Petrosyan diasporanın Ermenistan üzerindeki etkisi sebebiyle uygulamada başarılı olamamıştır. Ter-Petrosyan'ın istifasından sonra ise Koçaryan, Ermenistan devlet başkanı olmuş ve diasporanın Ermenistan üzerindeki etkisi artmıştır. Ermeni diasporası, Ermenistan'da faaliyet gösteren diaspora partileri aracılığıyla kendi gündemini empoze etmekte ve Ermenistan'ın gerçekçi olmayan bir dış politika izlemesine neden olmaktadır (Kasım, 2002: 47).

2008 itibariyle Ermenistan – Türkiye kara sınırı kapalıdır. Hava yolu ise açık durumdadır. Ermenistan yönetimi Ermeni lobisinin desteğiyle Türkiye'ye koşulsuz olarak sınırı açması için baskı yapmaktadır. En yaygın metot AB ve ABD yetkililerine mektuplar göndererek talepte bulunmaktır. Ermenistan Devlet Başkanı Koçaryan da 17

Aralık 2004 zirvesi öncesi AB'nin zirvede Türkiye'nin Ermenistan'a uyguladığı "abluka"nın görüşülmesini istemiştir (Kasım, Zaman: 26 Nisan 2005).

Türkiye, AB'ye üyelik sürecinde Ermenistan ile ilişkiler konusunda bir takım tavizlerle karşılaşabilecektir. Bu nedenle Ermenistan ile ilişkilerde Türkiye'nin nasıl bir politika izlemesi gerektiğine ilişkin bazı parametreleri ortaya konmalıdır. Öncelikle iki ülke arasındaki ilişkilerin düzeltilmesinin tek taraflı bir hareketle olmayacağı vurgulanmalıdır. Soykırım iddialarının yanı sıra belki de diplomatik ilişkiler açısından en önemli konu Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nde yer alan ve Ermenistan Anayasası'nın da atıfta bulunduğu Batı Ermenistan ifadesidir. Bir ülkenin toprak bütünlüğünü tanımadan onunla normal diplomatik ilişkiler kurmayı istemek gerçekçi değildir. Ermenistan'ın Türkiye ile iyi komşuluk ilişkileri, sınırların dokunulmazlığı ve toprak bütünlüğüne saygıyı içeren bir deklarasyonu imzalayıp bunun gereğini yapması gerekir.

Ermenistan herhangi bir adım atmadan bu ülke ile ilişkilerin normalleştirilmesi ve sınır kapısının açılması Türkiye'nin toprak bütünlüğünü sorgulayan ve soykırım iddialarını gündeme getirmekten kaçınmayan ve kendinden önceki Ter-Petrosyan iktidarı dönemine göre Türkiye'ye karşı radikal bir politika izleyen Koçaryan'a ve Ermenistan'daki radikal gruplara hizmet edecektir. Bu durumda Koçaryan ve onun destekçileri, Ter-Petrosyan'ın Türkiye ile ilişkilerin normalleştirilmesi amacına Ter-Petrosyan'ın tersine Türkiye'ye karşı sertlik yanlısı bir politika izleyerek ulaşmış olduklarını belirtip, bunu iç politikalarında da başarı olarak sunabileceklerdir. Bu durumda, Ermenistan'da daha ılımlı bir yönetimin işbaşına gelmesi Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin gelişmesine katkıda bulunacaktır (<http://www.euturkey.org.tr>).

Türkiye ile ilişkileri normalleştirmek Ermenistan'ın politik ve ekonomik çıkarlarının da gereğidir. Türkiye Ermenistan'ın Batı'ya açılan kapısıdır. Kara sınırının açılmasından en fazla faydalanacak olan Ermenistan'dır. Ermenistan'ın toplam ticaret hacmi ve ekonomik kapasitesi dikkate alındığında Türkiye için dikkate değer bir pazar ve ekonomik partner olmaktan uzaktır. Ama Türkiye iyi ilişkiler Ermenistan'ın yararına olacaktır.

Ermenistan'ın, Türkiye ile olan problemlerinin çözümü için adım atabilmesi için öncelikle diasporanın, radikal kesimlerinin baskısından kurtulması gereklidir. Türkiye ise gerek resmi gerekse özel kanallardan Ermenistan'daki ılımlı çevreleri destekleyebilir. Bu çevreler Türk-Ermeni barışma komisyonu tarzı oluşturulacak diyalog amaçlı çalışmalara entegre edilmelidir. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi Kafkasya'da istikrar açısından önemli bir adım olacaktır ve bunun ilk şartı devletlerin birbirlerinin toprak bütünlüklerine saygılı olmaları ve çatışmayı körükleyici politikalardan kaçınmalarıdır.

11.1.6. Türk-Yunan İlişkileri ve Kıbrıs Sorunu

Yunanistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1830 tarihinden günümüze kadar izlenen Megali İdea¹⁴ politikası, Türkiye ile Yunanistan arasında birçok sorunun temel nedenini oluşturmuştur. Aslında her iki ülke de buldukları coğrafyada, uzun yıllar bir arada yaşamaları, ekonomik yapıları, siyasal rejimleri ve savunma gereksinimleri gibi nedenlerle yakın bir dostluk ve işbirliği içinde olmaları gerektiği düşünülürken, tersine Yunanistan'la Türkiye arasında Kıbrıs dışında, adaların silahlandırılması, kıta sahanlığı, hava sahası, deniz hukukundan kaynaklanan karasuları sorununun yanı sıra Batı Trakya'daki Türkler sorunu da ciddi anlaşmazlık konuları olarak ortaya çıkmıştır (Uzun, 2004: 36).

Türk - Yunan ilişkilerinde özellikle Kıbrıs ve Ege Denizi'ne ilişkin sorunlar kalıcı bir dostluk ve işbirliğini engelleyen faktörler olarak ön plana çıkmaktadır. Türkiye'nin AB'ye tam üyelik başvurusundan sonra da AB, Kıbrıs sorunu ve Ege uyuşmazlıklarına taraf olmuştur.

Bu sorunların birbirleriyle ilintili olarak siyasi, hukuki ve teknik boyutları bulunmaktadır. Temelinde Lozan'da oluşturulan egemenlik dengesi yatmaktadır. 17 Aralık 2004'de AB'nin Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine başlanması kararı, bu

¹⁴ Megali İdea (Büyük Fikir), Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u alarak, Bizans İmparatorluğu'na son verdiği gündün beri yürürlükte olan bir Yunan amacıdır. Bizans İmparatorluğu'nu bir Helen İmparatorluğu olarak kabul eden Yunan milliyetçileri, Megali İdea adını verdikleri büyük amaçları ile eskiden Bizans'a ait olan tüm toprakları yeniden elde ederek, Konstantinopolis diye adlandırdıkları İstanbul başkent olmak üzere, büyük Helen İmparatorluğu'nu yeniden kurmayı hayal etmektedirler.

uyuşmazlıkları gündeme taşımıştır. Müzakerelerin başladığı 3 Ekim 2005 Türkiye için yeni bir süreci başlatmakta ve müzakerelerin niteliği, Türkiye için koşulları daha da zorlaştırmaktadır. Müzakereler, Türkiye'nin Kıbrıs ve Ege uyuşmazlıklarına ilişkin dış politikasını zora sokmaktadır. İstenilen sonuca ulaşabilmek için diğer koşullarla beraber bu konularda da ilerleme sağlanmalıdır. Hatta başarı nispeten bu sorunların çözüme kavuşturulmasına bağlıdır. AB, Türkiye ve Yunanistan arasındaki uyuşmazlıkların ele alınmasında ve çözüme ilişkin görüşme sürecinde etkin bir faktör olmuştur. AB'nin, Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkilerde, karşılıklı güvenlik ve güven ortamının geliştirilmesine zemin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Ancak sorunların çözümü gerek sorunların niteliği gerekse iki ülke arasındaki asimetrik güç dengesi nedeniyle kolay değildir. Yunanistan, AB üyesi bir ülkedir; Türkiye ise, AB'ye tam üyelik müzakerelerinde aday ülke statüsündedir. Üstelik Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'de (GKRY) AB'ye üye olmuştur ve Türkiye Kıbrıs sorununun çözümünde ciddi baskılarla karşı karşıyadır. Sonuçta sıradan insanlardan siyasal karar alıcılara kadar AB'nin iki ülke arasındaki uyuşmazlıkların çözümünde tarafsız bir zemin sağlayacağına olan algılamalar olumsuz etkilenmektedir. Bunu AB siyasetçileri ve kamuoyunun görüşlerindeki tutarsızlıkta desteklemektedir. AB içinde Türkiye'nin tam üyeliğini destekleyen ülkeler olduğu kadar üyeliği bazı koşullara bağlayan ve imtiyazlı ortaklığı öngören ülkelerde bulunmaktadır (Aksu, 2007: 26–28).

Gerek Kıbrıs gerekse Ege uyuşmazlıkları kendi başlarına özgün sorunlardır. Bu sorunları çözülebilmesi için tarafların ortak iradesine ihtiyaç vardır. Burada şunu belirtmek gerekir ki Türkiye bu sorunların çözümünü destekleyici taraf olmuştur. Söz konusu sorunlarda ulusal çıkarların ve dengelerin gözetilmekte oluşu zaman zaman yoğun baskı ve eleştirilere yol açmaktadır. Kalıcı çözüm için tarafların ortak çıkarlarını gözetilen bir çözüm yolu bulunması gereklidir (Aksu, 2007: 25).

11.1.6.1. Kıbrıs Sorunu'nun Ortaya Çıkışı

Yunanistan ve Türkiye'nin üye olmadığı hiçbir örgüte üye olamama ve güvenliğinin üç garantör ülke – Türkiye-Yunanistan-İngiltere – tarafından güvence altına alınması gibi sebepler yüzünden, belli oranda egemenliği sınırlanan Kıbrıs Cumhuriyeti, etnik açıdan tanımlanmış, iki toplumun, eşit ve kesin ortaklığına dayalı, fonksiyonel federatif

bir anayasal yapı öngörmekteydi. Ancak bu yapı, Kıbrıs Türklerinin günümüzde talep ettiği gibi, iki toplumun, devlet kurumlarıyla, eşit sayıda imkanını içermiyordu. Yönetimde iki toplumdaki kişilerin bulunduğu bir sistem öngörülmüştü. Örneğin, Bakanlar Kurulu'na 7 Rum ve 3 Türk Bakan görev almaktaydı (Şahin, 2000: 134).

Ancak devlet kurumlarındaki sayısal üstünlüklerine rağmen Rumlar, 1963 yılından sonra, Kıbrıslı Türklerin güvencesi konumunda bulunan ayrı belediyeler, veto hakkı gibi yasal düzenlemeleri ortadan kaldırma ve kendi kontrollerinde üniter devlet kurma girişimlerine başladılar. Bu sistemde Türkler daha az yönetime katılacak ve yerel yönetimler de merkezi otoritenin altında kalacaktı. Bu arada adada Türklere karşı şiddet olayları da başlamıştı (Efegil ve Olcay, 2004: 115).

Yaşanan gelişmelerden sonra garantör ülke olarak Türkiye 1974 Barış Harekatını gerçekleştirmiştir. Böylelikle Rumlar Barış Harekatı'ndan sonra yumuşamaya başlayacaklardı. Bu dönemde Rumlar adada iki bölgeyi, iki kesimli, egemen ve bağlantısız federal devlet tezini savunmaya başlamışlardır. Ancak bu tezlerinde Türkleri kurucu ortak olarak görmezken devlet kurumlarında Kıbrıs Türklerinin katılımının daha az olması tezlerinde de değişiklik yapmıyorlardı. Kıbrıslı Rumların savundukları tez ise, 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti tezinden çok farklıydı. Federal devlet tezinde, devlet salt Rum toplumundan oluşurken, Türkler, kendi federatif devletleri içerisinde, çoğunluğu oluşturacak ve sınırlı şekilde yönetime katılabileceklerdi. Sadece federal Anayasa ile sınırlandırılmış bölgeye belli bir özerklik veriyordu. 1974 Barış Harekatı'ndan sonra, 12 Eylül 1980 darbesi döneminde Türkiye daha çok iç sorunlarıyla ilgilenmek zorunda kalsa da adada yaşayan Kıbrıslı Türkler, 1975'de Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni kurdular. 1983 yılında da Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni (KKTC) ilan ettiler (Şahin, 2000: 137). Kıbrıslı Türkler, daha önce yaşanan şiddet olaylarının tekrarlanmaması için, bu defa iki toplumun ortaklaşa kurduğu, egemenlik ve self-determinasyon hakkının iki kurucu ortağa verildiği, federatif devletlerin, kendi içlerinde daha özgür, merkezi hükümetinde sınırlı yetkilerle donatıldığı bir devlet yapısını savunmaya başlamışlardır (Tamçelik, 2003: 166).

KKTC'nin ilan edilmesinden sonra AB Adaya karşı daha ilgili davranmaya başlamıştır. Zaten, 1992'den itibaren Rumlar, AB'ye öncelik vermişlerdir. Böylelikle,

Yunanistan’ında dolaylı desteğiyle AB Kurumlarını, Türkiye karşısında kendi yanlarına çekmeyi ve soruna AB’yi de taraf etmeyi planlıyorlardı. Bu sayede Türkiye’nin tam üyelik çabalarına karşılık, Kıbrıs sorunu ön koşul olarak sunulabilirdi ki bu da Türk tarafını taviz vermeye zorlayacaktır (Efegil, 2004: 116). Zamanla Rumların bu düşüncelerinin haklı çıktığını görmekteyiz.

Nitekim Türkiye’nin 1995 yılında GB Anlaşmasını imzalamak için Rum Yönetiminin başvurusuna tepki göstermemesi ve üyelik görüşmelerinin başlatılmasına karşı çıkmaması sonuçta Kıbrıs’ın tek meşru temsilcisi sıfatıyla AB’ye tam üye olmasını kolaylaştırmış ve yeni bir veto kaynağı ortaya çıkarmıştır (Aksu, 2007: 29).

AB, 1990’lı yılların ikinci yarısında yeni genişleme sürecine girerken, Kuzey Kıbrıs yönetiminin “sorun”lu bölge olarak üyeliğe kabul etmeyeceği düşüncesindeydi. Ancak bu görüşün, Gündem 2000 bildirisinde, GKRY ile 1998’de tam üyelik müzakerelerine başlanacağına açıklanmasıyla yanlışlığı tescillenmişti. 1998’de Kopenhag Zirvesi’nde de tüm adayı temsilen Rum Yönetimi ile tam üyelik görüşmeleri başlatılmıştır. Zirvede, “AB, “birleşik” bir Kıbrıs’ı almak istemektedir. Ancak, Kıbrıs’ta 28 Şubat 2003 tarihine kadar bir uzlaşmaya varılmaması halinde Kıbrıs Cumhuriyeti tek başına AB’ye üye olabilecektir” denilmekteydi (Işıksal, 2006: 229). Gündem 2000 Raporunda Türkiye’nin ise, çeşitli sosyal, siyasal ve ekonomik eksikliklerinin varlığı nedeniyle üyelik hakkında herhangi bir perspektif verilmiyordu. Ardından Lüksemburg Zirvesinde, Türkiye’nin AB’ye üye olabilmesi için, Kıbrıs sorununun çözümünde ilerleme kaydetmesi gereği ifade ediliyordu. Türkiye karara AB ile ilişkileri askıya alarak cevap veriyordu. AB beklemediği bu sert tepkiden sonra ilişkilerde gerginlik yaşanıyor, böylelikle AB, Türkiye’nin duyduğu rahatsızlığı gidermek için, Helsinki Zirvesi’nde Türkiye’yi aday ülke olarak kabul ediyordu. Ancak aynı zirvede Kıbrıs sorununa bir çözüm bulunamaması durumunda Rumların üyeliğinin engellenemeyeceği de belirtiliyordu (Özarslan, 2007: 193).

Sonuçta Türkiye, Gümrük Birliği için GKRY’nin üyelik başvurusunu, aday ülke olabilmek için tam üyelik görüşmelerinin başlamasını, müzakerelerin başlaması içinde

GKRY'nin tam üye olmasını kabul etmiş oluyordu¹⁵. 1964'den itibaren Kıbrıs'ta yaşanan olaylara dahil olan BM, başlangıçta Kıbrıslı Türk ve Rumların çatışma konularını not etmekten Fikirler Dizisi ve Annan Planı'na kadar soruna bir dizi çözüm önerileri getirmiştir.

2002'de hazırlanan Annan Planı ise, daha önce hazırlanan tasarılarından oldukça farklıydı. Plan, federatif devletlerden oluşan Kıbrıs Birleşik Federal Devleti'nin kurulması önerilmekte, egemenlik yetkisinin sadece federal devlette olmasına karşılık (Erhürman, 2003: 119), en üstün hukuk, federal anayasa gibi görünse de kurulan federal devlet AB'ye üye olacağından, AB müktesebatı en üstün hukuk olacaktı. Annan Planı, 11 Kasım 2002, 10 Aralık 2002, 26 Şubat 2003, 29 Mart 2004 ve 31 Mart 2004 tarihleri olmak üzere beş defa değişikliğe uğramıştır. 24 Nisan 2004'de, adanın her iki tarafında da referanduma sunulan plan Kıbrıslı Türklerin %64,9 evet oyuna karşılık %75,8 oranında Rumlar "hayır" oyu kullanmışlardır. Böylelikle plan hukuken geçersiz hale gelmiş ve uygulamaya konulamamıştır (Özarslan, 2007: 37).

1 Mayıs 2004'de GKRY, tüm adayı temsilen AB'ye tam üye oluyordu. Bundan böyle Türkiye – AB ilişkilerinde GKRY'de veto yetkisiyle Kıbrıs sorununda daha etkili olacaktı. AB'nin ilerlemeden sorumlu bakanı G. Verheugen "Kıbrıs'ta çözümsüzlük, Türkiye'nin AB beklentileri önünde önemli engel teşkil edebilir" açıklamasıyla artık Kıbrıs Sorunu farklı bir boyut kazanıyordu. Aslında AB genişleme komisyonu yetkilileri "prensipte" Kıbrıs'ın müzakereler için belirleyici bir kriter olmadığını, fakat çözüm olmadığı takdirde bunun "pratikte" engelleyici bir unsur olabileceği uyarısında bulunuyorlardı (Işıksal, 2006: 301). AB ile ilişkiler Kıbrıs sorunu sebebiyle, limanların Kıbrıs Rum kesimine açılması konusuna kilitlenmiş ve bu belirsizlik Türkiye'nin alternatif üretmesine rağmen 2006 sonunda müzakerelerin kısmen dondurulmasıyla son bulmuştur (Ercan, 2007: <http://www.universite-toplum.org>).

---

¹⁵ 15 Mayıs 2008 tarihinde Trakya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Hukuk Topluluğu tarafından düzenlenen Konferans; Ertan Efegil, "Türk Dış Politikası Bağlamında Kuzey Irak, Kıbrıs ve Orta Asya ile ilgili Son Gelişmeler".

11.1.6.2. İlerleme Raporlarında Kıbrıs Sorunu

1998 Yılı İlerleme Raporuna göre, Türkiye, “1974’ten beri Kuzey Kıbrıs’ı işgal altında tutmakta ve yaklaşık olarak 35.000 kişilik bir ordu bulundurmaktadır. 1983 yılında, adanın bu kesimi, bağımsız bir cumhuriyet olduğunu ilan etti. Türkiye dışında, uluslararası toplum bu devleti tanımamıştır. Muhtelif BM kararları, Kuzey Kıbrıs’ın Türkiye tarafından işgalini ve Kıbrıs Cumhuriyeti’ni kuran antlaşmalara aykırı olarak işgal altındaki kesimde bir “bağımsız cumhuriyetin” tek taraflı ilanını kınamış ve mevcut durumun kabul edilemez olduğunu belirtmiştir.” Kıbrıs Rum tarafı ile AB arasında adaylık müzakerelerinin başlaması üzerine, iki Cumhurbaşkanı, Denktaş ile Demirel arasında imzalanan ve Türkiye ile KKTC’nin kademeli olarak birleşmesini öngören ortak açıklama eleştiriliyor ve bu durumun uluslararası hukuka aykırı olduğu belirtiliyordu. AB, adada BM tarafından önerilen çözümün gerçekleştirilmesi için Türkiye’nin aktif desteğinin gerektiğini belirtilmiştir (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 1998: 17).

1999 Yılı İlerleme Raporu’nda, BM’nin adadaki sorunun çözümüne yönelik faaliyetlerinden bahsedilmiş, ayrıca yapılan G-8 Zirvesinin sonuç bildirgesine de gönderme yapılarak BM çabaları desteklenmiştir. Çözüme yönelik çabalarda Türkiye’nin garantör ülke olması nedeniyle aktif ve yapıcı rol üstlenebileceği belirtilmiştir. Ayrıca 1996 tarihli AİHM kararında Loizidou davasında belirlenen tazminatı Türkiye’nin ödemesi gerektiği tazminatı ödemediği söylenmiştir. Bunun yanında Kıbrıs sorununun çözümünde Türkiye’nin tavrının AB ile uyumsuz olduğu tekrarlanmıştır (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 1999: 15-16).

2000 Yılı İlerleme Raporu’nda, Kıbrıs sorunun çözümünde AB ile Türkiye’nin tavırlarının uyuşmadığı tekrarlanmaktadır. Loizidou Davası hakkında alınan ara kararlar, “Bakanlar Komitesi, “bir yüksek akit tarafın Mahkeme’nin kararını yerine getirmemesinin daha önce hiç görülmemiş bir şey olduğunu” vurguluyor, “Türkiye’nin Mahkeme’nin kararını yerine getirmeyi reddetmesinin, onun uluslararası yükümlülüklerine açıkça aykırı olduğunu” beyan ediyor ve “Türkiye’nin, daha fazla gecikmeksizin, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin 28 Temmuz 1998 tarihli kararına tam olarak uymasını” ısrarla talep ediyordu.” Ayrıca 3 Aralık 1999’da başlayan barış

görüşmeleri ve görüşmeler sonrası safhayı kısaca açıkladıktan sonra, sürecin devam etmesine yönelik AB'nin memnuniyeti ifade edilmiştir (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 2000: 16).

2001 Yılı İlerleme Raporu'nda, daha çok BM gözetiminde devam eden barış görüşmelerinin sonuçsuz kalması üzerinde durulmuştur. Türkiye'nin 2002'de barışı sağlama çalışmaları içinde Ortaklık Konseyi toplantısında sergilediği olumlu tutum memnuniyetle karşılanmış, ancak somut adım atmaması da eleştirilmiştir. Ayrıca, KKTC Cumhurbaşkanı Denktaş'ın düzenlenen uzlaşma görüşmelerinden çekilmesi ve bu tavrın Ankara tarafından desteklenmesi de eleştirilmiştir. Güçlendirilmiş siyasi diyalog sürecinde, AB temsilcileri Kıbrıs Rum kesimi ile üyelik müzakereleri tamamlanmadan önce, soruna çözüm bulunması amacıyla, sunulan fırsatın değerlendirilmesi için Türkiye'nin Kıbrıs Türk kesimi liderini teşvik etmesi yönünde ısrar etmişlerdir. AB, Türkiye'nin ön koşul sürmeden, barış görüşmelerine yeniden başlanması için yardımcı olması gerektiği ifade edilmiştir (Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2001. 30).

2002 Yılı İlerleme Raporunda, BM gözetiminde yeniden başlayan görüşmelere değinilerek, Türkiye'nin destekleyici tutumu memnuniyetle karşılanmış ancak soruna yönelik daha da ileri adımlar atması gereği tekrarlanmıştır (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 2002: 34).

2003 Yılı İlerleme Raporunda, öncelikle, Türk Hükümeti'nin Nisan 2003'de AT-Türkiye Ortaklık Konseyinde, Mayıs 2004'den önce bir çözüme ulaşılmasını umut ettiğini belirtmiştir. 2003 Selanik Zirvesi'nde AB Konseyi'nin ilgili bütün tarafların BM Genel Sekreteri'nin çözümüne yönelik çabalarını destekleme yönündeki ifadesini hatırlatmıştır. 8 Ağustos 2003'de Türkiye'nin, KKTC ile imzaladığı taraflar arasında gümrük birliği kurmayı hedefleyen çerçeve antlaşmasının uluslararası hukukta geçerli olmadığı şeklinde eleştirilirken, Türkiye'nin anlaşmayı onaylayamayacağına ve yürürlüğe sokamayacağına dair açıklamaları olumlu karşılanmıştır. Türkiye'nin Loizidou Davası kararına Ekim 2003'e kadar uyacağını taahhüt etmesi de olumlu karşılanmıştır (DPT, 2003: 37).

2004 Yılı İlerleme Raporu'nda, Kıbrıs konusunun Türkiye – AB ilişkilerinde belirleyici rolü ifade edilerek, Türkiye'nin geçen süre içinde izlediği politika özetlenmiştir. 2003 yılından itibaren Kıbrıs sorununun çözümünde Türkiye'nin aktif tutum takındığını, BM Genel Sekreteri tarafından sunulan Annan Planı'na destek verdiği, adada yapılan referandumun kabulü için çaba harcayarak Türk toplumunun bu yönde oy kullanmasında etkili olduğu belirtilerek, Türk hükümetinin süreçteki olumlu katkısı memnuniyetle karşılanmıştır. 1 Mayıs 2004'de Kıbrıs Rum tarafının AB'ye tam üye olduğu hatırlatılarak, Türkiye ile AB arasındaki gümrük birliğinin, Kıbrıs Rum tarafını da kapsayacak şekilde uygulanmasına yönelik beklenen olumlu cevap ifade edilmiştir (Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2004: 48).

2005 Yılı İlerleme Raporunda, BM nezdinde çözüme verilen desteğin olumlu karşılandığı tekrarlanmış, ayrıca, 29 Temmuz 2005 tarihinde Türkiye, AT – Türkiye Ortaklık Anlaşması'nı 1 Mayıs 2004 tarihinde Birliğe katılan 10 yeni ülkeyle genişleten Ek Protokol'ün imzalaması olumlu karşılanmıştır. Ancak, Türkiye, aynı zamanda, Ek Protokol'ün imzalanmasının Kıbrıs Cumhuriyeti'nin tanındığı anlamına gelmediğini açıklayan deklarasyon yayımlaması olumlu karşılanmamıştır. Bunun üzerine, 21 Eylül'de, AB, Türkiye'nin deklarasyonunun tek taraflı olduğunu, protokolün bir bölümünü oluşturmadığını ve Türkiye'nin protokol kapsamındaki yükümlülükleri üzerinde yasal bir etkisi olmadığını belirten bir karşı deklarasyon kabul etmiştir (Avrupa Komisyonu, 2005: 40).

2006 Yılı İlerleme Raporu'nda, Türkiye'nin çözüme yinelik çabalarının devam etmesi gerektiği, bunun yanında Müzakere Çerçeve Belgesi ve Katılım Ortaklığı Belgesi'ni, BM'nin ve AB'nin yaklaşımını göz önünde bulundurması gerektiği belirtilmiştir. Yeni 10 üyeninde dahil edildiği Ankara Antlaşması'nı genişleten Ek Protokol'ün tam olarak uygulanmasını ve GKRY'de içine alacak şekilde AB üyesi bütün ülkelerle ilişkilerin normalleştirilmesi istenmektedir. Ayrıca, 21 Eylül 2005 tarihli deklarasyonu çerçevesinde, AB, Ek Protokolün ayrımcılık yapılmaksızın tam olarak uygulanmasını ve ulaşım araçlarına yönelik kısıtlamalar dahil, malların serbest dolaşımı bağlamındaki tüm engellerin kaldırılmasını istemektedir. Deklarasyon ayrıca, AB üyesi ülkelerin tamamının tanınmasının, AB'ye katılım sürecinin bir parçası olduğunu ifade ediyordu (Avrupa Komisyonu, 2006: 22).

2007 Yılı İlerleme Raporunda, Türkiye'nin çözüme yinelik çabalarının devam etmesi gerektiği tekrarlanmıştır. Türkiye'nin, Ortaklık Anlaşmasına Ek Protokol hükümlerini tümüyle ve ayırım gözetmeden uygulamak yönündeki yükümlülüğünü yerine getirmemesini müteakiben Konsey, Aralık 2006'da, Türkiye'nin yükümlülüklerini yerine getirdiği Komisyon tarafından kesinleşene kadar Türkiye'nin Kıbrıs Cumhuriyeti'ne yönelik kısıtlamaları ilgilendiren sekiz fasılda müzakerelerin açılmamasını ve herhangi bir faslın geçici olarak kapatılmamasını kararlaştırmıştır (Avrupa Komisyonu, 2007: 24).

11.2. İç Politik Faktörler

11.2.1. Türk Siyasi Partilerinin Avrupa Birliği'ne Bakışı

Türk siyasi hayatındaki gelişmeler, ülkenin yönetim yapısını doğrudan etkilemektedir. Uluslararası politikada AB süreci, pek çok hükümetin temel siyaseti içinde yer almaktadır. Bazı dönemler ilişkiler askıya alınsa da, Türkiye'nin AB üyeliğinden vazgeçilmemiştir. Günümüzde de AB'ye tam üyelik hala dış politikanın odak noktasını oluşturmaktadır.

11.2.1.1. 1963–1970 Türk Siyasi Partilerinin Avrupa Birliği'ne Yaklaşımı

Türkiye için Batı ile ilişkiler her zaman önemli olmuştur. Dış politikada AET'ye üye olmak İnönü tarafından imzalanan ortaklık antlaşmasından sonra kurulan hükümetlerde de önemli olmuş ve Avrupa ile ekonomik ve siyasi ilişkilerin güçlendirilmesinin yolları aranmıştır.

11.2.1.1.1. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

1963 – 1970 arasında CHP'de ideolojik bir dönüşüm meydana gelmiştir. İlk sosyalist parti olan TİP'in kurulmasının ardından CHP kendini “ortanın solu” şeklinde tanımlamıştır (Üste, 2006: 333). 1961–1965 dönemi CHP liderliğinde kurulan Koalisyon hükümeti döneminde CHP seçim bildirgesinin dış ilişkiler bölümünde Avrupa bütünleşmesine yer vermiş ve bu sürece katılma arzusunda olduğuna

değirmiştir. (Doğan, 2006: 133). Parti tarafından, “demokratikleşme yolunda hızla yürüneceğini söylerken, ekonomik ve sosyal alanda demokrasi ve sosyal adalet anlayışına uygun olarak kurumları korumak, başlatılanları tamamlamak ve yapılması gerekenleri yapmak azmindedir” denilmekteydi (Üste, 2006: 133).

11.2.1.1.2. Adalet Partisi (AP)

Birinci Demirel Hükümeti 27 Ekim 1965 tarihinde iktidar olduğunda, Parti programının dış politika başlığında; “Avrupa Birliği, Ortak Pazar gibi Batı dünyası ile bağlarımızı kuvvetlendirecek (...) bu hedeflere hizmet edecek anlaşmalara sadık kalmayı da dış politikamızın hedefleri arasında sayarız.” deniliyordu. Bildirge, hem AET hem de Bölgesel İşbirliği Teşkilatı ile ilişkilerin geliştirileceğini de vurgulamaktaydı (Doğan, 2006: 130–134). Demirel Hükümeti’nin programı Millet Meclisinde görüşülürken TİP, genel başkanı Mehmet Ali Aybar, Türkiye AET ilişkilerinde “...Hükümet ticarete şimdikinden daha geniş serbestiye taraftır... İthal ikamesine planda yer verilmektedir... Hükümet ümit ederiz ki, uluslararası ticarete fakir ülkelere kabul ettirilmek istenen bu rolün, Türkiye için sonuna kadar geri kalmış bir ülke halinde kalmak olduğunu anlasın. Ortak Pazar anlaşmasını bu gözle bir daha incelesin...” diyerek AP’yi eleştiriyordu (Çayhan, 1997: 54–55). Demirel’in TİP’e cevabı ise; “...Bunların maksadı Türkiye’yi izole etmek tamamen tek başına bir devlet haline getirmek ise, biz hükümet olarak böyle bir noktai nazarda değiliz ve böyle bir şeye de razı değiliz” şeklinde olmuştur (Çayhan, 1997: 56).

12 Ekim 1969 seçimlerinden AP yine birinci parti olarak çıktı ve ikinci Demirel Hükümeti kuruldu. Ancak bütçe görüşmelerinde yaşanan anlaşmazlıklardan dolayı istifa etti. Fakat Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay hükümeti kurma görevini tekrar Demirel’e verdi. Böylelikle üçüncü Demirel hükümeti kurulmuş oldu. Ama 12 Mart Muhtırası ile Demirel istifa etmek zorunda kalacaktı.

AP dönemde, Türkiye – AET ilişkilerini destekleyen ve bu yönde çaba gösteren parti olmuştur.

11.2.1.1.3. Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP)

1961–1965 döneminde CMKP programı “dış siyasette bağlı olduğumuz ana prensip, Türkiye Cumhuriyeti’nin istiklalini, toprak bütünlüğünü ve milletlerarası alanda Türk milletinin hak ve menfaatlerini korumaktır” ilkesini benimsiyordu. 1965’de ise, parti programında dışişleri ve savunma konularında milliyetçi söylem dikkat çekmektedir (Doğan, 2006: 129, 131).

AET için ise, ilişkilerin bir an önce başlaması gereğine değiniliyor ve Gümrük Birliği’ne önem verilmesinin altı çiziliyordu. Çünkü CMKP, GB ile Türk ekonomisinin güçleneceğini düşünmekteydi (Çayhan, 1997: 47).

11.2.1.1.4. Yeni Türkiye Partisi (YTP)

YTP programı da, bölgesel askeri ve politik işbirliğinin öneminden bahsetmekte “Batı uygarlığının müşterek mirası olan hür cemiyet düzeni, müessesleri ve kıymetlerinin elbirliği ile korunması için siyasi, askeri, kültürel, içtimai ve iktisadi, sahalarda en geniş işbirliği yapmanın milli menfaatlerimizin başında kaniiz” demektedir (Doğan, 2006: 129).

11.2.1.2. Türk Siyasi Partilerinin 1970–1980 Arasında Avrupa Birliği’ne Yaklaşımı

Bu yıllar AET ile ilişkilerin sorunlu olduğu dönemdir. AET ile ilişkiler donma noktasına kadar gelmiştir. İçerde yaşanan ekonomik kriz nedeniyle de AET ile ilişkilerin üzerinde pek durulmamıştır.

11.2.1.2.1. CHP (Cumhuriyet Halk Partisi)

1972’de CHP – MHP koalisyon hükümeti Türkiye’yi yönetmiştir. Bu dönemde CHP’nin dış politika ile ilgili söylemlerinde herhangi bir değişikliğin olmadığı görülmektedir (Doğan, 2006: 135).

1971 muhtırası sonrası 1974'deki ilk genel seçimlerde CHP ve MSP (Milli Selamet Partisi) koalisyon hükümeti kurmuştur. CHP'nin 1973'te yayımladığı seçim bildirgesinde; AET üyeliğinin ekonomik olduğu kadar siyasi açıdan da önem taşıdığına dikkat çekilmiştir. Ancak Türkiye'nin AB üyeliği, Batı değerleri gibi normatif açıdan değil, ulusal çıkarlar açısından ele alınmıştır: “Batıyla bağlantıların dengeli olarak gelişebilmesi ve bu bağlantılar içinde karar ve hareket serbestliğinin gereken ölçüde korunabilmesi bakımından Türkiye, Batı Avrupa'daki bütünleşme hareketleri içinde yer almalıdır.” denilmekteydi. Türkiye – AET ilişkilerinin seyrini de eleştiren bildirmede; ilişkilerin Türkiye aleyhine bozularak geliştiğini savunmakta, AET antlaşmalarında Türkiye'nin aşırı taviz verdiği saptamasını yaparak bunun sonucunda ulusal sanayi ve tarım kesiminin olumsuz etkilendiğine dikkat çekilmekteydi. Bunlar doğrultusunda Türkiye'nin giderek Avrupa'ya bağımlı hale geldiğini sorgulayan bildirmede iktidara geldiği taktirde “tavizlerdeki aşırılıklar veya yetersizlikler süratle giderilmeye çalışılacaktır” sözünü vermekteydi (Doğan, 2006: 139).

1977 seçimleri sonrasında “Halkçı-Hayırlı” sloganı ile bağımsızlarla kurulan CHP hükümeti halkı umut yerine umutsuzluğa sürüklemiştir (Üste, 2006: 335). 5 Ocak 1978'de kurulan Ecevit Hükümeti, AET ile ilişkileri ekonomik açıdan değerlendirmekte, Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerinin gelişmesi için AET ile ilişkiler buna göre düzenlenmelidir denilmekteydi (Doğan, 2006: 148).

CHP 1980'e kadar Batı ile işbirliğine normatif açıdan yaklaşılmasını tasvip etmeyerek, Avrupa bütünleşmesine şartlı destek vermiştir. Bütünleşmeye, ülkenin değerleri açısından değil, yeni pazarlar yaratılması gibi dış ticarete katkı sağlayacak ekonomik kriterler açısından yaklaşmıştır (Doğan, 2006: 150). CHP bu dönemde AET konusunda istediği hedeflere ulaşamamıştır.

11.2.1.2.2. Adalet Partisi (AP)

1972'de AP koalisyon hükümeti ortaklarındandı. Bu dönemde AP'nin dış politikaları ile ilgili söylemlerinde de herhangi bir değişiklik olmadığını görmekteyiz (Doğan, 2006: 135). 1975'de kurulan koalisyon hükümetinde önceki hükümetin dış politikasına ilaveten Demirel, AET ile ilişkilerin geliştirilerek sürdürülmesi görüşünü

savunmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin ekonomi politikasıyla Toplumun ekonomi politikasının birbirine uyumlaştırılacağı sözü verilirken ilişkilere siyasi ve kültürel açıdan da önem verileceği teyit edilmiştir. Türkiye'nin Avrupa politik bütünleşmesi içerisinde yer alma isteği vurgulanmıştır (<http://www.tbmm.gov.tr>).

21 Temmuz 1977 hükümetinde AP, AET ile ilişkilerde herhangi bir sorun görmemekte ve ikili ilişkilerin geliştirilerek sürdürülmesinden yana olduğunu açıklamaktaydı. AET ile ilişkilerin ekonomik kalkınmada dinamizm görevini üstlenecek bir araç olduğuna vurgu yapılmaktaydı (Doğan, 2006: 145).

Bu saptamalar ışığında AP, 1980'e kadar Avrupa bütünleşmesini hem siyasi açıdan hem de Türkiye'nin ekonomik kalkınmasına katkısı olacağı inancıyla desteklemiştir.

11.2.1.2.3. Milli Selamet Partisi (MSP)

Parti, ekonomik açıdan kapitalizme karşı, küçük ve orta ölçekli sermayenin savunuculuğunu yaparak "Hıristiyan Kulübü" olarak gördüğü Ortak Pazar'a karşı çıkmıştır. MSP, topluluğa en soğuk bakan partilerdendir. Necmettin Erbakan, AET'nin yerine "İslam Ortak Pazarı"nın kurulmasını önermiştir. Türkiye - AET ilişkileri MSP ile birlikte duraklama dönemine girmiştir (Üste, 2006: 336).

11.2.1.2.4. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

MHP¹⁶ 1975'de kurulan koalisyon hükümetinde yer almıştır. Bu dönem parti genel başkanlığına Alparslan Türkeş getirilmiştir. AET'ye tamamen karşı partilerden biri de MHP'dir. MHP bu görüşünü aşağıdaki şekilde ifade etmiştir; "MHP bölgesel ekonomik organizasyonların ekonomiyi aşarak sosyal, kültürel ve siyasi bütünleşme aracı olarak kullanılmasına karşı açıkça vaziyet almayı milli bir görev sayar. Yabancıların ülkenin istedikleri her yerinde istedikleri ölçüde arazi ve iskân edinmelerine fırsat vererek Sevr Antlaşmasının dolaylı uygulanmasına sebep olacağı, kültürel ve sosyal deformasyona yol açacağı ve milli sanayinin gelişmesini engelleyeceği için, MHP Ortak Pazar'ın

¹⁶ 1969'da CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi), Adana Kongresinde isim değişikliğine giderek MHP adını almıştır.

açıkça ve kesinlikle karşısındadır” şeklinde ifade etmekteydi (Doğan, 2006: 142–143). Hatta MHP, dış borçlar ile AET ilişkilerini birbirine bağlamaktadır. Türkiye’nin dış borçlarının artmasını Ortak Pazar’a bağlamaktaydı. “Ortak Pazar köleliğine kesinlikle karşıyız” denilmekteydi (Doğan, 2006: 146).

Sonuç olarak, MHP 1980’e kadar, Avrupa ile bütünleşmenin Türkiye’yi eritmeye yönelik politik bir çaba olarak değerlendirdiğini ve tamamen karşı çıktığını belirtmek gerekir.

11.2.1.3. Türk Siyasi Partilerinin 1980–1990 Arası Avrupa Birliği’ne Yaklaşımı

12 Eylül 1980’de Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştur. Bu nedenle topluluk Türkiye ile ilişkileri dondurmıştır. 6 Kasım 1983 seçimlerinden sonra ise, Türkiye – AB ilişkileri kaldığı yerden devam etmiştir. Ancak darbe öncesindeki siyasi partiler kapatıldığından, Türk siyasi hayatı 1980 sonrası yeni kurulan partilerle yoluna devam etmiştir.

11.2.1.3.1. Anavatan Partisi (ANAP)

ANAP Genel Başkanı Turgut Özal, AT yanlısı bir lider olarak dikkati çekmiştir. Partinin programında ve tüzüğünde AT ile ilgili bir düzenleme olmadığı görülmektedir. Ancak, parti tüzüğünün 2. maddesi “muasır medeniyet seviyesine erişmeyi hedef alan” ibaresiyle dolaylı olarak AET’den bahsetmiştir. Bu dönemde siyasi partiler daha çok iç meselelerle özellikle ekonomik sorunlarla ilgilenmişlerdir. Bu nedenle parti programı ve tüzüğünde AT olmaması normaldir. 1983’de kurulan Özal Hükümeti’nin programında ise AET’ye tam üyeliğin hedeflendiği açıkça ifade edilmiştir. Bu görüşünü; “AET ile ilişkilerimizde esas hedefimiz tam üyelik olmakla beraber, bunu bütün aşamalarda çıkarlarımızı dengeleyecek biçimde gerçekleştireceğiz” sözleriyle ortaya koymuştur (Doğan, 2006: 237). Özal darbe öncesi ve askeri yönetim sırasında tam olarak uygulayamadığı ekonomik görüşlerini hayata geçirmiştir. Böylece ekonomiye daha fazla önem vererek AT ile ilişkilerde bu yönde açılımlar sağlamıştır. Bu da dondurulmuş ilişkilerin tekrar başlamasında etkili olmuştur. Bu gelişmelerden sonra, 1986’da Türkiye – AT Ortaklık Konseyi toplanmış ve ilişkiler normale dönmüştür

(Fedayi ve Ayhan, 2006: 238). Hatta Türkiye, 14 Nisan 1987’de AT’ye tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Ancak, bu dönemde AT “derinleşme” politikası ve Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik koşullar, üyelik yükümlülüklerini üstlenemeyeceğini gösteriyordu (Coşkun, 2001: 186). Özal’dan sonra kurulan Akbulut Hükümeti de, Özal Hükümeti’nin politikasını devam ettirmiş ve hükümet programında “AB ile ilişkilerimiz hükümet programımızda ayrıcalıklı bir yer işgal etmektedir.” diyerek bunu ifade etmiştir (Fedayi ve Ayhan, 2006: 241).

AT gerekliliğinin anlatıldığı bu dönemde, ANAP iktidarıyla, 1970’li yıllardaki olumsuzluklarla, 1980 sonrası geçiş döneminin tutumları olumlu hale getirilmeye çalışılmıştır.

11.2.1.4. 1990’dan Günümüze Kadar Türk Siyasi Partilerinin Avrupa Birliği’ne Yaklaşımı

1990’lı yıllar AB açısından önemli gelişmelerin yaşandığı yıllardır. Soğuk Savaşın sona ermesiyle Doğu Bloğunun çöküşü, Doğu ve Batı Almanya’nın birleşmesiyle Doğu Almanya’nın AB’ye dâhil olması, Doğu Bloğunun çöküşü ile Avrupa’daki bütünleşme hareketine katılmak isteyen ülke sayısındaki artış en önemli gelişmelerdir. Türkiye ile yapılan GB Antlaşması, Türkiye’nin önce aday ülke kabul edilmesi sonra müzakerelerin başlaması da AB ile ilişkilerde bu dönem yaşanan en önemli gelişmelerdendir.

11.2.1.4.1. Doğru Yol Partisi (DYP)

Doğru Yol Partisi¹⁷ (DYP) 23 Haziran 1983’de, kurulmuştur. Yeni milenyumda sağ ve sol kavramlarının büyük çapta anlamlarını yitirdiğini ifade eden DYP, artık insanlar duruşları itibarıyla demokrat olanlar ve olmayanlar olarak ayrıldıklarını ifade etmiştir (Doğru Yol Partisi II. Demokrasi Programı: www.belgenet.com).

Parti programının “21. Yüzyıl Projeleri” başlığı altında; “21. yüzyıl, Türkiye’nin ve Türk Dünyası’nın yüzyılı olacaktır. Hedef, Türkiye’nin ilk on büyük ülke arasında yer

¹⁷ Doğru Yol Partisi (DYP) 23 Haziran 1983’de, 1960 ve 1980 müdahaleleriyle kapanan Demokrat Parti (DP) ve Adalet Partisi (AP) misyonunu sürdürmek amacıyla kurulmuştur.

almasıdır. Bunun için, AB'ye tam üyelik gerçekleştirilecektir" ifadesi partinin AB'ye girilmesi yönündeki görüşünü net bir şekilde ifade etmektedir (Doğru Yol Partisi II. Demokrasi Programı, www.belgenet.com).

Çiller, 1980'den 1993 yılına kadar AT'nin Türkiye'ye karşı yükümlülüklerini yerine getirmediğini ve bunun karşılıklı olduğunu Türkiye'nin de yeterli çaba içerisinde olmadığını, GB'nin de aşamalı olarak gerçekleştirileceğini belirtmiştir.

DYP'nin hükümet programlarında AB ile ilişkilerde özellikle AB'nin Türkiye'ye neler kazandıracığının üzerinde durulmuştur. Süleyman Demirel yönetiminde yapılan 49. Hükümet Programında "... Yeni sanayi atılım stratejisi AB ile bütünleşmenin de sağlanması amaçlanmaktadır. AB ile bütünleşmek, salt ekonomik bir yaklaşım olmamakta, demokrasi ve insan haklarına saygı bu nedenle yeni ekonomik örgütlenmenin de ön koşulu olacaktır. Türkiye'nin Avrupa bütünleşme hareketi içerisindeki konumunun güçlendirilmesi ve ağabeyle ilişkilerimizin tam üyeliğe yönelik bir işbirliği kapsamında geliştirilmesi Hükümetimizin ana hedefleri arasındadır." ifadesi yer almıştır (<http://www.yerelsecim.com>).

Tansu Çiller Başkanlığında 51. Hükümet programında ise, "GB'nin tamamlanması ile 6 Mart 1995 tarihli Avrupa Birliği Ortaklık Konseyi kararı ile 22 yıl süren geçiş dönemi tamamlanarak, 1996 yılı başında GB ve AB'ye tam üyelik sürecinde önemli bir adım atılmıştır. Bu, otuz iki yıldan beri elde edilmiş en önemli başarıdır... Bir asırdan fazla bir zaman dilimi için de demokratikleşme sürecini yaşayan ülkemiz, AB ile beraberlik yolunda önemli bir noktadır. GB, Türkiye için olduğu kadar, Avrupa içinde büyük önem taşımaktadır. Türkiye ve Avrupa önlerine gelmiş bulunan bu tarihi fırsatı yakalamak zorundadır... GB bir yasal zorunluluktur. En geç 31 Aralık 1995 tarihinde yürürlüğe girmelidir. GB Avrupa Parlamentosu'nca sözü edilen tarihten önce onaylanmalıdır." denilerek (<http://www.secimturk.net>), GB'nin ülkeye neler kazandıracığı anlatılmaya çalışılmıştır. 2002'de yapılan DYP olağanüstü kongresinde parti genel başkanlığına Mehmet Ağar gelmiştir. M. Ağar'da "DYP iktidarı ile Avrupa Birliği'ne girileceğini" savunmuştur. Kısaca, DYP iktidar ya da muhalefet olduğu dönemlerde AB ile ilişkilerin geliştirilmesi doğrultusunda çalışmıştır.

11.2.1.4.2. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)

CHP'nin AB ile ilişkilerde aynı politikayı izlemeye devam etmiş bu dönemde de AB'ye üye olunmasını savunmuştur. AB'ye üyelik sürecinde CHP, Batı ile ilişkileri destekleyen ve GB'yi kabul eden koalisyonun son ortağı olarak siyasal otoritenin içinde yer almıştır. 1995 seçimlerinde dış politikanın ana eksenini, AB oluşturmuştur (Üste, 2006: 339). CHP, hükümet programında AB aşağıdaki şekilde yankı bulmuştur; “CHP, Türkiye'nin ulusal çıkarlarını korumaya, yani bağımsızlığını ve egemenliğini arttırmaya yönelik barışçı bir “ulusal dış politika” izler. Kişilikli bir dış politika izlemek, Türkiye'yi toplumsal ve siyasal olarak istikrara kavuşturmak, ekonomik ve teknolojik açıdan güçlendirmek, yani ulusal gücümüzü en yüksek düzeye çıkarmakla olasıdır. Oysa artık Türkiye, bağımsız, kişilikli bir dış politika ile çevresini ve bölgesini olumlu etkilemek ve uluslararası barış, güvenlik ve işbirliğine yapıcı katkıda bulunmak şansına sahiptir. Bunun nesnel koşulları uluslararası yapıda gerçekleşti, özel konuları ise CHP iktidarında gerçekleşecektir.” (<http://www.chp.org.tr>).

CHP'nin AB'ye yaklaşımında 1999 seçim bildirgesinde de bir değişiklik olmamıştır. CHP'nin 2002'de yapılan seçimle meclise girmesiyle AB konusunda iktidar ile aynı doğrultuda görüş beyan etmiştir. Ancak Kıbrıs konusunda CHP ile AKP fikir ayrılıkları yaşasa da AB'nin yanında yer alınması gerektiği fikrinden vazgeçmemiştir. 2007 seçim beyannamesinde de; “CHP, AB ile ilişkilerimiz ilk kurulduğu günden günümüze, daima Türkiye'nin diğer adaylarla eşit koşullarda, başı dik olarak AB'ye üye olmasını savunmuştur. Bu amaçla anayasa değişiklikleri ve reform yasalarını desteklemiştir... CHP iktidar olunca AB'ye eşit koşullu tam üyelik hedefi korunacak... AB ile bütünleşme doğrultusundaki çabalara hız verilecektir.” şeklinde açıkça ifade etmiştir (CHP Pusula, 2007: 14).

11.2.1.4.3. Anavatan Partisi (ANAP)

Mesut Yılmaz'la birlikte Türkiye – AB ilişkilerinde karşılıklı beklenti dönemi başlamıştır. Özal döneminde yürütülen AB politikası sürdürülmüş, ancak bu dönemde Türkiye, artık hep “yerine getiren” konumundan kurtulup karşı tarafında adım atması gereğini vurgulamıştır (Fedayi ve Ayhan, 2006: 245).

ANAP'ın muhalefet olduğu 1991–1995 yıllarında da AB taraftarlığı sürdürülmüştür. 24 Aralık 1995'de Mesut Yılmaz başkanlığında Ana-Yol adıyla ANAP ve DYP'nin katıldığı bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Mesut Yılmaz'ın açıkladığı hükümet programında; “Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin mümkün olan en kısa zamanda gerçekleştirilmesi dış politikamızın öncelikli hedeflerinden biri olacaktır. Bunun gerektirdiği yasal, ekonomik, sosyal ve idari düzenlemeler süratle gerçekleştirilecektir. AB ile gerçekleştirdiğimiz GB Anlaşmasının daha da geliştirilmesi için sürekli çaba harcanacaktır.” denilmiştir (<http://www.secimturk.net>). Her iki parti de AB yanlısı olduğundan bu hükümet döneminde AB ile ilişkilere zarar verecek bir gelişme yaşanmamıştır.

1997'de ise, Refah-yol hükümetinin devrilmesiyle Mesut Yılmaz tekrar başbakan olmuştur. Anasol-D hükümeti AB'ye üyeliği öncelikli dış politika hedefi olarak belirlemiştir. M. Yılmaz bunu şu şekilde özetlemiştir; “2000'li yılların eşliğinde dünyada önemli dönüşümler yaşanırken ve Avrupa yeniden yapılanmıştır. Türkiye'nin Avrupa kurumları ile bütünleşme yolundaki girişimlerimizi devam ettireceğiz. Bu çerçevede, Hükümetimizin öncelikli dış politika hedeflerinden birini oluşturan AB'ye mümkün olan en yakın zamanda tam üye olmaya yönelik gayretler hızlandırılarak sürdürülecektir. AB ile ilişkilerimizde edindiğimiz bütün kazanımlar korunup, geliştirilecektir.” (<http://www.byegm.gov.tr>).

ANAP, Türkiye'nin AB üyeliğini temel bir gereklilik olarak görmektedir. 57. hükümet döneminde ANAP, koalisyon ortaklarının (DSP, MHP) AB'ye karşı daha ulusalcı tutumları karşısında Birlik yanlısı bir parti olarak yalnız kalmıştır (Fedai ve Ayhan, 2006: 248).

M. Yılmaz, ANAP'ın, 13 Mart 2002'de gerçekleştirilen grup toplantısında şu sözlere yer vermiştir: “bugün Türkiye'mizde bana göre en büyük vatanseverlik Türkiye'yi AB'ye taşımaktır. AB politikası milli bir politikadır ve milli bir davadır. Bu davanın ve politikanın sahibi bütün bir millet ve onun her kademedeki temsilcileridir. AB davası büyük bir davadır. Herkese bu davada bir yer vardır ve bu davanın herkesin katkısına olan ihtiyacı ortadadır.” demiştir (Yılmaz, <http://www.mesutyilmaz.gen.tr>).

ANAP kuruluşundan bu yana AB'ye girilmesi taraftarıdır bu politikası farklı dönemlerde, farklı genel başkanlarda¹⁸ da değişmeden kalmıştır.

11.2.1.4.4. Sosyal Demokrat Halk Partisi (SHP)

SHP, AB'yi desteklerken, Birliğe girme sürecinde Türkiye'nin olumsuz etkileneceği olgulardan kaçınması gerektiğini de ortaya koymaktadır. Her ülkenin somut koşulları içerisinde politikalarının oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır. AB'nin her koşulda kabul edilmesi gereken bir olgu olmadığını, Türkiye ve AB şartları uyumlaştırılırsa olması gerektiğini belirtmiştir (Üste, 2006: 341).

11.2.1.4.5. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP)

Bu dönemde, AB ile ilişkilerde MHP, AB'nin son fırsat olmadığını ama değerlendirilebilecek bir fırsat olduğunu altını çizmektedir. AB ile ilişkiler konusunda MHP şu görüşü savunmaktadır; “Ülkemizin büyük bir ekonomik Pazar niteliğine sahip olması ve yükselen üretim gücü yanında, taşıdığı siyasi ve ekonomik entegrasyon potansiyeli, önemini arttıran faktörler olmuş ve Batılı ülkelerin kolay vazgeçemeyecekleri bir müttefik olmadığı anlaşılmıştır. MHP, devlet politikası mahiyeti kazanmış olan AB'ne tam üyeliği ilke olarak benimsemekte...” (Üste, 2006: 341).

57. Hükümet programında kurulan koalisyon içinde DSP ve ANAP'la aynı fikirleri paylaşıırken, AKP iktidarıyla beraber yine red cephesine geçmiştir. 2002 ve 2007 seçim beyannamelerinde; Devlet Bahçeli'nin ifadesinde MHP'nin Türkiye'nin AB üyeliğine olumsuz yaklaşım sergilediği anlaşılmaktadır; “AB, Türkiye'nin temel ve öncelikli siyasî hedeflerinden biridir. MHP, AB üyeliğini samimiyetle desteklemektedir. Ayrıldığıımız nokta, bu konuların millî hassasiyetlerimiz ışığında değerlendirilip bunun sonucu benimsenecek gerçekçi ve güçlü perspektif ve yaklaşıma ilişkindir. MHP, AB

¹⁸ 2002 seçimlerinde ise ANAP barajı geçemeyin Mesut Yılmaz genel başkanlıktan ve aktif politikadan ayrılma kararı aldı. Yılmaz'ın ayrılmasının ardından 12 Ocak 2003'de Ali Talip Özdemir, 14 Aralık 2003'de de Nesrin Nas genel başkanlığa seçildi. Şubat 2005 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığında istifa eden Isparta Milletvekili Erkan Mumcu tek aday olarak girdiği 2 Nisan 2005'deki kongrede genel başkan seçildi (Yeni Şafak: 1 Haziran 2007).

üyelik sürecimizin hakkaniyetli ve sağlıklı bir zeminde ilerletilmesi için gerekli şartların baştan hazırlanmasını öngören tutarlı bir yaklaşımı savunmaktadır. Türkiye'nin Avrupa ile bütünleşmesinin samimî ve haysiyetli bir işbirliği süreciyle gerçekleşmesi ve Türkiye'nin onurlu bir üye olarak Birlik içinde hak ettiği yeri alması, MHP'nin AB yaklaşımının temelini oluşturmaktadır. Bütün karalama kampanyalarına ve Türk halkını yanıltma çabalarına rağmen, olaylar ve gelişmeler zaman içinde gerçekleri ortaya çıkaracaktır.” (Bahçeli, 2002: 9–10).

11.2.1.4.6. Demokratik Sol Parti (DSP)

DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, MHP ve ANAP ile birlikte 28 Mayıs 1999 tarihinde bir koalisyon hükümeti kurmuştur (<http://www.belgenet.com>). Kurulan 57. Hükümet programında AB'ye “Gümrük mevzuatını, AB gümrük mevzuatına uyumlulaştırılmasını sağlamak amacıyla, çağdaş ve güncel gümrük kanunu tasarısı hazırlanacaktır. Bu çerçevede, Türk girişimcilerinin rekabet gücünü artırabilmek amacıyla, ihtisas gümrüklerinin etkin ve verimli çalışması için gereken önlemler süratle alınacaktır.” denilerek yer verilmişti (<http://www.byegm.gov.tr>).

Başbakan B. Ecevit'in TBMM'ye sunduğu 57. Hükümet Programı'ndan AB ile ilgili kısa bir alıntı yer almaktadır. “Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği tarihten, coğrafyadan, ve anlaşmalardan doğan hakkıdır. Türkiye'nin Birliğe öteki üyelerle eşit hak ve statüye sahip tam üyelik hedefinin gerçekleştirilmesine çalışılacaktır. Avrupa'daki bütünleşme süreci içinde yerini alacak olan Türkiye, bunu gerçekleştirirken ulusal hak ve çıkarlarını her zaman titizlikle gözetmeye devam edecektir. Bu çerçevede AB ile ilişkilerimize ivme kazandırabilecek fırsat ve gelişmeler dikkatle izlenecektir.”(Ecevit, 2002: <http://www.dsp.org.tr>). Bu satırlardan da anlaşılacağı gibi DSP Türkiye'nin Birlik üyeliğine sıcak bakmaktadır. Ancak ülkenin ulusal çıkarlarının korunması gerektiğine, yapılan reformların ve uyum yasalarının ulusal çıkarları zedeleyici şekilde olmaması gerektiğine de vurgu yapmaktadır.

2002 Seçim Bildirgesinde DSP dış politika anlayışının kişilikli ve akılcı olduğunu belirterek, AB'ye üyelik konusunda ulusal çıkarların gözetilerek kararlı bir biçimde sürdürüldüğünü ifade etmiştir (<http://www.bbc.co.uk>).

11.2.1.4.7. Refah Partisi (RP)

Günümüzde kapatılmış olan RP'nin AB'ye bakış açısı olumsuz olmuştur. Bunu Necmettin Erbakan, “GB Antlaşmasının gerçek manası şudur; çok affedersiniz, gerçek gözüksün diye, milletimize her şeyi tenzih ederek söylüyorum bu Batılılar, Türkiye'yi bir sağmal inek gibi, bahçesindeki direğe bağlayacak... Bunlar, GB'ne girdiğimiz zaman sevindiler, kapılarına bağladıkları için bir, öbür taraftan ise “İslam âleminin başını gövdesinden koparıyoruz, böylece, İslam Birliği'nin kurulmasını önlüyoruz. Elbette yaptığımız iş fevkalade akıllıcadır” diyorlar” şeklinde ifade etmiştir (Çayhan, 1997: 407–410).

54. Hükümet programında N. Erbakan AB ile ilişkilerde; “Küreselleşme sürecinden Türk insanının azami yararı elde etmesi temel amaçtır. Bu çerçevede, ekonomik ve sosyal politikaların uygulanmasında, bir yandan uluslararası mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin tabi olduğu şartlardaki değişimler dikkate alınacak, diğer yandan Türkiye'nin AB'ye tam üye olması hedefi ile akdedilen GB'nin sağlıklı bir biçimde gelişmesi sağlanacaktır.” denilmiştir (<http://www.secimturk.net>).

11.2.1.4.8. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP)

3 Kasım 2002 genel seçimleriyle iktidara gelen AKP'nin Türkiye'nin AB üyeliğine önem verdiği iktidara geldiği ilk günden beri yoğun çaba harcamasından anlaşılmaktadır. AKP'nin AB'ye olan yaklaşımı partinin seçim bildirgesinde göze çarpmaktadır; “Türkiye'nin gerek coğrafi, gerekse tarihi açıdan Avrupa ile yakın ilişkileri bulunmaktadır. Avrupa ülkeleriyle ilişkiler Türkiye'nin dış politika gündeminde en üst sıralarda yer almaya bundan sonra da devam edecektir.” (AKP Seçim Bildirgesi, 2002: <http://www.belgenet.com>).

AKP'nin AB konusundaki bu olumlu tavrı hükümet 58. Hükümet Programı'nda aşağıdaki şekilde yansımıştır; “Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği Hükümetimizin hedeflerinin başında gelmektedir. Bu amaçla, Türkiye'nin adaylığının genişleme sürecinde geri çevrilmez bir niteliğe sahip olduğunun tescil edilmesini teminen, katılım müzakerelerinin başlatılmasına çalışılacaktır. Hükümetimiz, Kopenhag kriterlerini tam

olarak yerine getirme konusunda karardır. Türkiye'nin AB ailesi içerisinde hak ettiği yeri en kısa zamanda almasının iki tarafa getireceği kazanımların yanı sıra Avrupa kıtasının ötesinde barış, istikrar ve güvenlik yönlerinden olumlu sonuçlar doğuracağı kuşkusuzdur. Bu çerçevede, TBMM tarafından gerçekleştirilmiş olan uyum yasalarının güçlendirilmesi ve mevzuatımızın temel hak ve özgürlükler açısından bir bütün olarak geliştirilmesi sağlanacaktır. Ayrıca, reformların uygulamaya tam olarak yansması ve uygulayıcılar tarafından da özümsemesi için eğitim çalışmalarına ağırlık verilecektir. Hükümetimiz AB'ye uyum sürecinde ekonomik kriterler ile müktesebata uyum alanlarında gerekli çalışmaları hızlandıracak, kamu kurum ve kuruluşlarının eşgüdüm içinde çalışmalarını sağlayacak, uyum için gerekli olan idari kapasiteyi güçlendirecek ve kamu kurumlarıyla, özel sektör ve sivil toplum örgütleri arasındaki işbirliği ve dayanışmayı artıracaktır. Ayrıca, AB ile mali işbirliğinin geliştirilmesi ve etkin çalışabilmesi için gerekli tedbirlerin alınması sağlanacaktır.” (<http://www.ntvmsnbc.com>).

AKP'nin 59. Hükümet Programı'nda; “Türkiye, Avrupa siyasi değerler sisteminin bir parçasıdır. Avrupa ülkeleriyle ilişkiler Türkiye'nin dış politika gündeminde en üst sıralarda yer almaya bundan sonra da devam edecektir. Türkiye'nin Birliğe tam üyeliği Hükümetimizin hedeflerinin başında gelmektedir. 3 Kasım seçimlerinden başarıyla çıkar çıkmaz, AB konusunda ciddi bir etkinlik ürettik ve 2004 Aralık ayına müzakere için müzakere tarihi alma başarısı AKP hükümeti döneminde başarmıştır Hükümetimiz, Kopenhag kriterlerini tam olarak yerine getirme konusunda karardır. Türkiye'nin AB ailesi içerisinde hak ettiği yeri en kısa zamanda almasının iki tarafa getireceği kazanımların yanı sıra Avrupa kıtasının ötesinde barış, istikrar ve güvenlik yönlerinden olumlu sonuçlar doğuracağı kuşkusuzdur. Bu çerçevede, TBMM tarafından gerçekleştirilmiş olan uyum yasalarının güçlendirilmesi ve mevzuatımızın temel hak ve özgürlükler açısından bir bütün olarak geliştirilmesi sağlanacaktır. Ayrıca, reformların uygulamaya tam olarak yansması ve uygulayıcılar tarafından da özümsemesi konusunda her geçen gün artan bir kararlılık gösterilecektir.” (<http://www.akparti.org.tr>).

Görüldüğü üzere Türk siyasi hayatında hemen hemen bütün siyasi parti programlarında AB'ye yer verilmiştir. AKP hükümeti döneminde AB ile müzakerelerin başlamasıyla 1963'den beri elde edilmeye çalışılan bir başarı sağlanmıştır.

11.2.2. Ulusal Azınlıklar Sorunu ve İnsan Hakları

11.2.2.1. İnsan Hakları

İnsan hakları, en geniş tanımlanmasıyla insanın insan olmasından kaynaklanan haklardır. Günümüzde, çağdaş demokrasilerin temel kriteri olarak kabul edilen, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı, uzun yıllardır tartışılan ve sınırları kesin olarak belirlenemeyen evrensel nitelikli sorunlardır.

Türkiye'nin AB üyeliğine olumsuz bakan Avrupa kökenli yargılardan biri şu şekilde seslendirilmektedir; “Türkiye demokratik kültürden yoksun, insan haklarına ve azınlıklara saygısız ve İslamcı olma eğilimli bir ülkedir.” Bu yargının temelinde Avrupa medyasının Türkiye konusunda olumsuzlukları ön planda tutan habercilik anlayışı ve Türkiye aleyhtarları lobilerin kendi davalarını savunma yolunda Türkiye'nin demokratik zayıflıklarından güç kazanmaları yatmaktadır (Kaleagası, 2003: 108).

İlber Ortaylı'ya göre, “İslam dünyasında demokrasi var mıdır? “ sorusuna “ hayır yoktur” diyerek cevap vermiş ancak bunun İslam dünyasında demokrasi olmayacak anlamına gelmemesi gerektiğini de belirtmiştir. Demokrasinin toplum içinde yavaş yavaş gelişeceğini ve zamanla vazgeçilmez bir rejim halini alacağını vurgulamıştır. Ayrıca demokrasinin, batı ile doğu arasında bir ayrımın göstergesi olmadığını, bu bağlamda bugün demokrasi üreten milletlerin çoğunun, onu geç devirde öğrendiğini hatta tam olarak öğrenemediğini de açıklamıştır (Ortaylı, 1999: 60).

İnsan hakları, demokrasi ve hukuk devleti kavramları AB'nin temel değerleridir. Kurucu anlaşmalarda yer alan bu ilkeler, Temel Haklar Şartı'nın kabul edilmesiyle daha da güçlenmiştir. AB, aday ülkelere yönelik periyodik ilerleme raporları yanında, her yıl insan hakları raporları da yayımlamaktadır. İlki 1999'da kabul edilen ve daha sonraki yıllarda içeriği genişletilen bu yıllık raporlarda, üçüncü ülkelerde (ayrıca AB üyesi ve

aday ülkelerde) yıl içinde yaşanan gelişmelerden ve bu çerçevede azınlıkların durumlarından bahsedilmektedir. AB'nin Eylül 2004'de yayımladığı yıllık insan hakları raporunda, Türkiye'deki önemli gelişmelerden memnuniyetini ifade etmekte bu gelişme ışığında yapılan 2004 Anayasa değişikliklerini kayda değer bulduğunu ifade etmiştir. AB Türk Hükümeti'nin yaptığı sürekli ve kararlı çabaları da memnuniyetle karşılamıştır. Ayrıca kalan yasama işlemlerini tamamlamasının önemini de vurgulamıştır (<http://europa.eu/>).

İnsan hakları konusunda AB ile Türkiye arasında sorun olacak konular; azınlık hakları, mülteciler ve insan kaçakçılığı olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanında AB, Türkiye'de bu konularda uygulamanın yetersizliğinden bahsetmektedir. Ulusötesi bir yapılanma olan AB insan haklarına göstermiş olduğu ilgi oldukça geniş ve derinliktir. Bu çerçevede AB'nin kendi vatandaşlarının bireysel ve grup olarak kullandıkları hakları sağlamada kararlı ve başarılı olduğu görülmektedir.

Türkiye'nin genelde AB üyeliği yönündeki çabaları, özelde insan hakları alanında gerçekleştirdikleri, AB tarafından memnuniyetle karşılanırsa da uygulamadaki eksiklikler tamamlanmadığı sürece insan hakları konusu AB – Türkiye ilişkilerinde sorun olmaya devam edecektir.

11.2.2.2. Ulusal Azınlıklar

Ulusal azınlık, genel olarak uluslararası hukukun normları çerçevesinde yapılmış uluslararası antlaşmalarla belirlenen, toplumsal kolektiviteleri ifade etmektedir. Bu, ulusal azınlığın hukuksal tanımıdır. Bu hukuksal değişkene ek olarak, sosyolojik çerçevede, ulusal azınlık kavramı subjektif olarak kendilerini şu ya da bu biçimde farklı sayan bireylerden oluşan kolektiviteleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Her iki tanımda da ulusal azınlık, iç politika sorunudur ve büyük ölçekte insan hakları ile ilgili bir tartışma olarak ortaya çıkmaktadır (Şaylan, <http://www.abhaber.com>).

22 Haziran 1993 tarihinde yapılan Kopenhag Zirvesi'nde, Avrupa Konseyi, adaylık için başvuruda bulunan ülkelerin tam üyeliğe kabul edilmeden önce karşılaması gereken kriterleri de belirtmiştir. Bu kriterler siyasi, ekonomik ve topluluk mevzuatının

benimsenmesi olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Siyasi kriterlerden birisi azınlık hakları ve azınlıklara saygıdır (Dinçkol, 2006: 31).

Türkiye’de azınlık hakları, 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması’nın III. Bölümünde “Azınlıkların Korunması” başlığı altında yer alan 37–45. maddelerinde düzenlenmiştir ve Türkiye’de yaşayan Müslüman olmayan azınlıkları koruma altına almıştır. Bu maddede düzenlenmiş iki türlü hak vardır: İlki, azınlıkların diğer vatandaşlarla birlikte aynı haklardan yararlanmasını sağlayan hükümler; ikincisi ise, azınlıkların haklarını korumaya yönelik ayrıcalık sağlayan hakları düzenleyen hükümlerdir. Lozan Barış Antlaşması’nı geniş yorumlayan ve bunun farklı özelliklere sahip vatandaşlara da tanınması gerektiğini iddia eden görüşlerde yer almaktadır. Baskın Oran’a göre, bu antlaşmadaki haklar yalnızca gayrimüslimlere değil, bunların dışında üç gruba daha tanınmıştır. Bunlar; “Türkçeden başka dil konuşan Türk uyrukları”, “tüm Türk uyrukları”, ve “Türkiye’de oturan herkes”tir (Oran, 1995: 297). Ancak bu görüşlere katılmak mümkün değildir. 37–45. maddeler arasında düzenlenen hükümlerin başlığı “Ekaliyetlerin Himayesi”dir. Başlıktan da anlaşılacağı üzere düzenlemeler azınlıkları ilgilienmektedir. Diğer husus ise, söz konusu hükümler “gayrimüslim” azınlıklara ilişkindir (Terzioğlu ve Özarslan, 2007: 294).

AB Komisyonu, 1998 yılından itibaren, Türkiye için, katılım öncesi stratejinin unsuru olarak AB Konseyine tam üyelikle ilgili hazırlıkları değerlendiren yıllık ilerleme raporları sunmaktadır. Türkiye için 1998–2007 arası ilerleme raporlarında, azınlıklarla ilgili bölümde dikkat çeken değişik konular vardır.

Öncelikle bütün ilerleme raporlarında, Türkiye’nin Lozan Barış Antlaşması ile kabul ettiği azınlıklar dışında başka bir azınlık tanımadığının tespiti yapılmıştır. Bu durum tespiti Avrupa Komisyonu’na göre şu şekilde anlaşılmaktadır; “*Türk resmi makamlarına göre, 1923 Lozan Antlaşması uyarınca Türkiye’deki azınlıklar, münhasıran gayrimüslim dini topluluklardır. Uygulamada ise, söz konusu Antlaşma ile ilişkilendirilen azınlıklar, Yahudiler, Ermeniler ve Rumlardır. Söz konusu antlaşmaya halel gelmeksizin, Türk resmi makamları, Türk vatandaşlarını, bir azınlık veya çoğunluğa ait bireyler olarak görmekten ziyade, kanun önünde eşit haklara sahip bireyler olarak görmektedirler.*” (Avrupa Komisyonu, 2007: 11)

Raporlarda, Kürt kökenli Türk vatandaşlarının azınlık olarak kabul edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca OHAL’de azınlıklarla ilgili başlık altında incelenmiştir. Bu rejimin uygulandığı il sayısının azalması ilerleme olarak kabul edilmiştir.

2001 yılından itibaren Romanlar ve Çingenerler’den söz edilmeye başlanmış göçebe Çingenerler’in göçmen olarak kabul edilmemesi eleştirilmiştir. Bunu; “1934 tarihli *İskân Kanunu hâlâ göçebe çingenelere uygulamaktadır ve bu durum, bu insanların hâlâ Türkiye’de göçmen olarak kabul edilmediği anlamına gelmektedir.*” şeklinde ifade etmiştir (Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2001: 29). 2003 ve 2004 ilerleme raporlarında seçim sistemiyle ilgili %10’luk baraj eleştirilmiş ve bunun azınlıkların temsilini engellediğini belirtmiştir. Bunu; “*Seçim sistemi, azınlıkların TBMM’de temsil edilmesini zorlaştırmaktadır. Örneğin, Kasım 2002 seçimlerinde DEHAP, 81 ilden 5’inde oyların yüzde 45’inden fazlasını almasına rağmen yüzde 10 barajını aşamamıştır.*” şeklinde ifade etmiştir (DPT, 2003: 35).

2005 yılı ilerleme raporunda siyasi faaliyetler kapsamında, eleştirilen bir konu da Kürtçenin, siyasi alandaki kullanımına ilişkindir. DEHAP Genel Başkan Yardımcısı Reşit Yardımcı ve HAKPAR Genel Başkanı Abdülmelik Fırat’ın partilerinin resmi toplantılarında Kürtçe konuşmaları sebebiyle cezalandırılmaları eleştiri konusu olmuştur. Bu durum ilerleme raporunda belirtilmiştir; “*Siyasi partilerin Türkçe dışındaki dillerin kullanması konusunda kısıtlamalar mevcuttur. Ekim 2005’te, DEHAP Başkan Yardımcısı’nın 2003 yılında DEHAP konferansında Kürtçe konuştuğu için mahkeme tarafından altı ay hapse mahkûm edilmiştir. Ocak 2004’te parti toplantısında Kürtçe beyannameler okuyan HAKPAR Başkanı’nın davasına Mayıs 2005’te başlanmıştır. Benzer birçok dava, Siyasi Partiler Kanunu temelinde devam etmektedir.*” (Avrupa Komisyonu, 2005: 38). Aynı raporda, Türkçe dışındaki herhangi bir dilin, ana dil olarak öğretim dili olmasını yasaklayan T.C. Anayasası’nın 42. maddesi de eleştirilmekte ve gözden geçirilip düzenlenmesini talep etmiştir (Avrupa Komisyonu, 2005: 37).

KOB'larda da yer bulan azınlıklar konusu "İlkeler" başlığı altında, Kopenhag Kriterleri içinde "azınlıklara saygı ve azınlıkların korunmasını güvence altına alan kurumların istikrarının sağlanmış olması" şeklinde, "Güçlendirilmiş Siyasi Diyalog ve Siyasi Kriterler" başlığı altında ele alınmıştır. KOB'da, kültürel çeşitliliğin sağlanması, kültürel hakların teminat altına alınması, Türkçe dışındaki dillerde radyo ve televizyon yayın ve eğitimine olanak tanınması, bölgeler arası sosyal ve kültürel (özellikle güneydoğu da) farklılıkları giderilmesi konularına değinilmiştir (DPT, 2000:3-4, DPT, 2003: 9-11).

2001 ve 2003 UP'de azınlıklara ilişkin bir başlık olamamasına karşın "Kültürel Yaşam ve Bireysel Özgürlükler" içinde azınlıklar konusu yer bulmuştur. Bu başlık altında, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi ve eğitim dilinin Türkçe olduğu ancak bu durumun, vatandaşların günlük yaşamlarında farklı dil, lehçe ve ağızlarında serbestçe kullanılmasına engel olmadığı belirtilmiş, bu serbestliğin, ayrılıkçı ve ya bölücü amaçlarla kullanılmayacağı da vurgulanmıştır. Herkesin hiçbir ayırım gözetmeksizin insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmasının benimsendiği belirtilen UP'de, Anayasa ve ilgili diğer yasaların müktesebata uyumunun sağlanacağı taahhüt edilmiştir (Resmi Gazete: 24 Mart 2001).

Müzakere çerçeve belgesinin 4 ve 6. maddelerinde de azınlıklardan bahsedilmiş, azınlıkların korunması ve haklarının teminat altına alınması istenmiştir. Bu maddelerin içerikleri aşağıda sıralanmıştır (DPT, 2005: 3-4);

"4- Müzakereler, Türkiye'nin, 1993 Kopenhag Zirvesinde belirlenen, daha sonra büyük bir bölümü Avrupa Birliği Antlaşmasınının 6(1)'nci maddesine dercedilen ve Temel Haklar Şartında beyan edilen siyasi kriterleri yeterli derecede karşılmasına dayanarak başlatılır. Birlik, Türkiye'den, reform sürecini sürdürmesini ve Avrupa içtihat hukuku da dahil olmak üzere, özgürlük, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve temel özgürlüklere saygı gibi ilkeler bakımından daha fazla gelişme kaydetme yönünde çaba sarf etmesini; özellikle işkence ve kötü muamele ile mücadelede sıfır tolerans politikalarına ve ifade özgürlüğü, din özgürlüğü, kadın hakları, sendikal haklar da dahil ILO standartları ve azınlık hakları ile ilgili hükümlerin uygulanmasına ilişkin mevzuatı ve uygulama tedbirlerini konsolide

etmesini ve genişletmesini beklemektedir. Birlik ve Türkiye, yoğun siyasi diyaloglarını sürdürecektir. Söz konusu alanlarda kaydedilen ilerlemenin geri dönülmezliğini ve bu ilerlemenin özellikle temel özgürlüklere ve insan haklarına tam saygı gösterilmesi bakımından eksiksiz ve etkili bir şekilde uygulanmasını sağlamak amacıyla, kaydedilen ilerleme, bu konuda Konseye düzenli rapor sunmaya davet edilen Komisyon tarafından, 2004 tarihli Etki Raporu, Tavsiye Metni ve İlerleme Raporunda işaret edilen sorunlu hususların tümüne yer vermek suretiyle yakından izlenmeye devam edilir.

6- Müzakerelerin ilerlemesini, ekonomik ve sosyal yakınsama ve Komisyonun 2'nci paragrafta belirtilen raporları çerçevesinde, Türkiye'nin katılıma hazırlık yönünde kaydettiği gelişme yönlendirir. Bu ilerleme, özellikle aşağıdaki koşullara göre ölçülür:

Üyelik koşullarını ortaya koyan aşağıda belirtilen Kopenhag Kriterleri: demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıklara saygı gösterilmesini ve azınlıkların korunmasını teminat altına alan kurumların istikrarı”

Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere Türkiye'den müzakere sürecinde azınlıklar ile ilgili mevzuatın genişletilerek değiştirmesi beklenmektedir.

Ulusal azınlık sorunu, özgün tarihsel koşullara bağlı olarak ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye önemli farklılıklar göstermektedir. Çok genel olarak, eski çok uluslu imparatorlukların mirasçısı olan ulusal devletler için azınlık sorunlarının daha önemli rol oynadığı söylenebilir. Ulusçuluk Fransız Devrimi'nden sonra dünyaya yayılmış ve özellikle Rus Çarlığı, Avusturya Macaristan İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu toplumlarda parçalayıcı bir işleve sahip olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, ulusal ve üniter bir devlettir. Günümüzde Türkiye'de azınlık dendiğinde ilk akla gelen kesim Kürtler olmaktadır. Bu konuya daha önce “2.2.6. Kürt Sorunu” başlığında değinilmişti. AB tarafından da İlerleme Raporları, KOB, UP ve Müzakere Çerçeve Belgesinde Güneydoğu ve Kürtlere yukarıda da değinildiği üzere hep vurgu yapılmıştır. Ancak, AB içinde de azınlıklarla ilgili sorunlar yaşanmaktadır. Örneğin İspanya'da ulusal azınlık tartışmaları farklı bir zemine kaymıştır. İspanya'da Franco döneminde yerel kimlikler yadsınmış ve azınlıklar ağır baskı altında asimile edilmeye çalışılmıştır.

Buna karşılık bu duruma direnen Bask hareketi belli bir anlayış ve sempati ile karşılanmıştır. Ancak, İspanya’da ileri bir demokratik işlerlik içinde Bask halkının kültürel hak ve özgürlüklerini kullanmaya başlaması ile siyasal bağımsızlığı öngören ETA’nın şiddet kullanan girişimleri ne AB çevrelerinden ne de Bask halkının çoğunluğundan bir tasvip görmüştür. Yunanistan da Birlik üyesi olmasına karşın azınlık sorunlarını tam aşamamıştır. Yunanistan’ın Batı Trakya Türk azınlığına etnik değil dini kimlik dayatan ve Makendonya ile ilgili tutumu sözü edilen sorunlara örnektir. Kısaca ifade etmek gerekirse, ulusal azınlık sorunları ülkelerin kendine özgü tarihsel koşulları tarafından belirlenmekte ve böylece farklılıklar ortaya çıkmaktadır (Şaylan, <http://www.abhaber.com>).

Azınlıklar konusu, 1999’da Türkiye’nin adaylığının kabul edilmesinden sonra hep ön planda olagelmıştır. Sorun AB’nin Lozan Barış Antlaşmasında benimsenen azınlık yaklaşımından kaynaklanmaktadır. AB, azınlık sayılan grupları yetersiz bulmakta ve yeni azınlık grupları oluşturulmasını beklemektedir. Türkiye ise, AB’nin azınlık olarak kabul ettirmeye çalıştığı bazı Türk vatandaşlarına birtakım haklar tanıyarak bir yandan AB’nin taleplerini yerine getirmeye çalışırken öte yandan resmi politikasını değiştirmeye yanaşmamaktadır (Terzioğlu ve Özarlan, 2007: 303). Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 66. maddesi; “Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk’tür.” diyerek, anayasal vatandaşlık esasını benimsemiştir. Bu da AB ile ilişkilerde ortak paydada bir çözüm bulunmadığı sürece azınlıklar sorununun gündemi meşgul etmeye devam edeceğini göstermektedir.

11.2.3. 1982 Anayasası ve Egemenlik Hakkının Devri Sorunu

Uluslarüstü bir anayasal düzen olarak kurulan AB kurulduğu tarihten bu yana, niteliklerini geliştirmiştir. Burada önemli noktalardan biri üye devletlerin egemenlik yetkilerindeki önemli azalmadır. AB iktidarı uluslar üstüdür. AB’nin hukuk kuralları, Birlik vatandaşlarına doğrudan uygulanır. Siyasal birlik hedefine ulaşma, geniş oranda yetki devri ile ilgilidir. Burada söz konusu olan egemenlik hakkının devredilmesidir (Karakaş, 2003: 43).

Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, egemenlik yetkisinin kullanılmasını münhasıran ulusal organlara vermiş ve bu yetkinin ulusal ya da uluslararası başka organlara devredilmesini, özellikle yasama yetkisiyle ilgili düzenlemede açık bir şekilde görüldüğü üzere, kesin bir şekilde yasaklamıştır¹⁹. Bu egemenlik anlayışı uluslarüstü bir yapılanma olan AB'nin öngördüğü egemenlik düşüncesine taban tabana zıttır (Savaş, 1997: 181).

AB'de ise Antlaşmasınının 43. maddesi “aralarında güçlendirilmiş işbirliği yapmak isteyen üye devletlere, antlaşmalarda öngörülen organ, prosedür ve mekanizmalarla, muayyen koşullara riayet kaydıyla güçlendirilmiş işbirliği yapma hakkı” vermektedir. Bundan anlaşıldığı üzere uluslarüstü bir kurumsal yapılanma olan AB, Avrupa ülkesi üye devletlerin belirli alanlardaki yetkileri ortaklaşa kullanmayı kararlaştırmıştır (Arsava, 2001: 37).

1982 Anayasası ise, egemenlik konusundaki ulusçu genel yaklaşımını yasama yetkisinin kullanılması konusunda da devam ettirmiştir. Yasama yetkisini düzenleyen Anayasanın 7. maddesinde “Yasama yetkisi Türk milleti adına Türkiye Büyük Millet Meclisindedir. Bu yetki devredilemez.” denilerek egemenliğin yetkili ulusal organ olan TBMM.'ye ait olduğu ve bu yetkinin (ulusal ya da uluslarüstü) başka bir organa devredilmesinin yasaklandığı açıkça ifade edilmiştir. Aynı düzenleme 8. maddede yürütme ve 9 maddede yargı içinde geçerlidir²⁰. Anayasanın yasama yetkisinin kullanılması konusunda ulusal organlar lehine getirmiş olduğu bu kategorik yaklaşım, Türkiye'nin tam üye olmayı amaçladığı AB'nin egemenlik anlayışıyla tamamen zıt bir modeli yansıtmaktadır. Ancak AB'ye uyum çerçevesinde zamanla “egemenlik paylaşımı”nın gerçekleştirilmesi zorunlu olacaktır (Hekimoğlu, 2003: 38–39).

1982 Anayasasınının 90. maddesinin son fıkrasında “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası antlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya

¹⁹ 1982 Anayasası: VI. Egemenlik; Madde 6 – Egemenlik, kayıtsız şartsız Milletindir. Türk Milleti, egemenliğini, Anayasanın koyduğu esaslara göre, yetkili organları eliyle kullanır. Egemenliğin kullanılması, hiçbir surette hiçbir kişiye, zümreye veya sınıfa bırakılamaz. Hiçbir kimse veya organ kaynağını Anayasadan almayan bir Devlet yetkisi kullanamaz.

²⁰ Yürütme yetkisi ve görevi; Madde 8 – Yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından, Anayasaya ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir. Yargı yetkisi; Madde 9 – Yargı yetkisi, Türk Milleti adına bağımsız mahkemelerce kullanılır.

aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz.” denilmekle, Türk hukukunda antlaşmaların ayrıcalıklı bir statüde olmak kaydıyla yasa gücünde, kendiliğinden ve doğrudan uygulanabilir karakterde olduğuna işaret edilmiştir. 90. madde dışında Anayasa, 15, 16, 42 ve 92. maddelerinde sınırlı da olsa bazı konularda uluslararası hukuk kurallarının Türk hukuk düzeninde doğrudan hüküm doğuracağını kabul etmiştir (Gözübüyük, 2000: 291).

Bu noktada yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin devriyle ilgili yapılacak bir anayasa değişikliği bu yetkilerin uluslarüstü bir devri söz konusu olabilir mi sorusu gündeme gelmektedir. Acaba TBMM’nin hukuken böyle bir işlem yapma hakkı var mıdır? Anayasaya göre egemenliğin sahibi kayıtsız şartsız Türk Milletidir ve TBMM Anayasaya göre egemenliğin sahibi değil, sadece onu kullanan yetkili organlardan birisi konumundadır. Özü itibarıyla sahip olmadığı bir hakkı yani egemenlik hakkını Meclisin devretmeye kalkışması, öncelikle, sahip olunan haktan fazlasının devrini yasaklayan genel hukuk ilkelerine aykırıdır. Bu nedenle yasama ve yürütme yetkisinde olduğu üzere, ulusal yargı yetkisinin uluslarüstü bir organa devrine ilişkin Anayasa değişikliklerinin de halkoyuna sunulması zorunluluğu bulunmaktadır (Hekimoğlu, 2003: 43).

Ulus devletlerin bir kısım egemenlik haklarının uluslarüstü yönetimlere iradi olarak devri ile oluşan AB’ye tam üye olmak isteyen Türkiye’nin, egemenlik yetkilerini münhasıran ulusal organlarına veren anayasal yapısını, AB hukukunun gereklerine göre yeniden düzenlemesi gerekmektedir. Türkiye’nin yukarıda sözü edilen anayasa maddelerinde öngörülen egemenlik anlayışıyla AB’ye tam üye olamayacağı ortadadır. Türkiye bu bağlamda tarihi bir dönüm noktasındadır. AB ile daha yakın ilişkiler içine girip, nihai olarak tam üyeliği amaç edinen Türkiye’nin, egemenliğin devrine izin veren yeni bir anayasal egemenlik anlayışına sahip olması gerekmektedir. AB’ye tam üyelik süreci bağlamında dönüm noktası niteliğindeki son Anayasa ve yasa değişikliklerinden sonra TBMM’nin bu sefer egemenliğin kullanılması konusundaki eksiklikleri gidererek, adımlarını hızlandırması ve AB normlarını temel alarak Anayasasını değiştirmesi gerekmektedir. Bu tip bir yetki devrine imkan veren anayasa değişikliklerinin yapılması, sadece Türkiye’den istenen bir işlem değildir. İrlanda, Hollanda, Danimarka, Lüksemburg gibi ülkeler de adaylık süreçlerinde, Anayasa değişiklikleri kimi zaman da

halkoylaması yoluyla ulusal egemenlik yetkilerinin bir kısmını AB organlarına devretmişlerdir. Bu devletlerin ulusal egemenlik yetkileri ve bağımsızlıkları herhalde Türkiye'nin egemenlik yetkilerinden ve bağımsızlığından daha az değerli olamayacağına göre, bu konuda abartılı bir şekilde kuşku duymanın gereksizliği ortadadır (Hekimoğlu, Radikal: 29 Şubat 2004).

11.2.4. Avrupa Birliği Bağlantısında Ulusal Çıkar ve Dış Politika

Uzgel'e göre Türk dış politikası genellikle güvenlik sorunları çerçevesinde analiz edilmektedir. Yani, Türk dış politikasında, realist yaklaşım egemendir. Bunu da Morgenthau gibi güç mücadelesinden ibaret olan ilişkiler bütünü olarak nitelirmektedir. Bu bakış açısıyla, bir devletin gücünü arttırmayı hedefleyen politikalar ulusal çıkarı uygundur (Uzgel, 2004: 16). Ulusal çıkar ve dış politika bağlantısını AB ile ilişkilendirmek gerekirse, Türkiye'nin AB'ye tam üye olma isteği hatta bu konudaki devlet politikası, ulusal çıkarla da örtüşmektedir. Başlangıçta ekonomik amaçlı kurulan Birliğin bu alanda mevcut gücü, Türkiye'nin ekonomik çıkarlarını, güvenlik boyutuyla özellikle Kürt sorunu bağlamında Türkiye'nin tam üyelikle elde edeceği AB desteğini, AB üyesi ülkelerle girişte temellendirilmiş Yunan ve GKRY ile arasındaki sorunlarının çözüleceği düşünüldüğünde Türkiye'nin AB bağlantısında çok yönlü ulusal çıkarları mevcuttur. Ancak Türkiye'nin AB üyeliği, pek çok sebepten ötürü diğer ülkelere kıyasla çok daha sancılı yaşanmakta ve demokratikleşme ile bağlantısında TSK'nın sivil iktidar üzerindeki etkisi, direk ve MGK aracılığıyla, ilişkilerde sorun teşkil etmektedir.

11.2.4.1. Türk Ordusunun Statüsü

NATO ve ABD açısından Türkiye ile ilişkilerde en güçlü noktası Türk Ordusu'nun sistem içindeki rolü olurken, bu durum Avrupalılar bakımından problem oluşturmaktadır. Elbette Avrupalı yetkililer de Türk ordusunun önemini takdir etmektedirler, ancak Türk siyasi sisteminde ordunun oynadığı rol, Avrupa geleneklerine ve uygulamalarına pek uygun düşmemektedir (Uslu, 2006: 119). Bu nedenle Türkiye'nin AB ile entegrasyonunda muhtemelen en fazla tartışılacak konu, ordunun siyasetteki rolüdür. Ordunun ve onun sivil uzantılarının AB üyeliğinin getireceği dönüşümden duydukları huzursuzluk, doğal bir şekilde, Avrupa tarafında kaygı

oluşturmaktadır (Keyder, 2005: 69). Kuşkusuz bu görünüm AB için olduğu kadar, diğer demokratik ülkelerce de ordunun siyasetteki etkisi anlaşılabilir ve kabul edilebilecek bir durum değildir. Öte yandan ordunun bu rolünü, anayasal hukuk çerçevesine oturtmak ta bir hayli zor görünmektedir. O nedenle konuya, sosyo-politik ve tarihsel açıdan yaklaşmak gerekmektedir.

Cumhuriyet dönemi Türk siyasi hayatında ordunun ağırlığının nedeni cumhuriyetin kuruluş süreciyle bağlantılıdır. Ulusal kurtuluş savaşı asker kökenli kadroların önderliğinde gerçekleştirilmiş ve ardından yeni devlette yine bu askeri kadro tarafından kurulmuştur. Bu da toplumsal yaşamda ordunun kurtarıcı rolünün öne çıkmasına ve resmi söylemde vurgulanmasına neden olmuştur. Gerçi Türk Ordusu'nun Atatürk'ün, vasiyeti gereği askerlerin siyasete bulaşmama ilkesine sıkı sıkıya bağlı kaldığı ileri sürülse de ordunun siyasete sık sık müdahale ettiği görülmektedir (Uzgel, 2004: 137). Gerçekten demokratik ülkelerde ve bu arada AB'yi oluşturan devletlerin anayasalarında ordu, sivil otoriteye tabi, görece statükocu bir kurumdur ve bu kurumun gerek iç gerekse dış siyasette doğrudan etkisi, kural olarak görülmez.

Ancak ülkemiz açısından unutmamak gerekir ki, ordu, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden başlayarak Türkiye'nin modernleşmesi, bağımsız ve demokratik bir ülke haline gelmesi için, öncü görevler üstlenmiş bir kurumdur. 19. yy. yüksek öğretim kurumlarına bakıldığında, Mekteb-i Mülkiye dışında, hemen tüm yüksek okulların askeri okullar olduğu görülecektir. Ayrıca, Türkiye'de son 40 yıllık dönem içinde ortaya çıkan askeri darbe ve müdahaleler incelendiğinde, bunların tümünün siyasetin tıkandığı, göreceli olarak seçeneksizliğin egemen olduğu, kısacası sivil iktidarların iktidarsız duruma düştüğü ağır bunalım dönemlerinde gerçekleştirildikleri görülmektedir (San, 1998: 264–265).

AB tarafından Ordu'nun siyaset üzerindeki etkisi ilerleme raporlarının tümünde sert bir şekilde eleştirilmiştir. Genellikle eleştiriler askeriyenin sivil yönetim üzerindeki etkinliğinden bütçesine kadar pek çok başlık içermektedir.

1998 Yılı İlerleme Raporu'nda, ordunun sivil denetime tabi olmadığı ve hattâ bazen, büyük çaplı bazı baskı uygulayıcı askerî operasyonlar gerçekleştirdiğinde, hükümetin

bilgisi olmaksızın hareket ettiği ifade edilerek, ordunun konumu eleştirilmektedir (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 1998: 12).

1999 Yılı İlerleme Raporu'nda, askeriyenin MGK kanalıyla siyasi yaşamın pek çok alanında önemli bir etki sahibi olmaya devam ettiği, MGK'nın, siyasi yaşamda büyük bir rol oynamayı sürdürdüğü ifade edilmektedir (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 1999: 10). 2000 ve 2001 ilerleme raporları da önceki raporlardaki görüşleri tekrar etmektedir.

2002 Yılı İlerleme Raporu'nda, öncekilerden farklı olarak, TSK, savunma bütçesinin hazırlanmasında önemli ölçüde özerkliğe sahip olması, Hükümetin bütçe dışı fonları kapatma ve bu tür harcamaları normal bütçe sürecine dahil etme çabalarına rağmen, halen askeri amaçlara yönelik iki bütçe dışı fonun mevcudiyeti eleştirilmiştir (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 2002: 17).

2003 Yılı İlerleme Raporu'nda, sivillerin ordu üzerindeki denetiminin AB üyesi ülkelerdeki uygulamalarla uyumlu hale getirilmesi amacıyla; sivil kurumlardaki askeri temsilin sona erdirilmesi ve TBMM'nin savunma bütçesi üzerinde tam kontrol sağlayabilmesi bakımından bu reformların etkili biçimde uygulanması istenmiştir (DPT, 2003: 19).

2004 Yılı İlerleme Raporu'nda, askeri otorite üzerindeki sivil denetimi AB üyesi ülkelerdeki uygulamalarla uyumlu hale getirmek amacıyla, 2003 yılında yapılan ilave değişiklikler olumlu karşılanırken bunlar yeterli bulunmamıştır (Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2004: 14). Komisyon bu konudaki görüşünü eleştirel şekilde ifade etmiştir; *“Silahlı Kuvvetler kayda değer siyasi nüfuz kullanmaya devam etmektedir. MGK'nın askeri üyeleri, münferiden, ayrıca diğer kıdemli silahlı kuvvetler personeli, iç ve dış politika konularındaki görüşlerini kamuoyuna yaptıkları konuşmalar ve basın toplantıları vesilesiyle düzenli olarak ifade etmeye devam etmişlerdir. Bu açıklamalar özellikle Irak, Kıbrıs, terörizm, laiklik ilkesi ve Türkiye-AB ilişkilerine ilişkin olarak yapılmıştır. Türkiye, 2002'den beri sivil-asker ilişkileri reformunda iyi ilerleme sağlamıştır. Türkiye'nin geçtiğimiz yıllarda kabul edilmiş reformları sağlamlaştırması ve bu alanda daha fazla reform yapmaya bağlı kalması önem arz etmektedir. Türkiye,*

üye devletlerin en iyi uygulamaları çizgisinde, güvenlik meselelerinin yürütülmesinde daha fazla hesap verilebilirlik ve şeffaflık sağlanmasına yönelik olarak çalışmalıdır. Özellikle, Askerler tarafından yapılan açıklamalar sadece askeri, savunma ve güvenlik konularını ilgilendirmeli ve sadece hükümetin yetkisi altında yapılmalıdır. Öte yandan sivil idare, komşularla ilişkilere dair ulusal güvenlik stratejisinin hazırlanması ve uygulanması dahil olmak üzere, denetimsel işlevlerini tam olarak yerine getirmelidir” (Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2004: 16).

2005 Yılı İlerleme Raporu’nda, sivil asker ilişkilerinde yapılan ilerlemeler olumlu karşılanırken yapılan reformların sağlamaştırılması gereği vurgulanmış ve yine askeri makamın açıklamalarının askeri konular, savunma ve güvenlik ile sınırlı olması ve sadece hükümetin otoritesi altında yapılması gereği tekrarlanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2005: 12).

2006 Yılı İlerleme Raporu’nda, Askeri Ceza Kanunu’nun ilgili hükümlerini değiştiren Kanunla askeri mahkemelerin sivilleri yargılama yetkisi bağlamında ilerleme sağlandığı, böylelikle, askeri personel ile sivillerin birlikte suç işlemleri hariç, barış zamanında siviller askeri mahkemelerde yargılanmayacak olmaları olumlu karşılanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2006: 6). Ancak TSK’nın siyasi etkisinin devamı, iç ve dış politika hakkında yapılan açıklamaları, askeri bütçe ve harcamalar konusunda parlamento denetiminin beklendiği şekilde güçlendirilmemesi eleştirilmeye devam ediliyordu (Avrupa Komisyonu, 2006: 7).

2007 Yılı İlerleme Raporu’nda, 2007 ilkbaharında yaşanan anayasal kriz²¹ ordunun siyasi hayata müdahale girişimi olarak değerlendirilmiştir. Ancak bu krizin demokratik sürecin üstün gelmesiyle aşıldığı belirtilmiştir. Ancak TSK’nın önemli ölçüde siyasi etkinlik göstermeye devam ettiği vurgulanmış, iç ve dış politikaya yönelik açıklamaların artarak devam ettiği eleştirilmiştir. Askeri bütçe konusundaki eleştiriler 2006 yılı ilerleme raporuyla aynı noktaya işaret etmektedir. Genelkurmay Başkanlığı ve İçişleri

---

²¹ Genelkurmay Başkanlığının laikliğin güç kaybetmekte olduğu endişesini dile getiren bir muhtırayı web sitesinde yayınlamasıyla ortaya çıkan Nisan 2007 Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecine doğrudan müdahale ettiği vurgulanmaktadır.

Bakanlığı arasında imzalanan 1997 EMASYA²² gizli Protokolü yürürlükte olması ayrı bir eleştiri noktasını oluşturmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2007: 8).

11.2.4.2. Milli Güvenlik Kurulu (MGK)

Genelkurmay başkanlığı dışında ordunun Türk siyasetindeki yerini gösteren diğer kurum MGK olmuştur. Bugünkü biçimini 1961 Anayasası'ndan alan ve sivil yürütmeyele ordunun üst kademesini bir araya getiren kurum, ordunun siyaset içindeki yerini ve etkinliğini göstermektedir. Türkiye'de ordu, MGK aracılığı ile hükümet üzerinde, Devlet Güvenlik Mahkemeleri'ndeki (DGM) subay üyelerle de ceza yargısı üzerinde değişen ölçülerde etkili olabilmekte, ayrıca kurum içi istihbarat ve iç-dış politikaları izleme birimleri de kurabilmektedir. Tüm bunlara ek olarak, ordunun üst düzey subayları gerek politikacılara gerekse bürokratlara “nezaket ziyaretleri” yapabilmekte, ayrıca iç ve dış güvenlik konularında “briefingler” verebilmektedirler (San, 1998: 264–265)

1982 Anayasasıyla MGK'nın yetkileri hükümetle neredeyse denk duruma getirirken DGM'nin de “devlete karşı işlenmiş suçlar”ın kendisine verilmesiyle paralel bir süreç ortaya çıkmıştır (Keyder, 2003: 53).

MGK, AB tarafından hazırlanan bütün ilerleme raporunda ordunun siyaset üzerindeki rolü ile ilişkili olarak yer almıştır; “Türkiye’de otoriteler, genel olarak, Topluluk müktesebatıyla uyumlu mevzuat hazırlama ve uygulama kabiliyetinde olan ehil bir idareye sahiptirler. Ancak, çeşitli faktörler, bu otoritelerin, Avrupa Birliği’nin üye devletlerindeki gibi işlenmesine engel olmaktadır. Millî Güvenlik Kurulu, ordunun siyasî hayatta oynadığı büyük rolü gösterir.” (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 1998: 12). 2000 ve 2001 yılı İlerleme Raporlarında “Millî Güvenlik Kurulu kanalıyla askeriye siyasi yaşamın pek çok alanında önemli bir etki sahibi olmaya devam etmektedir. Millî Güvenlik Kurulu, siyasi yaşamda büyük bir rol oynamayı sürdürmektedir.” (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 1999: 10) denilerek MGK sorgulanmaya devam etmiştir. 2001 yılında, MGK’da yapılan değişikliklerle asker sayısı

²² Protokol, güvenlik, kamu düzeni ve takviye birliklerine ilişkindir. Protokolle, iç güvenlik konularında, belirli şartlara bağlı olarak, sivil makamların talebi olmaksızın askeri operasyon yürütülmesine imkan takmaktadır.

beşte kalırken sivil üye sayısının dokuzaya çıkarılması, AB tarafından, gelişme olarak görülmüştür. UYP ile 2003 yılında yapılan değişiklikle MGK Genel Sekreteri'nin, TSK mensupları arasından atanması zorunluluğu kaldırılmıştır (DPT, 2003: 16). 2004 (2004: 16) ve 2005 yılı İlerleme Raporunda da MGK'nın açıklamaları eleştirilmiştir; *“MGK'nin askeri üyeleri, münferiden, ayrıca diğer kıdemli silahlı kuvvetler personeli, iç ve dış politika konularındaki görüşlerini kamuoyuna yaptıkları konuşmalar ve basın toplantıları vesilesiyle düzenli olarak ifade etmeye devam etmişlerdir.”* (Avrupa Komisyonu, 2005: 12). 2006 ve 2007 ilerleme raporlarında da MGK kanununda yapılan değişikliklerin olumlu karşılandığı ancak İç Hizmet Kanununda değişiklik yapılmadığına vurgu yapılmıştır.

Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse, hemen her raporda MGK'nın kararlarının istişari nitelikte olduğu bu nedenle ancak tavsiye niteliğinde karar verebileceği vurgulanmıştır. Ancak AB, bu konuda ciddi kaygılar duymaktadır. MGK'nın hükümet tasarrufları ve politikalarına ilişkin görüş bildirmesi de AB'nin bu kaygısını destekler niteliktedir. İlerleme raporlarında, MGK'daki sivil sayısının artırılması, tavsiye niteliğinde karar alabilmesi uygulamalarına rağmen, karar alınırken asker üyelerin etkinliği eleştirilmiştir.

MGK'nın Türkiye'de sivil ve askeri otoriteler arasındaki diyalogu sağlamanın ve bazı Batılı ülkelerde görülen “dayanışma” işlevinin çok ötesinde bir konuma sahip olduğu ortadadır. Kuşkusuz bu hukuksal ve kurumsal yapılanma Türk siyasi hayatında ordunun sahip olduğu yerin bir sonucudur. AB ile ilişkilerde MGK'nın yapı ve işleyişinde beklenen değişiklikler yapılmadığı sürece de entegrasyona engel olan faktörler arasında yer almaya devam edeceği açıktır.

12. Ekonomik Faktörler

12.1. Türkiye ve Ortak Tarım Politikası

Türkiye'de tarım sektörü; gıda güvenliği, nüfusun önemli bir bölümünü bünyesinde barındırması, üretimin iklim koşullarına bağlı olması ve üretim süresinin oldukça uzun olması ve nihayet arz ve talep esnekliklerinin çok sert olmasından dolayı, desteklenmesi

gereken ve özel politikalar üretilmeye çalışılan bir sektör niteliğindedir (Bayraç ve Yenilmez; <http://www.kafkas.edu.tr>).

AB ile Türkiye arasındaki tam üyelik görüşmelerinde ve AB açısından en çok tedirginlik yaratan konu tarımdır. AB'nin, Türkiye ile ilişkilerde tarıma önem vermesinin nedeni, Türkiye'de tarım sektörünün ekonomideki görece ağırlığı dışında AB içindeki tarım alanında hukuki mevzuatın karmaşıklığı yatmaktadır. AB'de tarım mevzuatının oluşturduğu ve tarıma ilişkin hukuki düzenlemelerin 50 bin sayfa dolaylarında tuttuğu görüşü hakimdir. AB içinde de bu karmaşıklığı gidermek için tarım mevzuatının sadeleştirilmesine karar verilmiştir. Bu konu Gündem 2000'de de yer almıştır. 2005 yılı sonlarında yeni bir planla sadeleştirilmesi için yeni önlemler alınan, Ortak Tarım Politikası (OTP) yapılsa da hala karmaşık ve kapsamlı olma özelliğini korumaktadır (Eraktan, 2007: 352). Üyelik sürecinde diğer aday ülkelerde olduğu gibi Türkiye'den de mevcut kuralların tümüne uyması beklenmektedir. Mevzuata göre tarım politikalarının değiştirilmesi ve AB'ye uygulanan düzeni yürütebilecek idari yapı, örgütlenme ve yapısal değişiklikler gerekmektedir. Bu da uyum sürecinde OTP'yi bir sorun olarak ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye'de tarım politikasını belirleyen tek bir mercii yoktur. Başbakanlık, konularına göre ilgili bakanlıklar, müsteşarlıklar farklı konularda politika oluşturma yetkisini elinde tutmaktadırlar. Kayıtlar ve istatistikî veriler açısından çok önemli eksiklikler bulunmaktadır. Denetim, izleme, test ve teşhis olanakları olması gereken düzeyin çok altındadır. AB'de ise bütün bunlardan tek bir kurum sorumludur. Türkiye'de OTP'nin üstlenilmesinde bir diğer önemli sorunu bu yapısal farklılık oluşturmaktadır (Eraktan, 2007: 358).

12.1.1. Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası (OTP)

II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan kıtlık ve savaş sonrasında Avrupa aktif nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan tarım sektöründe çalışanlarının gelir düzeylerinin korunması ve üye ülkeler arasında ulusal tarım politikalarındaki farklılıkların giderilmesi gerekliliği AB'yi, OTP oluşturmaya yöneltmiştir. OTP, AB'nin ilk ortak politikasıdır.

AB'ye üye ülkelerin, tarım politikalarını siyasi ve ekonomik anlamda bütünleştirirken bu politikayı oluşturmuştur. OTP, belirlenen ortak fiyatların korunması amacıyla çeşitli kurallar çerçevesinde işleyen geniş kapsamlı bir mekanizmadır. Halen Birliğin bütçesinin yarısı, ekonomisinin ise %5'i tarım sektörüne aktarılmaktadır. OTP, kuruluşundan bu yana sürekli reformlara konu olmakla beraber, istikrarlı bir şekilde işleyen Birlik mekanizmalarındandır (Caşın ve Özgöker, 2008: 255).

OTP, üç temel ilke üzerine yapılandırılmıştır. Bunlar: Tek Pazar ilkesi; üye ülkelerde tarım ürünlerinin serbest dolaşımı engelleyen tüm kısıtlamaların kaldırılarak Tek Pazar oluşturulmasını öngörmekte, bunun için ortak fiyat ve rekabet kurallarını, üye ülkelerde istikrarlı bir döviz kurunu ve dış pazarlara karşı sınırlarda ortak bir korumayı gerektirmektedir. Topluluk Tercih ilkesi; Birlik içinde üretilen ürünlere öncelik tanınmasını amaçlamakta, bunun için tarım ürünlerinin ithalata karşı korunmasını, ihracatın ise, sübvansede edilmesini gerektirmektedir. Ortak Mali Sorumluluk ilkesi; OTP'ye ilişkin tüm harcamaların Birlik üyeleri tarafından ortaklaşa üstlenilmesini amaçlamaktadır (Karluk, 1998: 290–292).

AB'nin 2004 ve 2007 genişlemesiyle birlikte, Birlik, son yıllarda tarım da dahil olmak üzere, bütün alanlarda, mali destek sağlamaktan çok düzenleyici bir rol alma yoluna gitmektedir (Caşın ve Özgöker, 2008: 255).

12.1.2. Türkiye'nin OTP'ye Uyumu

Türk tarımının potansiyeli, AB'nin tarıma ilişkin istatistik verilerini büyük ölçüde değiştirecek boyuttadır. Ancak, bu büyüklük AB ortalamalarında bir gerilemeyi beraberinde getirecektir. Bu nedenle AB'nin Türk tarımından ürkmesi, Türk tarımıyla rekabet etmekten değil, çözüm bekleyen yeni tarımsal sorunların AB gündemine taşınma kaygısından oluşmaktadır.

Türkiye'de mevcut tarım nüfusu, ile istihdamda tarımın payı ve tarım arazileri arasındaki ilişki AB ile karşılaştırılacak olursa;

Tablo 5: AB ve Türkiye’de Tarımsal İstihdam ve Tarım Arazisi Kullanımı (Hugges, 2004: 19)

Ülkeler	Tarım Nüfusu (‘000)	İstihdamda Tarımın Payı (%)	Tarım Arazileri (‘000ha.)
Türkiye	7458	32.7	38883
Fransa	987	4.1	29622
Polonya	2713	19.6	16891
Romanya	3683	37.7	14819
İrlanda	121	6.9	4372
AB-15 ²³	6537	4.0	130809
AB 10 Yeni Üye ²⁴	3880	13.4	36167
AB-25	10417	5.4	166976
AB-27 ²⁵	14399	7.0	187120

Türkiye’deki tarım nüfusu AB-15’den fazladır. AB-27’nin ise, neredeyse yarısı kadardır. Tarım arazisi açısından ise, Türkiye’deki tarım arazisi neredeyse AB’ye yeni katılan 10 yeni üyeninkiyle denktir (Bkz. Tablo 5). Türkiye’de tarım arazileri, AB-15’in %29,7’si, AB-25’in %23,3’ü kadardır. Bu genişlik AB ülkelerinin yaklaşık dörtte biri anlamına gelmektedir.

Türkiye, gerek ülke olarak gerekse tarım ve kırsal kesim alanı olarak AB üyelerine kıyasla çok büyüktür. Türkiye’nin AB tarımı ile büyük ve önemli yapısal farklılıkları bulunmaktadır. AB’deki verimlilik, üretici geliri, teknoloji düzeyi, tarıma dayalı işletme sanayinin yaygınlığı ve derinliği gibi göstergeler Türkiye’nin çok ilerisindedir. Müdahale alımlar, ihracata destek uygulamaları FEOGA (Avrupa Tarımsal Garanti ve Yön Verme Fonu) yanında kırsal kesime yönelik olan yapısal fon harcamaları dikkate alındığında AB’nin endişe duyması normal karşılanmalıdır (Demir, 2001: 83).

²³ AB-15 ile kastedilen ülkeler; Belçika, Almanya, Fransa, Hollanda, Lüksemburg, İtalya, Danimarka, İrlanda, İngiltere, Yunanistan, Portekiz, İspanya, Avusturya, Finlandiya ve İsveç’tir.

²⁴ 2004’deki genişlemeyle on yeni ülke birliğe dahil olmuştur. Bunlar; Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Macaristan, Letonya, Litvanya, Malta, Polonya, Slovakya, Slovenya’dır.

²⁵ 2007’de Bulgaristan, Romanya’nın katılımıyla üye sayısı 27 olmuştur.

Bu sorunlara ek olarak, Türkiye’de GSYİH’da tarımsal üretim değerinin yüksekliği de AB tarafından eleştirilmektedir. Bu yükseklik ekonomik anlamda daha çok ilerleme kaydedilmesi gerektiğinin işaretidir. Ayrıca, Türkiye’de tarım işletmeleri çoğunlukla geçimlik veya yarı geçimlik aile işletmeleridir. Bu durum da AB tarafından eleştirilmektedir. İşletme genişlikleri, Türkiye’de ortalama 6 hektar iken, bu oran AB-25’de 13 hektardır. Bunu sebebi ise; AB ülkelerinde tarım işletmeleri miras yoluyla el değiştirirken mirastan pay alacak kişinin genelde alternatif iş alanına yönelmiş olmasından dolayı küçülmemekte, Türkiye’de ise durum tam aksi yönde işlemekte ve işletme miras yoluyla el değiştirirken, parçalara bölünmektedir. Çünkü çoğu zaman pay sahibinin tek güvencesi alacağı pay olmaktadır. Bölünen arazi ise, parçalı, verimsiz, hisseli araziler üzerinde yürütülen tarım sermaye birikimine ve yatırıma olanak tanıyacak yapıda olmamaktadır. Bu durum Avrupa Komisyonu tarafından “Düşük verimlilikte bir tarımsal faaliyet için yüklü paralar ödeneceği...” şeklinde eleştirel yaklaşıma konu olmaktadır (Eraktan, 2007: 355–356).

Bu eleştiriler ışığında AB tarafından OTP’ye uyum için Gündem 2000, KOB’da yapılması gereken düzenlemelerden bahsedilmiştir. Bunlar:

Gündem 2000’de (Ertuğrul, 2001: 272–273);

- AB içi ve AB dışı piyasalarda rekabet gücünün geliştirilmesi için daha düşük düzeyde kurumsal fiyatların uygulanması
- Tarımda çalışan nüfusa adil bir yaşam standardının sağlanması
- AB’nin uluslararası ticaretteki konumunun güçlendirilmesi (serbest rekabete uyumlu piyasa yapısının oluşturulması)
- Kalite için yoğunlaşma
- Çevre ile ilgili hedeflerin OTP ile bütünleştirilmesi
- OTP’nin ikinci ayağı olarak kırsal kalkınmaya önem verilmesi
- Merkeziyetçi olmayan yönetim

KOB’de kısa ve orta dönemde yapılması gerekenler;

- İşleyen bir arazi kayıt ve hayvan kimlikleri sistemleri ile bitki sertifikaları (Bitki Pasaportları) düzeninin kurulması; tarım piyasalarının izlenmesi için idari

yapının iyileştirilmesi ve çevresel, yapısal ve kırsal kalkınma önlemlerinin uygulanması

- Hayvan ve bitki hastalıkları ile mücadele için mevzuatın oluşturulması birinci önceliği oluşturacak şekilde. Topluluğun hayvan ve bitki sağlığı mevzuatı için uygun bir uyum stratejisinin belirlenmesi ve laboratuvar testleri, denetim düzenlemeleri ile kuruluşları başta olmak üzere bu alanda uygulama yeteneğinin üst düzeye çıkartılması.
- Tarımsal ve kırsal kalkınma politikaları ile ilgili müktesebat için hazırlıkların tamamlanması.
- Gıda işleme Kuruluşlarının (Et, Süt İşleme Tesisleri) AB, sağlık ve kamu sağlığı standartlarına göre modernize edilmesi ve test ve teşhis imkânlarının daha ileri düzeyde tesis edilmesi.

Olarak belirlenmiştir.

Türkiye’de mevzuata uyum için; Tarım ve Köyişleri Bakanlığı (TKB) verilerine göre, Aralık 2005 itibariyle, UP’da belirtilen tarım konusunda 161 AB mevzuatından 26 hukuki düzenleme yapmıştır. Bunlar; Bitki Çeşidi İslahçı Hakları, Üretici Birlikleri, Organik Tarım Yasaları, Organik Tarım Yönetmeliği, Sularım Tarımsal Kaynaklı Nitrat Kirliliğine Karşı Korunması Yönetmeliği, Türk Gıda Kodeksine ilişkin çeşitli gıdalar hakkındaki tebliğlerle, bazı hormon ve bitki koruma ilaçlarının yasaklanmasına ilişkin tebliğlerdir. AB’nin beklediği ve birçok AB mevzuatına karşılık geleceği düşünülen Tarım Çerçeve Kanunu, Veteriner Çerçeve Kanunu, Su Ürünleri Çerçeve Kanunu ve buna ilişkin yönetmelikler, Entegre İdare ve Kontrol Sistemi Yönetmeliği, Türk Gıda Kodeksi Yönetmeliği ve gıda üretim-satış yönetmeliği, Veteriner İlaçlarının Kullanımına İlişkin Yönetmelikler, DİE ve TKB arasında tarımla ilgili konularda Protokol, Standartlarla ve Yemlerle ilgili tebliğler, Ulusal Program gereği çıkarılması gereken mevzuatlardır (Eraktan, 2007: 361). Görüldüğü gibi OTP’ye uyum için mevzuat çalışmaları henüz çok sınırlıdır.

Türk tarımının OTP’ye uyumunun başarılı bir şekilde gerçekleşmesi için şu düzenlemeler yapılmalıdır (Bayraç ve Yenilmez; <http://www.kafkas.edu.tr>);

- Kurumsal yapı OTP'ye uyumu sağlayacak ve uygulayabilecek şekilde güçlendirilmelidir. Bunun için, devletin sorumluluğunda olan kırsal ve tarımsal faaliyetler, OTP göz önünde bulundurularak tek ve merkezi bir kuruluş (Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı) tarafından yerine getirilmelidir. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı çalışanlarına OTP'ye uyum konusunda özel eğitim olanakları sağlanmalı ve bakanlık yetişmiş işgücü ile güçlendirilmelidir. Çalışanların, zamanın büyük kısmını uygulamaya yönelik olarak sahada kullanmaları sağlanmalıdır.
- Kırsal ve tarımsal sivil örgütlenme (kooperatifler, birlikler, meslek kuruluşları, şirketler vb.) OTP yükümlülüklerini yerine getirebilecek şekilde güçlendirilmelidir. Bu kuruluşlar, yönetim ve finansman bakımından daha bağımsız bir yapıya kavuşturulmalı ve devletin bu alandaki müdahaleci rolü azaltılmalıdır.
- Tarımsal üretim yanında, tarıma dayalı sanayiler ve pazarlama kanalları, özellikle tarım borsaları sistemi ve haller geliştirilmeli, ulusal pazarlarda ve topluluk pazarlarında rekabet gücü artırılmalıdır. Tarım ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasında, topluluk kural ve standartlarına uygun bir yapı oluşturulmalıdır.

Ancak öngörülen bu düzenlemeler kısa dönemde gerçekleştirilmesi zor uygulamalardır. Türkiye OTP'ye uyum için alt yapı çalışmaları da dahil gerekli yasal düzenlemeleri yapmadıkça Türkiye – AB ilişkilerinde OTP sorun olarak varlığını devam ettirecektir.

12.2. Ekonomik Krizler

AB içinde bazı çevrelerin dile getirdiği, “Türkiye AB'ye ekonomik bir yükür” iddiası da Türkiye'nin entegrasyonunda olumsuz faktörlerden biridir. Bunu savunan çevreler görüşlerini, Türk ekonomisinin AB ortalamasının altında kalmasına dayandırmaktadırlar. Türkiye'de yaşanan ekonomik krizlerde, istikrarsızlık unsuru olarak endişenin devam etmesine neden olmuştur. 1978, 1994, 2000 ve 2001 yılları, Türk iktisat tarihine “Kriz Yılları” olarak damgasını vurmuştur. Türk ekonomisi uzun

yıllar milli gelirden ve yüksek enflasyonda büyük dalgalanmalar yaşamıştır. Kriz yıllarında da ise bu dalgalanma en yüksek seviyeye çıkmıştır.

Türkiye’de 1978’den itibaren iyice su yüzüne çıkan, devletin tüm asli fonksiyonlarının yerine getirilmesinde görülen tıkanmanın yani, “devletin yetmezliği”nin temelinde, ekonomik ve mali sektörlerde yaşanan mali krizin mevcudiyeti yatmaktadır. Bir başka deyişle, kamu hizmetlerindeki tıkanıklığın temelinde, çözüme kavuşturulmamış bir finansman problemi vardır. Bu tıkanma sürecinde, genel bir sosyoekonomik kriz yaşanırken, devlet maliyesi de zaafa uğramaktadır. Sonuçta, 1980 askeri darbesi hem siyasal hem de ekonomik istikrarsızlığa yol açmıştır (Özbilen, 2001: <http://www.econturk.org>).

1990’lı yıllar Türkiye ekonomisinin zorda olduğu yıllardır. 1994 kriziyle birlikte ekonomi 6,1 oranında küçülmüştür. Ardından gelen 2000 krizi, birçok krizde olduğu gibi, güven kaybını ve yurtiçi varlık piyasasından kaçışı getirmiştir. Türkiye’de yaşanan krizin, döviz kuruna dayalı istikrar programı uygulayan yükselen piyasa ekonomilerinin yaşadığı krizlerle pek çok ortak özelliği bulunmaktadır. Türk ekonomisinin sahne olduğu finansal krizin yükselen piyasalarda²⁶ yaşanan çok sayıdaki krizden daha derin etkiler ortaya koymasının, sadece istikrar programının biçimlendirilmesine bağlı olmadığı, krize müdahale noktasındaki yanlış yönetimin de bu gelişmede eşit derecede rol oynadığı öne sürülmektedir. Yükselen piyasa ekonomilerinde, son dönemdeki finansal krizler öncesinde dikkat çeken önemli bir gelişme, borçlanma ile özel yabancı fon girişindeki hızlı artıştır. Nitekim, 2000 yılında Türkiye’ye yönelik olarak gerçekleşen hızlı dış kaynak akışının hemen tümü borçlanma biçiminde olmuştur. Türkiye, 2000 yılı Kasım ayında dövize yönelen yoğun spekülasyonu; yüksek faiz, önemli boyutlarda döviz rezervi kaybı ve en önemlisi de 7,5 milyar \$ büyüklüğündeki ek IMF kredisi ile geri püskürtebilmiştir. Döviz kuru çizelgesini de yüksek bir maliyete katlanarak savunabilmiştir. Ne var ki, daha sonra meydana gelebilecek benzer bir saldırıya karşı savunma gücünü de önemli ölçüde zafiyete uğratmıştır. Kasım krizinin bertaraf edildiğine dair olumlu havanın hissedilmeye başladığı bir sırada, 19 Şubat 2001’de, bir iç siyasî çatışma, ikinci bir spekülasyon saldırısının kıvılcımı olmuş ve bu kez para-döviz krizi başlamıştır. (Atik, 2005: 76–77).

²⁶ Gelişmekte olan ülkelerde yükselen piyasa ekonomisi terimi kullanılmaktadır.

Türkiye'deki siyasal istikrarsızlık 2001 yılında mali krize yol açmıştır. Bunun sonucunda Türk Lirasında %50'lik bir devalüasyon yapılırken, ağır bir resesyona girilmiş ve işsizlik hat safhaya ulaşmıştır. 2001 yılında da ekonomi, 9,5 oranında küçülmüştür. Böylece, 2002 yazında koalisyon hükümeti çökmüştür. Kriz sonucu, AB'nin otoriter devlet sisteminde reform yapılması konusunda baskıları artmış, ardından yapılan seçimlerde AKP iktidara gelmiştir (Keyder, 2005: 53).

Türkiye'nin dış ticaret açığı 2003 ve 2004 yıllarında önemli oranda artmıştır. Dış ticaret açığı 2003 yılında 22 milyar dolar (ihracat 47 milyar dolar, ithalat 69 milyar dolar), 2004 yılında ise 34,4 milyar dolardır (ihracat 63,1 milyar dolar, ithalat 97,5 milyar dolar). Cari açık 2001 krizi öncesinde, GSMH'nin %4,9'unu (GSMH 201,4 milyar dolar, cari açık 9.8 milyar dolar) oluşturmuştur. Bu oran 2003 yılında %3,4 (GSMH 239,2 milyar dolar, cari açık 8 milyar dolar), 2004 yılında ise %5,2'ye (GSMH 299,4 milyar dolar, cari açık 15,6 milyar dolar) ulaşmıştır. (<http://www.dyp.org.tr>).

Türk ekonomisi yapısal bakımdan henüz istenilen noktaya ulaşmamıştır. AB'ye tam üyelik süreci içerisinde Türkiye ekonomisi, yapısal bakımdan sağlam temellere oturtulmaya çalışılmalıdır. AB'ye tam üyelik kriterlerinin başta geleni budur. AB, ekonomik krizlere kapalı, temeli sağlam bir Türk ekonomisi görmek istemektedir. Bu çerçevede, hükümetin özellikle ekonomi politikasıyla ilgili konularda, Türk iş dünyası ile eşgüdüm içinde olması ve alınan kararların uygulanması aşamasında işbirliği sağlaması, Türkiye'nin önündeki hedeflere ulaşmasını kolaylaştıracaktır.

12.3. Türkiye'de Gelir Dağılımı ve Bölgeler Arası Dengesizlik

Türkiye'de gelir dağılımında bölgeler arasında büyük oranda eşitsizlik vardır. Bu eşitsizlik AB'nin büyük ülkeleri ile kıyaslandığında ortaya aşılması güç sorunlar çıkmaktadır. Bölgelerarası ekonomik dengesizlik ve farklılıkların azaltılması, bölge ekonomilerinin büyük oranda tarıma bağlı olması nedeniyle oldukça zor görünmektedir. Bu bölgeler, AB tek pazarında artan ekonomik baskı altında kalacaklardır.

Tablo 6: Türkiye ve Bazı AB Ülkelerinde Kişi Başına GSYİH'ya Göre Bölgesel Farklılıklar (2001) (<http://www.dyp.org.tr>)

Ülkeler	Kişi başına GSYİH'den en yüksek pay alan bölgeler (Euro)	Kişi başına GSYİH'den en düşük pay alan bölgeler (Euro)	Farklılık oranı
Türkiye	4588	815	5.62
Almanya	42800	15072	2.83
İtalya	30131	13047	2.31
Polonya	8332	3746	2.22
Romanya	4232	1590	2.66
İspanya	21649	10303	2.10

Bölgeler arası gelir dağılımındaki dengesizlik Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında açık ve net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. GSMH'dan en düşük pay olan bölgeler ise yoğun olarak Güneydoğu illerinde bulunmaktadır. AB'de bu durumu zaten ilerleme raporlarına ifade etmiş ve bölgenin ekonomik kalkınması için yatırım ihtiyacını vurgulamıştır.

Türkiye'de kuruluşundan günümüze kadar farklı boyutlarda yaşanan bölgesel dengesizlik, planlı döneme kadar hükümetlerce ulusal önceliklerden dolayı dikkate alınmamıştır. Planlı dönemde ise bölgesel dengesizlik konusunda vurgular yapılmasına rağmen Kalkınmada Öncelikli Yörelere kapsamında sağlanan teşvikler dışında önemli uygulamalar görülmemiştir. 1980'li yıllarda Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) dışında kapsamlı bir bölge planlamasına gidilmemiş ve yerel kalkınma çeşitli vergi ayrıcalıkları gibi özendiricilerle yürütülmeye çalışılmıştır. AB üyelik süreci bölgesel kalkınma hamlesini güçlendirecekmiş gibi görülse de, makro düzeydeki sorunlar nedeniyle hükümetlerin uzun bir süre yerel veya bölgesel kalkınmaya önemli düzeyde kaynak ayıramayacakları da ortadadır (Öztürk, 2003: 14).

Türkiye'deki bölgesel dengesizliklerin önemli belirleyicileri, farklı bölgelerin ekonomilerinin farklı sektörel yapıları ve farklı verimlilik seviyeleridir. Bu yüzden, her bölgenin özel şartlarına uygun politikalar uygulanmalıdır. Sektörel yaklaşımı mekansal boyutla entegre etmeye ve daha çok sektörel olan ulusal kalkınma planını bölgesel

kalkınma planlarına bağlamaya özel önem verilmelidir. DPT bünyesindeki sektörel ve bölgesel birimler arasındaki işbirliği güçlendirilmelidir. Bölgesel politika başlığı altındaki AB müktesebatı, kurumsal çerçeve ve uygulama araçları açısından üye ve aday ülkelere bazı esneklikler sağlıyorsa da, bu ülkeler, AB bölgesel politikasının temel prensiplerini uygulamak ve kamu ihalesi, rekabet, çevre, projelerin seçimi ve uygulanması başta olmak üzere, AB'nin genel mevzuatını dikkate almak durumundadırlar. AB bölgesel politikasının temel prensiplerine özel önem verilmelidir. Bölgesel yapılara daha fazla sorumluluk devredilmelidir. Bölgesel politika ile ilgili kararlara katılan bütün kurumlar arasındaki yatay ve dikey işbirliği ve dayanışma mekanizmaları güçlendirilmelidir. AB ve Türkiye tarafından ortak bir strateji belirlenmeli, Türkiye'deki bölgesel dengesizlikler müzakere döneminde azaltılmalıdır. Aksi takdirde, bu dengesizlikler, hem AB hem de Türkiye için katılım sürecinde ciddi bir sorun oluşturacaktır (Özerdem, 2008: yayınlanacak makale).

12.3.1. İlerleme Raporlarında Bölgesel Politika

1998 Yılı İlerleme Raporu'nda, Türkiye'deki bölgesel demografik, sosyo-ekonomik ve altyapısal dengesizliklerin, kalkınmada geri kalmış Doğu ve Güneydoğu bölgeleri ile ülkenin diğer bölgeleri arasında bir eşitsizliği yansıttığı ve geri kalmış 49 ilin, ülkenin batısına veya yurt dışına önemli düzeyde göç verdiği ifade edilmektedir. Bunun sonucu olarak, Türkiye'nin doğusunda yıllık nüfus artışının (% -0.7) ulusal ortalamanın (% 1,5) hayli altında olduğunun belirtildiği Rapor'da, geri kalmış bölgelerdeki altyapıların da, 1985 ve 1990 arasında gerçekleştirilmiş büyük projelere rağmen, yetersiz olmaya devam ettiği ifade edilmektedir. Geri kalmış bölgelerin kalkınmasının desteklenmesi amacıyla 1960 yılında DPT'nin kurulduğunun, 1970 yılında ise, geri kalmış bölgeler için özel bir dairenin oluşturulduğunun ifade edildiği Rapor'da, 8 baraj inşa edilmesini içeren GAP kapsamında, sadece Türkiye'nin enerji üretimini ikiye katlaması değil, aynı zamanda, sulu tarımı büyük ölçüde artırarak ve altyapıların modernleşmesini sağlayarak en geri kalmış 8 güneydoğu ilinin kalkınmasına yardım etmesinin beklendiği belirtilmiştir (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 1998: 39).

1999 Yılı İlerleme Raporu'nda, Türkiye'nin tüm aday ülkeler arasında, en ciddi bölgesel sorunları yaşamakta olduğunu iddia edilmekte, bunun nedenleri olarak da yurt

içindeki dengesizliklerin boyutu, Türkiye’de kişi başına düşen GSMH rakamı, bunun AB ortalaması arasındaki farkı ile nüfusun büyüklüğü gösterilmektedir. Diğer aday ülkelerin aksine, Türkiye’nin uzun yıllardır bir bölgesel politika uyguladığı, ancak bu politikanın, bir merkezi planlama sistemi çerçevesinde uygulanmasından dolayı bölgesel boyutun, kamu yatırım bütçesinin önceliklerinde açıkça dikkate alınmadığı belirtilmektedir. Ayrıca, bölgesel politika konusunda görevlendirilen hizmet biriminin çok az sayıda personele sahip olduğu (25 memur) ve bölgelerde temsilcileri olmadığı da Rapor’a eklenmiştir. Türkiye’nin üyelik için hazırlanırken, geri kalmış bölgelerinin büyük farklılıklarına yönelik, etkin bir bölgesel politika oluşturulmasına öncelik vermesinin gerekli olduğuna işaret eden Rapor, bu önceliği ele almak üzere merkezi idarenin önemine vurgu yapmaktadır (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 1999: 41–42).

2000 Komisyon İlerleme Raporu’nda, Türkiye’de bir bölgesel politikanın olmasına rağmen, yapısal politikaların uygulanması için hazırlıkların henüz gerçek anlamda başlamadığı, Topluluk kuralları ile uyumlu bir NUTS-İBBS (İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması) sınıflamasının Komisyon’a teklif edilme durumuna gelmediği ifade ediliyor. DPT’nin bir dizi bölgesel kalkınma programları hazırlıklarına başlayarak; 8 ili kapsayan Doğu Karadeniz Bölgesi, 16 ili kapsayan Doğu Anadolu, 5 ili içine alan Yeşil Irmak Kalkınma Havzası ve yine 5 ili kapsayan Marmara Bölgesi programlarının hazırlandığı ancak bu programların hiç birinin uygulanamadığı eklenmiştir. Bundan başka, bölgesel politikadan sorumlu olan DPT’nin bölgesel bürolarının ve yerel veya bölgesel kalkınma otoritelerinin bulunmamasını eleştirmekte ve DPT’nin idari yapısının takviyesinin sağlanmasını tavsiye etmektedir (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 2000: 45).

2001 Yılı İlerleme Raporu’nda, ilgili müktesebat başlığının uygulanmasına olanak tanıyacak mevzuatın hala kabul edilmediğini, kurumsal yapılanma, programlama, izleme, değerlendirme, mali yönetim, kontrol ve bölgesel istatistiklerin oluşturulması konularında herhangi bir gelişmenin kaydedilmediği belirtilerek Yapısal Fonlar’ın kullanılması için gerekli yapıların kurulması tavsiye edilmektedir (Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2001: 76).

2002 Yılı İlerleme Raporu'nda ise, yapısal politikaların uygulanmasına yönelik hazırlık çalışmaları ve bu alandaki müktesebatın uygulanmasını sağlayacak yasal çerçevenin kabulü, kurumsal yapılar, programlama, izleme ve değerlendirme, mali idare ve denetim konularında bir ilerleme olmadığı, ayrıca Bölgesel istatistiklerin geliştirilmesi konusunda da bir gelişme olmadığı ifade edilmektedir. Bunun yanında, idari kapasiteyle ilgili olarak, Türk bölgesel politikası, DPT'nin sorumlu olduğu bir merkezi planlama sistemi çerçevesinde yürütüldüğü, GAP İdaresi Başkanlığı haricinde, Ankara dışında uygulayıcı bir birim bulunmaması eleştiriliyordu (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 2002: 76).

2003 Yılı İlerleme Raporunda, bölgesel sektörler konusunda, geçici NUTS-İBBS düzey 2 seviye sınıflandırması oluşturmak için 26 yeni bölgenin kurulması kanununun Eylül 2002'de kabul edildiği ancak mevzuat çerçevesine göre, hiçbir yeni yasal metnin kabul edilmediği belirtilmektedir. Kurumsal yapılar hakkında DPT'nin, 2002'nin sonlarında, özellikle AB katılım öncesi bölgesel gelişme programları ile ilgilenecek yeni bir bölüm kurduğu, bazı bölgelerde geçici NUTS-İBBS Düzey 2 birimini oluşturan iller arasında hizmet birlikleri kurduğu ancak bölgesel seviyede, hizmet birliklerinin yapısal fonların uygulaması için tahsis edilmiş yapıların yerini alamayacakları ifade edilmektedir. DPT'nin Bölgesel Kalkınma ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü ve Devlet İstatistik Enstitüsü'nün NUTS-İBBS Düzey 2 alt bölümleriyle ilgili istatistik yapmaya başladığı ve Programlama hakkında, DPT'nin 2004–2006 periyodunu kapsayacak ve 2003 sonunda Komisyon'a sunulacak bir Ulusal Kalkınma Planı taslağı hazırlıkları içinde olduğu belirtilmektedir. Ayrıca GAP otoritesi ve Ankara dışında planlama ve uygulama yapısı olmadığı eleştirisi yinelenmektedir (DPT, 2003: 100).

2004 Yılı İlerleme Raporu'nda, 2003 Yılı İlerleme Raporundan bu yana, bölgesel politika ve yapısal araçların koordinasyonu alanında çok sınırlı gelişmeler kaydedildiği ancak Bölgesel organizasyon alanında hiç bir gelişme kaydedilmediği belirtilmiştir. Türkiye'nin, Yapısal ve Uyum Fonlarının uygulanması için gerekli çerçeve ve araçları kurmak için önemli bir çaba göstermesi gerektiği belirtilmektedir. Güneydoğu'da bölgesel bir bürosu bulunan GAP'ın gelişmesi için var olan otorite dışında, Ankara dışında herhangi bir planlama ve uygulama yapısının bulunmadığının, bölgesel seviyedeki bölgesel kalkınma yapılarının zayıf olduğunun, Türkiye'nin Bölgesel

Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu altındaki müktesebatın uygulanması gerekliliğini yaratan birim ve mekanizmaları kurmaya ihtiyaç duyduğunun, bölgesel politikanın uygulanması için yeterli kapasitenin merkezi ve bölgesel seviyede oluşturulması gerektiğinin belirtildiği Rapor'da, 2003 Düzenli Raporu'nda da belirtildiği gibi, bölgesel kalkınma ile ilgili DPT ve hiyerarşik bakanlıklar arasında daha çok 'danışma' gibi seyreden ilişkinin, etkili koordinasyon yapıları olarak hala oluşturulmamış olması eleştirilmektedir (Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2004: 113-114).

2005 Yılı İlerleme Raporu'nda, Türkiye'nin 2002'de istatistikî amaçlarla 81 ilini 26 yeni İBBS II bölgesi kurmak için birleştirmesinden bu yana, kayda geçirilecek gelişme bulunmadığı, NUTS-İBBS Düzey 2 bölgelerinin merkez, il ve belediye düzeylerinde herhangi idari yapıları karşılayamadığı belirtilmektedir. Ayrıca, bölgesel politika için Türkiye'deki kurumsal çerçevenin, DPT içerisinde oluşturulduğu ve sadece planlama, programlama, uygulama ve izleme için sorumlu tutularak dar alana alındığı, bölgesel kalkınma ile ilişkili sektörel bakanlıklar ile koordinasyon yapılarının bulunmadığı, AB fonlu bölgesel kalkınma programlarının uygulanmasında temel kurumun, bölgesel politikalarla ilgili tüm alım ve kontratlama konularından sorumlu olan Merkezi Finans ve İhale Birimi olduğu ancak bu Birim'in de büyüyen iş yükü ile ilişkili olarak yeterli personele ve kaynağa sahip olmadığı belirtilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2005: 118–119).

2006 Yılı İlerleme Raporu'nda, bölgesel örgütlenme konusunda bir ilerlemenin olmadığı belirtilmekte, NUTS-İBBS düzenlemesinin ve bölgesel politikaların etkin uygulanması ışığında mevcut istatistik bölgelerin geçici sınıflandırmasının daha da geliştirilmesi gerektiği, yine de bölgesel istatistikler alanında gelişme sağlandığı ifade edilmektedir. Kalkınma Ajansları'nın Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun'un onaylanması ve Şubat 2006 ayında yürürlüğe girmesiyle yasal çerçevenin geliştirilmesinde ilerleme sağlandığı, her bir ajansın kurulması için uygulamaya yönelik yasal düzenlemelerin de ayrıca yapılması gerektiği belirtilmektedir. Kurumsal çerçevede gerekli değişikliklerin yapılmadığı, bakanlıklar arası gerekli eşgüdümün sağlanmadığı eleştirilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2006: 54–55).

2007 Yılı İlerleme Raporu'nda, Türkiye'nin müktesebata uyumunun sınırlı olduğunun kaydedildiği raporda, İdari Kapasite ve Programlama alanlarında kısıtlı bir gelişmenin sağlandığı, izleme ve değerlendirme alanında ise daha iyi bir ilerlemenin olduğu ifade edilmekte olup, bölgesel politikaların uygulanabilmesi amacıyla hukuki çerçevenin çizilmesi ve bölgesel yapılanmaların tanımlanması konularında ajansların rolü ve işleyişi üzerine eğilmek gerektiği belirtilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2007: 57).

12.4. Serbest Dolaşım Sorunu

Üretim faktörü olarak emeğin, üye devletlerin coğrafi alanındaki hareketliliğinin hukuksal ve kurumsal zeminini, ancak serbest dolaşım ile uygulayabileceği için, serbest piyasa sisteminde iktisadi birliğin sağlanmasında serbest dolaşımın gerçekleştirilmesi gerekmektedir (Gümrükçü, 2007: 190). Malların serbest dolaşımı konusunda AB'nin sahip olduğu tam yetkiye karşı, insanların serbest dolaşımı konusunda yetki, AB ile üye devletler arasında bölüşülmüştür. AB içinde serbest dolaşım üye ülkeler için AB yasalarına tabi olduğu halde, AB dışından gelen insanların dolaşımı ulusal hukuka tabiidir.

Roma Antlaşması AB-içi serbest dolaşım ile ilgili hakları; iş teklifi kabul etme hakkı, iş bulma amacıyla serbestçe dolaşım hakkı, ücret karşılığı iş yapmak için herhangi bir AB ülkesinde kalma hakkı ve iş bulduktan sonra herhangi bir AB üyesi ülkede kalış hakkı olarak belirlemiştir. Bu haklardan yararlanmayı ise herhangi bir AB ülkesinde işçi olmakla sınırlamıştır. Ancak AB-içi serbest dolaşım hakkını açığa kavuşturmak için "uyruk" kavramı dikkate alınarak bu haklardan yararlanabilmek için AB üyesi ülkelere birinin uyruğuna sahip olmak gereklidir (Uğur, 2000: 160).

17 Aralık 2004 tarihli görüşmelerde Türkiye, 3 Ekim 2005 tarihinde katılım müzakerelerine başlanması için tarih alınırken serbest dolaşım hakkının ilişkilerde sorun olacağı baştan anlaşılmıştır. Türkiye ile AB arasında kişilerin serbest dolaşımının sağlanması Ankara Anlaşması ile öngörülüş olmasına rağmen, bugüne kadar taraflar arasında önemli bir gelişme sağlanamamıştır. 2001 Yılı İlerleme Raporu'nda AB Komisyonu bu alandaki mevzuatın düzenlediği konularda (mesleki niteliklerin karşılıklı tanınması, vatandaş hakları, işçilerin serbest dolaşımı ve sosyal güvenlik politikalarının

koordinasyonu) herhangi bir gelişme tespit edememiş ve işçilerin serbest dolaşımı konusunda taraflar arasında istişarelerde bulunulmasına ihtiyaç duyulduğunu ifade etmiştir (Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2001: 49).

Türkiye'nin sahip olduğu yoğun ve genç nüfus, AB ortalaması üzerinde seyreden işsizlik oranı, geniş çaplı gelir farklılıkları ve sosyal güvenlik koşullarındaki yetersizlikler, Türkiye'yi işgücü göndermesi muhtemel bir ülke konumuna getirmektedir. Almanya başta olmak üzere halihazırda bazı AB ülkelerinde yerleşik kayda değer sayıda Türk vatandaşının bulunması, aile ve tanıdık bağlantılarıyla göçün yoğunluk kazanabileceğini ve coğrafi yakınlığın da bu eğilimi güçlendirebileceğini akla getirmektedir (<http://www.euturkey.org.tr>).

Serbest dolaşım konusu ilerleme raporlarında da yer bulmuştur. 1998 Yılı İlerleme Raporu'nda, *“Kişilerin serbest dolaşımı, Ankara Anlaşması çerçevesindeki yükümlülükler bağlamında ele alınması gereken hassas bir konudur. Eğer belirli konuları Avrupa stratejisi çerçevesinde ele almaya karar verirsek, uyumlulaşma düzeyi ve var olan ulusal politikalar hakkında daha fazla bilgiye ihtiyacımız olacaktır. Bu bağlamda, eğitim, vergileme ve görsel-işitsel politika gibi konuları da içine alacak şekilde Avrupa stratejisini genişletmek üzerinde düşünmek gereklidir.”* denilerek durum ortaya konuluyor (Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, 1998: 39). Daha sonraki bütün ilerleme raporlarında ise, “serbest dolaşımda, sınırlı bir ilerleme uyumun başlangıç aşamasında olduğu, idari kapasitenin daha da güçlendirilmesi gereği belirtilmekle yetinilmiştir. Dolayısıyla, müzakere sürecinde, serbest dolaşım konusunda Türkiye için kapsamlı ve uzun vadeli koşullara dayanan bir geçiş döneminin öngörülmesi muhtemel görünmektedir.

12.5. 1980 Sonrası Küreselleşme Sürecinde Türkiye'nin AB Ekonomik Normlarına Uyum

Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) küresel ekonominin sacayaklarını oluşturmaktadır. IMF, dünya finans piyasalarında istikrar sağlayıp üye ülkelerin dış ödemeler konusunda karşılaşacakları güçlüklerle çözüm ararken, DB, önce Avrupa ekonomisinin onarımına, daha sonra ise

gelişmekte olan ülkelerin kalkınma programlarına finansman desteği sağlayacaktır. Uluslararası ticaretin düzenlenmesi ise DTÖ'ye bırakılmıştır (Şahinöz, <http://www.zmo.org.tr>).

Literatürde Türkiye – AB ilişkileri, öncelikle, temelleri ve gösterdiği gelişmeler bakımından ele alınırken, tarafların ekonomik performansları da incelemeye konu olmaktadır. Her iki tarafta ekonomik bütün olarak karşılaştırılmakta, “fayda – maliyet” değerlendirmeleri ve rekabet gücü etüdüleri yapılmaktadır. Sonucunda ise, Türkiye'nin tam üyelik sorunu tartışma konusu olmaktadır (Dura ve Atik, 2003: 345). AB üyeliğinde üç temel ölçüt söz konusudur. Bunlar siyasal, ekonomik ve müktesebata uyum olarak sınıflandırılmaktadır. Ancak bunlar arasında bir ayırım mevcuttur. AB, aday ülkeler ile müzakerelerin başlayabilmesi için, bu ölçütlerin hepsinin aynı anda yerine getirilmesini zorunlu görmemektedir. Siyasi kriterlerin yerine getirilmiş olması müzakereler için yeterlidir. Ekonomik kriterlerin gerçekleştirilmiş olması zorunluluk değildir. Hatta tam üyelik anlaşması, katılım anlaşması yapıldıktan sonra bile bu kriterlerin yerine getirilmesi mümkündür.

Günümüzde küreselleşme olgusu ile birlikte de dünyada, kendi sınırları içinde ekonomik ve siyasi kapanmanın fazla bir anlamı kalmamıştır. OECD'ye göre küreselleşme, ekonominin globalleşmesi, farklı ülkelerin üretim ve pazarlarının her gün artan bir hız ve derinlikte birbirine daha çok bağımlı hale gelmesine neden olan bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Küreselleşen dünyada AB de konumunu korumaktadır. AB, yerini sağlamlaştırmak için de üye devletler arasında bütünleşmeyi arttırmak yanında, genişleyerek de, çok sayıda devleti tam ya da aday ülke olarak, serbest ticaret anlaşmasıyla kendisine bağlama yolunu seçmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin AB karşısındaki konumu ise, 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararıyla tamamlanan GB çerçevesinde belirlenmeye çalışılacaktır (Gümrükçü, 2007: 34-35).

Dünya ticaretinde önemli engellerden birisi tarife engelleridir. Türkiye, AB ile GB içinde olduğu için, gelişme yolundaki ülkelere (GYÜ) uygulanan gümrük tarifesi ortalamasının %3 civarında olması gerekmektedir. Türkiye'de yıllık ithalattan alınan gümrük vergi ortalaması ise ortalama %5 civarındadır. Çünkü Türkiye sadece GB ile değil, sağladığı birçok muafiyetlerle gümrük vergilerini yıllardır düşük oranda

tutmaktadır. IMF'nin uyguladığı tansarruf politikasının sonucu GYÜ'lerde sermaye hareketleri ve görünmeyen işlemlerin serbestleştirilmesi gayretlerini azaltmaktadır. Ancak dış ticaretin serbestleştirilmesi yanında kambiyo kontrollerinin de azaltılması gerekmektedir. GYÜ olarak Türkiye de bu devreden geçmiştir (Melen, Zaman: 28 Haziran 2002).

Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in 12 Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi hakkında verdiği mesajında; "Türkiye Kopenhag ve Maastricht ölçütlerine uyum sağlayacaktır." demektedir. 1993'te yürürlüğe giren Maastricht Anlaşması, Avrupa Ekonomik ve Parasal Birliği'ni kurmanın yanında aday ülkelerin AB'ye yakınlaşmalarını sağlayacak ekonomik ölçütleri ortaya koyan belgedir. Bu ölçütler, AB'nin yeni adaylar için geliştirdiği ve düşük enflasyon, düşük bütçe açığı, düşük borç stoku, düşük faiz oranları ve istikrarlı döviz kuru biçiminde beş maddede toplanmaktadır (Kalaycı, Radikal: 13 Eylül 2002).

Birinci ölçüt olan enflasyon oranında istenen, Avrupa Para Sistemi'nde yer alan ve en düşük enflasyon oranına sahip üç üyenin ortalama enflasyonundan ancak %1,5 fazla olmasıdır. Enflasyon oranında 2004 yılı itibariyle AB ortalaması 1,63'tür, aday ülkeler için de 3,13 enflasyon oranına kadar izin verilmektedir. Bu konuda Türkiye'nin son yıllardaki başarılarına rağmen oranı tutturmak için yol kat etmesi gerektiği görülmektedir. Düşük bütçe açığında, GSYİH %3'ünden fazla olamaması istenmektedir. Türkiye'de 2003 yılı harcamalarında, gelirler 140 katrilyon, bütçe açığı 100 katrilyondur GSYİH'ya oranı da %11 olarak gerçekleşmiştir. Sonuç olarak, bütçe açığı AB'nin istediği oranın oldukça üstündedir. Borç stokunda ise, ulusal (devlet) bütçe açığının GSYİH'nın %60'ından fazla olmaması istenmektedir. Türkiye'nin kamu borcunun GSYİH'ya oranı %80'dir. Yani kamu borç stokunun azaltılması gerekmektedir. Faiz oranlarında, AB içinde en düşük orana sahip üç üyenin ortalamasından sadece %2 oranında daha yüksek olabileceği ifade edilmektedir. AB ülkelerinde yıllık % 4-5'ten fazla faiz oranına pek rastlanmamaktadır. Bu faiz oranlarını yakalamak Türkiye için zor ancak arzulan bir durumdur. İstikrarlı döviz kurunda, döviz kuru mekanizmasının dar dalgalanma marjı içinde (yüzde + / - 2.25) en az iki yıl bir ayarlama yapmadan tutmuş olması gerektiği ifade edilmektedir. Burada, son iki yıl itibariyle üye ülke parası diğer bir üye ülke parası karşısında devalüe edilmemiş olması istenmektedir. Bu konuda, 2001'den günümüze

Merkez Bankası'nın uyguladığı para politikasını ile istenen kriter gerçekleştirilmiştir (Simşek, Tercüman: 3 Mayıs 2004).

Üyelik yolunda AB Türkiye'den, siyasi etkilerden uzak piyasa kurallarının doğal işleyişi ve kırılğan olmayan ekonomik ve siyasi istikrarı sağlayan bir ülke olmasını istemektedir.. Her ne kadar AB tam üyeliği için Maastricht kriterlerinin gerçekleştirime zorunluluğu olmasa da Türkiye bunları ülke refahı için gerçekleştirmelidir.

12.6. Nüfus Sorunu

Nüfus; demografik sorun, serbest dolaşım ve göç ile birlikte ele alındığında ilişkileri nasıl etkileyebileceği daha açık anlaşılacaktır. Bu sorunların her biri tek başına bir sorun olmanın yanında, birlikte değerlendirilmelidir. AB içinde bu sorunların her biriyle ilgili farklı kaygılar mevcuttur. Ancak sorunların temeli Türkiye'nin nüfusunun fazlalığı ve bu fazlalık içinde genç nüfusun göreceli yüksek olmasıdır. Bu yüksek oranlar Türkiye – AB ilişkilerinde, AB'nin hazmetme kapasitesi açısından özellikle problem teşkil etmektedirler.

12.6.1. Demografik Sorun

Bir ekonominin başarısı son kertede insana bağlıdır. Bu açıdan, Türkiye'yi AB ülkelerinden ayıran en önemli özellik nüfusunun artmaya devam etmesidir. Buna karşılık AB üyesi devletlerin çoğunda nüfus gerilemeye veya düşmeye başlamak üzeredir. Türkiye'de ise nüfus artmakla beraber son on yıllarda artış oranı ciddi bir düşüş göstermektedir. Bu da Türkiye'nin nüfusunun gelecekte azalacağını göstermektedir (Derviş v.d., 2004: 102).

Tablo 7: Türkiye’de Nüfus Artış Hızı (<http://nkg.die.gov.tr>)

Göstergeler	Nüfus ‰
1990	19,9
1991	19,5
1992	19,2
1993	18,9
1994	18,5
1995	18,4
1996	18,3
1997	18,0
1998	17,6
1999	16,9
2000	14,1
2001	13,8
2002	13,5
2003	13,2
2004	12,9
2005	12,6
2006	12,4

Türkiye’deki nüfus artış hızında sürekli bir düşüş olmakla birlikte 1998 yılında nüfus artış hızı ‰17,6’dan 2006’ya geldiğinde ‰12,4’e düşmüştür (Bkz. Tablo 7). Bu durum Türkiye’nin nüfus artış hızında önemli bir düşüşü göstermektedir.

31 Aralık 2007 tarihi itibarıyla Türkiye nüfusu 70.586.256 kişidir. Türkiye nüfusunun yarısı 28,3 yaşından küçüktür. Nüfusun ‰66,5’i 15 ile 64 yaşları arasındadır. 15–64 yaş grubunda bulunan çalışma çağındaki nüfus, toplam nüfusun % 66,5’ini oluşturmaktadır. Ülkemiz nüfusunun % 26,4’ü 0–14 yaş grubunda, % 7,1’i ise 65 ve daha yukarı yaş grubundadır. Bu haliyle “yaşlanan bir Avrupa” kavramı içinde “nitelikli” genç nüfusa sahip Türkiye bir anlam ifade etmektedir. Nitelikli işgücü oranına paralel düzeye erişmediği sürece genç nüfus oranını kalkınmada bir avantaj saymanın reel bir faydası yoktur. Kaldı ki genç nüfus kalkınma için kısıtlar yapabilecek

başta işsizlik olmak üzere bir takım riskleri de barındırmaktadır (<http://muratlehimler.com>).

AB yolunda ortaya konulan hedeflerin çerçevesi nüfus yapısı ile doğrudan ilgilidir. Türkiye'nin, fizik anlamda bir ülkenin değerine neredeyse hiç benzemeyen 27 farklı ülke arasına katılmak için gösterdiği çaba, siyasi başlıklardan arındırılırsa altta kalan asıl sorunlardan birisinin nüfus yapısı olduğu görülecektir. Sağlıklı bir kentleşme, sağlıklı ve örgün altyapılar ile sıkı ilişki içinde olan nüfus değerleri doğrudan değil ancak bu değerler üzerinden dolaylı olarak ele alınabilecek stratejik bir konudur.

21. yüzyılda “dünyada ortalama ömür uzayacak ve dünyanın nüfusu göreceli olarak yaşlanacak” düşüncesi Avrupa ülkeleri açısından haklı çıkmıştır. Batı ülkelerinde ortalama ömür, 1900 yılında 35 iken 1998 yılında 66'ya yükselmiştir. 1995 yılında AB'nin yaptığı çalışmaya göre, 65 yaş üstü nüfus toplam nüfusun %15'ini, aktif nüfusun ise %23'ünü oluşturuyordu. Bu son oranın 2015 yılında %30'a çıkması beklenmektedir. 21. yüzyılda, AB'de 20–44 yaş arası çalışma çağı nüfusu 25 yılda 165,2 milyondan 136,3 milyona gerilerken, Türkiye'de 26,5 milyondan 33,7 milyona çıkacaktır. Bu değişimler karşılıklı olarak birbirini tamamlayabilir niteliklere eriştirildikçe kalkınma açısından avantaj yaratabileceğinden bahsedilebilir. 2050 yılında, AB nüfusu 400 milyon, Türkiye'nin nüfusu 98 milyon olacağı hesaplanırsa, Türkiye'nin AB'ye tam üye olması halinde, 2050'de her 5 AB'liden birinin Türk olacağı ortaya çıkmaktadır (Öymen, 2000: 63).

Siyasi açıdan ise, Türkiye AB'ye tam üye olursa ve AB'nin bugünkü idari yapısı o zaman da uygulanırsa, Ankara, Birlik karar ve idare organlarında büyük ağırlığa sahip olacaktır. DPT'nin bu konuda yaptığı bir çalışmaya göre 2005 yılı nüfus büyüklükleri dikkate alındığında, Türkiye, AB toplam nüfusu içinde %13,9 paya sahip olarak AP'de yaklaşık %11, Bakanlar Konseyinde ise %9 temsil gücü elde edecektir. AB'de genelde kararlarını oy çokluğuna göre alan AP'de temsil, ülkelerin nüfusları esas alınarak belirlenmektedir. Ancak Parlamento'da ülkelere göre değil siyasi partilere göre gruplaşma sistemi vardır. Türkiye'nin AB'ye tam üye olması durumunda AB'nin beş büyük ülkesinden biri konumuna gelecektir. Parlamento'da güçlü bir şekilde temsil edilecek, Konsey'deki ağırlıklı oyu Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya ile eşit

olacaktır. Konsey’de karar alınabilmesi için dörtte üçlük bir çoğunluğun oluşması gereklidir. Lehte oy kullanan ülkelerin de AB nüfusunun %62’sinin altında olmaması gereklidir. Bu da Türkiye’nin mevcut karar alma usulleri çerçevesinde tek başına etkili olmasını zorlaştırırsa da Türkiye’nin küçük nüfuslu ülkelere kıyasla daha fazla ağırlığa sahip olacağı ortadadır. Bu ise, demografik sorunun siyasi yönünü teşkil etmektedir (Karluk, 2005: 988).

Görüldüğü gibi, Türkiye’nin üyeliğini engelleyen ve üye olması durumunda çıkabilecek sorunlardan başlıcası nüfusun büyüklüğü ve toplumsal yapısıdır. Bu yüzden, hangi açıdan ele alınırsa alınsın Türkiye’nin avantaj olarak tanımladığı konular aslında bilimsel açıdan ele alınmadığı sürece tam ters sonuçlar doğurabilecek riskler taşımaktadır. Nüfus gibi önemli bir konunun da kendi başına değil ancak doğru tanımlanmış bir kalkınma politikası içinde anlamlandırılması, yorumlanması zorunludur.

12.6.2. Göç

Göç, günümüzde yaşanmakta olan en önemli toplumsal olgulardandır. Bugün Türkiye’nin beş milyona yakın yurttaşı, çoğunluğu Avrupa’da olmak üzere dünyanın her yerinde söz konusu bu kimliğin belirlediği ilişkileri her gün yeniden üretmektedir (Frisch: <http://goc.bilgi.edu.tr>).

Türkiye’nin AB’ye entegrasyonunda olumsuz yargılardan biri, “Türkiye’nin AB üyeliği, göçmen akımı sonucunu doğurur” şeklindedir. Tüm kamuoyu yoklamalarında, AB vatandaşlarının Türkiye’nin AB üyeliğine karşı çıkan kesiminin (ortalama %55) en başta gelen olumsuz yargısının göç sorunu olduğu ortaya çıkmıştır (Kaleağası, 2003: 110). Göçle ilgili bir diğer endişe ise “Türkiye AB’ye girdiği zaman bunu durdurmanın mümkün olmayacağı ve tüm Avrupa’nın Türklerle dolacağı” söylemidir (Yılmaz: <http://www.mesutyilmaz.gen.tr>).

Tablo 8: Türk Göçmenlerin Ülkelere Göre Dağılımı (İçduygu, 2004: www.ku.edu.tr)

Türk Göçmenlerin Sayısı, 1980ler, 1990lar ve 2000ler						
	1980lerin ortası		1990ların ortası		2000lerin ortası	
Ülke	x 1,000	%	x 1,000	%	x 1,000	%
Almanya	1,400.4	59.9	2,049.9	63.4	1,912.2	61.6
Avusturya	75.0	3.2	136.4	4.2	130.0	4.2
Belçika	72.5	3.1	79.5	2.4	50.0	1.6
Danimarka	22.0	0.9	37.0	1.1	35.0	1.1
Fransa	146.1	6.3	198.9	6.1	208.0	6.7
Hollanda	156.4	6.7	167.0	5.1	100.2	3.2
İngiltere	10.0	0.4	29.0	0.6	52.0	1.3
İsveç	22.0	0.9	25.0	0.8	14.0	0.4
İsviçre	51.0	2.2	73.0	2.2	79.5	2.5
Diğer Avrupa Ülkeleri	42.0	1.8	87.0	2.7	120.0	1.9
Avrupa	1,997.4	85.4	2,852.7	88.3	2,700.9	87.1
Arap ülkeleri	200.0	8.6	127.0	3.9	107.0	3.4
Avustralya	35.0	1.5	45.0	1.4	50.0	1.6
Bağımsız Ülkeler						
Topluluğu	0.0	0.0	50.0	1.5	36.0	1.2
Kuzey Amerika Ülkeleri	80.0	3.4	120.0	3.7	160.0	5.1
Diğer Ülkeler	25.0	1.1	35.0	1.1	50.0	1.6
Toplam	2,337.4	100.0	3,229.7	100	3,103.9	100.0

Görüldüğü üzere Avrupa'ya Türk göçünün oranı oldukça yüksek düzeydedir. Avrupa ülkeleri içinde ise en fazla Almanya'ya göç yaşanmıştır. Arkasından, Hollanda ve Fransa gelmektedir. Son yıllarda Türkiye'den AB'ye göç azalmıştır. Ancak Tablo 8'den de anlaşılacağı üzere "göç" AB'ye entegrasyonda önemli bir etmen olacaktır. Yine de Türkiye'de nüfus artış hızının düştüğü gerçeğini de göz ardı etmemek gereklidir. Diğer yandan önemli olan Türkiye'den Avrupa'ya olan göçün fazlalığı değil de, Türkiye'deki genç nüfusun AB istihdam politikalarına uygun yetiştirilmesidir.

Yıllar itibariyle, 1960'ların başında Alman Hükümeti'nin talebi üzerine Türkiye'den göçmen işçi gönderilmiştir. Yaklaşık kırk yıllık bir süre sonucunda Türk göçmenlerin

sayısı yaklaşık 2,2 milyona ulaşmıştır. Ayrıca Türk vatandaşların sayısında doğumlar ve evlenmeler yoluyla da artış sürmeye devam etmiştir (Öymen, 2000: 71). Türkiye'nin 1961–1973 yılları arasında yurtdışına gönderdiği işçi sayısı 1,5 milyon kişidir. Bu rakam Türkiye'nin 1970 yılındaki çalışan nüfusun %10 kadarı ve 20–29 yaş arası erkek işgücü grubunun %40'ı kadardır. 1980'li yıllarda yapılan anketlerde ise, genç erkeklerin %20'si yurtdışına çalışmaya gitmek istediklerini söylemekteydiler. Bu bağlamda, AB, tüm sosyal ve ekonomik dengelerin bozulacağı korkusu içindedir (Gökçe, Akşam: 5 Aralık 2003).

Türkiye'den AB'ye göçün nedenlerini itici ve çekici faktörler olarak ikiye ayrıldığında; itici faktörlerin, Türkiye'de gelir seviyesinin düşüklüğü, işsizlik, çalışma koşullarının zorluğu, iş hayatındaki belirsizlikler, çekici faktörlerin ise, AB ülkelerinde gelir seviyesinin hem daha yüksek standartta olması hem de tasarrufa imkân sağlaması olarak sıralanırken, ücretlerin düşüklüğü, göç olasılığını arttıran en önemli unsur olarak görülmektedir. (Biçerli, 2004: 142). AB'de, Yunanistan, İspanya ve Portekiz'in üyeliği öncesi de göç endişesi aynı şekilde yaşanmıştır. Ancak, beklenen aşırı göç yaşanmamıştır. Bu ülkelerin coğrafi yakınlığı ve Türkiye'ye kıyasla dil sorununun da daha az olduğu düşünülürse AB'nin Türkiye'den göç konusunda bu kadar endişelenmemesi gerekmektedir.

2003 yılında yapılan çalışmaya göre, Türkiye, nüfusu hızla artan ve Avrupa'nın en genç nüfusuna sahip olan ülkedir (nüfusun %29'u 15 yaşın altında) (Akdur, 2005: 114). Diğer taraftan, günümüzde AB'nin karşılaştığı sorunlardan biri de Avrupa nüfusu içinde yaşlıların oranının dramatik bir şekilde artmasıdır. Örneğin, Almanya'nın 58 olan yaş ortalaması 100 yıllık bir projeksiyonla nüfusun önemli ölçüde düşeceğini göstermektedir. Nüfusun yaşlanması ise, var olan refah seviyesinin devam edemeyeceği anlamına gelmektedir. Her ekonomide katma değer yaratan gençler ve yine her ekonomide asıl tüketiciler yani talebi yaratanlar da gençler olduğunu unutmamak gereklidir (İlmak, 2005: 49).

Bu açıdan, AB işgücü kalitesi bakımından sıkıntı çekmese de nicelik yönünden yakın gelecekte sıkıntı çekeceği açıktır. Türkiye'nin nitelikli “insan kaynakları” Almanya gibi göçmen ihtiyacı olan AB ülkelerindeki demografik dengeyi sağlayıp

kaliteyi yükseltecektir. Türkiye'nin tam üyeliğiyle birlikte serbest dolaşım Türkiye'den AB'ye bu nitelikli insan kaynaklarının geçişi sağlanacaktır. Ancak Türkiye'nin yüksek olan işsizlik oranını aşağı çekmesi de gereklidir. Ama yine de bu oranın kısa vadede çok fazla düşmesini de beklememek gereklidir. Ayrıca Türkiye ile AB arasında sorun olacağı düşünülen “göç”, üyeliğin, beraberinde getireceği avantajlardan dikkate alındığında bir “akın” şeklinde olmayacaktır. Yani, Türkiye, AB'ye üye olursa Türkiye'den göçmen akışı, önceki duruma göre daha az olacaktır (Soylu, 2006: 171).

13. Sosyo-Kültürel Faktörler

13.1. Din Faktörü

Türkiye'nin 1999'da başlayan adaylık süreci, ülkede kimlik merkezli sorgulamaları su yüzüne çıkarmıştır. Osmanlı – Türk Batılılaşma sürecinde, genelde Batı, özelde Avrupa hem ulaşılması hedeflenen münhasır medeniyet hem de korkulan “öteki”ni temsil ediyordu. 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin seçkinleri, söylem olarak Osmanlı mirasını reddettiklerini ifade etseler de, dinsel arka plan ile şekillenen toplumsal zihin, Türk ve Avrupalı kimlikler oluşumunda “Barbar Avrupalılar/Türkler” imajı ile “Haçlı Seferleri” ve “Osmanlı Akınları”ni önemsiyorlardı. Bu bağlamda tarihsel mirasın gereği olarak Avrupalılar ve Türkler “öteki”ni temsil ediyordu. AB, yeni bir Avrupa kimliği oluştururken, daha önce “öteki” olarak nitelediği Türk kimliğini, benimsemesi, Türkiye'nin sadece Kopenhag kriterlerini hayata geçirerek başarılacak kadar kolay gözükmemektedir (Çemrek, 2007: 216).

Türkiye – AB ilişkilerinde din, kültür ve kimlik farklılığı ortak bir Avrupalılık kimliği oluşturmaya yönelik tartışmalar çerçevesinde AB'nin bir Hıristiyan Kulübü olduğu, AB'de bazı çevreler tarafından sıkça öne sürülen bir iddiadır. Bu görüşe göre, AB – Türkiye arasındaki ilişkiler din farklılığına göre şekillenmektedir. Türkiye açısından ise, nüfusun çoğunun Müslüman oluşu, AB'nin bir Hıristiyan Kulübü şeklinde algılayışı kolaylaştırırken, Hıristiyan Demokrat partilerin Türkiye'nin AB üyeliğini önleme gayretleri bu algılayışı pekiştirmektedir. AB içinde de ne yazık ki, “Avrupa çok kültürlü bir yapıya sahiptir” görüşüne tolerans göstermeyen ve bu görüşü

benimsemeyen bazı kesimler ile ırkçılık, kökten dincilik ve milliyetçi duygular giderek yoğunlaşmaktadır. (Balkır, 2000: 820). Avrupa'nın İslam çerçevesinde Türkiye algısı "Mama, li Turchi!" (Anne Türkler geliyor!) endişesi ile beslenen kalabalık ve göreceli fakir Müslüman toplumun AB ideallerine zarar vereceği korkusu ile artmaktadır. (Çemrek, 2007: 219).

Türkiye'nin AB üyeliği, Avrupa'nın kendi siyasi kimliğini, global siyasetteki yerini ve en geniş anlamda AB'nin geleceğini şekillendirmede önemlidir. Bu konuda Fuat Keyman'ın yorumu şu şekildedir (Keyman, Radikal: 5 Eylül 2004);

"Siyasi Avrupa (Dışa dönük) ve kültürel Avrupa (İçe dönük) vizyonu şeklinde kavramsallaştırılan iki değişik/çatışan yaklaşımın ağırlık kazandığı görülmektedir. Siyasi Avrupa vizyonunu, dolayısıyla AB'nin demokratik normlara sahip çok kültürlü bir bütünleşme mekânı olması gerektiğini savunanlar, Avrupa'nın siyasi kimliğinin şekillenmesinde seküler/laik bir devlet sistemine, demokratikleşen bir siyasal rejime ve ağırlıklı Müslüman bir nüfusa sahip Türkiye'nin önemli bir rol oynayacağını öneriyorlar ve Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğini destekliyorlar. (...) Eğer Avrupa'nın geleceğinin şekillenmesinde siyasi Avrupa vizyonu belirleyici olacaksa, küresel bir aktör olma yolunda Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin ciddi bir katkısı olacaktır. (...)

Buna karşın, kültürel Avrupa vizyonunu destekleyenler, hem "içerdeki öteki" olarak algıladıkları Avrupa'da yaşayan Müslüman kimliğe karşı, hem de "sınırdaki öteki" olarak gördükleri Türkiye'ye karşı özcü ve dışlayıcı tepkiler içinde, Avrupa'yı coğrafi ve kültürel olarak "belli bir dinsel kimliğe sahip ve kendinden farklı olana kapalı bir kültürel mekân" olarak tanımlıyorlar. (...) Bu varsayımın Avrupa içinde tezahürü ise, Avrupa kimliğinin sabit ve değişmez tek bir kimliğe indirgenmesi, AB genişleme sürecinin özünde kültürel bir süreç olarak algılanması ve Avrupa'nın da içe dönük, kendi içinde ekonomik olarak güçlü ve sınırları kültürel olarak çizilmiş coğrafi bir mekân ve bölgesel bir aktör olarak tanımlanmasıdır. (...) AB'yi din ve coğrafya temelinde tanımlayan ve Samuel Huntington'un meşhur "medeniyetlerarası çatışma" kavramını dolaylı ya da dolaysız içselleştirmiş siyasi ve toplumsal kesimler ise, Türkiye'ye "özel

statü” vermek istiyorlar. Türkiye AB tam üyeliğiyle ilgili nesnel koşulları yerine getirirse bile, coğrafi ve dini kimlik temelinde AB’ye tam üye olmaması gerektiğini, ancak “özel statü”ye sahip bir üye olabileceğini savunuyorlar.”

Öte yandan Türkiye’de gayrimüslüm cemaatlerin din adamı eğitimi konusunda devam eden yasak, Heybeliada Rum Ortodoks Ruhban Okulu ile Ekümenik Patrik unvanının kullanılmasının yasak olması Türkiye – AB ilişkilerinde din sorunsalının diğer yönünü göstermektedir (Avrupa Toplulukları Komisyonu, 2004: 36).

Sonuçta eğer AB’nin ısrarla savunduğu seküler, çoğulcu ve liberal çizgisinin evrensel bir anlamı varsa başka inançlara açık olması gereklidir. Avrupa perspektifinden kaynaklanan sorunların daha çok bilgi eksikliği ve önyargılardan kaynaklandığı görülmektedir (Aydın, 2001: 196).

13.2. Kültür ve Kimlik

Türkiye’nin AB üyeliğinin beraberinde getirdiği tartışmalardan birisini de ülkenin farklı “kimliği” oluşturmaktadır. Özellikle Alman Hristiyan Demokratların lideri Angela Merkel’in başını çektiği Avusturya ve Fransa tarafından da destek gören Türkiye’nin farklı kimliği savı Türkiye’ye “imtiyazlı ortaklık” önerisine kadar götürülmüştür. Türkiye, AB ülkeleri tarafından Birliğe dahil edilme ya da edilmeme konusunda en çok kimliğine ilişkin sorunlarla karşılaşmaktadır.

Ancak burada sorulması gereken soru; Avrupa ile Türkiye arasındaki bu kimlik ve kültür farklılığının neden Türkiye ile AB arasında 1963 yılında yapılan Ankara Anlaşması’nda ön plana çıkmamış olmasıdır. Bunun cevabı açıktır, çünkü AB, “Avrupa Birliği nasıl olmalı?” sorusuna daha kendi içinde cevap bulamamıştır. İngiltere dışında AB üyelikleri, üzerinde pek fazla düşünülmeden gerçekleştirilmişlerdir. Türkiye’nin şimdi yüz yüze geldiği kültür, sınır gibi meseleler hiçbir zaman ele alınmamıştır. Türkiye’nin adaylığıyla AB bunları düşünmeye başlamıştır (Timur, 1999: 105).

Türkiye’de siyasal elit AB’ye ilk başvuruyu, ekonomik gerekçe dışında, ülkenin modernleşme ve Batılılaşma sürecini hızlandıracak bir mekanizma olarak görmüştür.

1963 tarihli Ankara Antlaşması da bu çerçevede algılanmıştır. Hatta bazı siyasetçiler Türkiye'nin "Avrupalılığının" onaylandığını ifade etmişlerdir²⁷. Avrupalılar da, Antlaşmanın siyasi yönüne vurgu yapmış ve Türkiye'nin Avrupalı kimliğini kabul etmişlerdir. Ortaklık Antlaşması iç politikada büyük tartışma yaratmış ve AB'yi desteklemeyen taraflar özellikle İslamcı kesim tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Örneğin zamanın MSP Genel Başkanı N. Erbakan Topluluğun, "Türkleri Hıristiyan Avrupa içinde asimile etme amacı güden bir oluşum olduğunu" söylemiş ve Türkiye'nin yerinin Müslüman Orta Doğu olduğunu söylemiştir.

Türkiye – AB ilişkilerinde 1980 sonrası Türkiye'nin jeopolitik öneminin nispeten azaldığı dönemde Avrupa ile farklılıklar giderek belirginleşmeye başlarken ilişkilerde bu dönemde giderek kötüleşmiştir. AB ile ilişkilerin bozulması ile Türkiye'de Avrupalıların Müslüman Türklere karşı 19. yüzyıl ayrımcı politikalarına geri dönmekte oldukları kanısı uyanmaya başlamıştır. 1981 yılında Yunanistan'ın AB üyeliği sonrasında Günaydın gazetesinde yazılan yorum, konuyu vurgulaması açısından dikkat çekicidir; *"Yunanlılar Avrupalı oldu, biz ise Asyalı kaldık. Topluluğa üye olmayı beklediğimiz tarihten gittikçe uzaklaşıyoruz. Bir Ortak Pazar ülkesine vize almadan ayak basamıyoruz. Avrupalı güçler kendileri de bizi Avrupa'dan koparmaya ve bizi Orta Doğu ülkesine çevirmeye çalıştıklarını kabul etmekte."* (Bozdağlıoğlu, 2007: 414)

Soğuk Savaş'ın sonrasında, AB'nin hem kendisini tanımlamada hem de Türkiye'nin üyeliğiyle ilgili konularda kimlik ve kültürel faktörlere yaptığı vurgunun artması, Türkiye ile Avrupa arasında aşılması güç sorunlar yaratmıştır. Avrupa'nın bu davranışı 1990'lı yıllarda Türkiye'nin dışarıda Avrupa'dan dışlanmasına içerde ise, bir kimlik krizi yaşamasına neden olmuştur. 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin genişleme sürecinin dışında bırakılması bu süreci daha da hızlandırmıştır. Türkiye 1990'lı yıllar boyunca bu belirsizliği aşmaya çalışmış dış politikasının temellerini Avrupa'dan kabul görme konusunda toplamıştır.

²⁷ Zamanın Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Turhan Fezyioğlu'nun yorumu; "Türkiye'nin uzun zamandır bir Avrupa Devleti olmak için verdiği uğraş Antlaşma ile zafere ulaşmıştır. Türkiye'nin AET'ye ortak üye olarak katılma arzusu kısa dönemli ve basit ticaret çıkarlarına dayandırılmaz. Antlaşma aynı zamanda Türkiye'nin özgür Batı ile aynı kaderi paylaştığı ve Avrupa'nın sınırlarının Güney ve Doğu Anadolu'dan geçtiği de onaylanmaktadır." (Gönlübol, 1996: 482).

19–20 Haziran 2003 tarihinde Selanik Zirvesi’nde, AB Anayasa taslağı en önemli gündem maddesini oluşturmuştur. Sunulan taslağın ilk maddelerinde özellikle AB değerleri üzerinde durulmuştur; “*AB kendisi ile aynı değerleri paylaşan ve onları beraberce geliştirmek isteyen bütün Avrupalı ülkelere açıktır. Bu değerler çerçevesinde toplumda çoğulculuğu, hoşgörüyü, dayanışmayı destekler. AB vatandaşlarına, sınırların bölmediği bir özgürlük, güvenlik ve adalet alanı ile serbest rekabete dayalı tek bir pazar sağlar. AB’nin amacı dengeli bir ekonomik büyümeyi, sosyal pazar ekonomisi koşullarını, sosyal gelişmeyi, tam istihdamı, bilim ve teknik alanda ilerlemeyi gerçekleştirmek ve çevre kalitesini yükseltmektir. Birlik, toplumdaki dışlanmaya ve ayrımcılığa karşıdır. AB, sosyal himayeyi, kadın-erkek eşitliğini, kuşaklar arasında dayanışmayı ve çocuk haklarını korumayı hedef alır. AB, üye ülkelerin ulusal kimliklerine, temel politik ve anayasal yapılarına saygılıdır. Toprak bütünlüğünün, asayişin ve iç güvenliğin korunmasını her devletin temel işlevi olarak görür. AB, Anayasası’na uygun olarak üye ülkelerin kendisine tanıdığı yetkiler çerçevesinde hareket eder.*” (Türkmen, Hürriyet: 5 Temmuz 2003).

Üyelik müzakerelerinin başladığı günümüzde bile Avrupa’daki bazı çevrelerin, Türkiye’nin farklı kimliğine ve kültürüne yaptığı vurguya gösterilen tepkiler kimlik sorununun uzun bir süre daha Türkiye – AB ilişkisini etkileyen önemli bir faktör olmaya devam edeceğinin kanıtıdır.

13.3. Dil

Kültürün ve iletişimin en temel taşlarından biri olan dilin siyasetle ilişkisi, siyasetin nasıl tanımlandığına sıkı sıkıya bağlıdır. Siyaset geniş anlamda “bir başkasının eylemini etkileme” olarak anlaşıldığından, güç ilişkilerini yansıtan dil eylemlerinin aynı zamanda siyasal eylemler olduğu ortaya çıkmaktadır (Virtanen, 2006: 148). AB ile ilişkilerde Türkiye’nin dil politikaları, son on yılda sıklıkla gündeme gelen tartışma konularından biri olmuştur. Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterlerine uyum için yaptığı mevzuat değişiklikleri dil hakları konusunda önemli bir reform getirmiştir.

AB’nin genişlemesi kapsamında aday ülkelerdeki dil hakkı AB politikaları içinde önemli bir yer teşkil etmektedir. Dil hakları konusu, 1993’de benimsenen Kopenhag

Kriterleri çerçevesinde benimsenmiş ve AB'ye aday ülkelerden de bu konuya uymaları istenmiştir. AB tarafından Türkiye'nin dil politikası Komisyon'un 1998 yılından beri yayınladığı düzenli raporların tümünde yer almaktadır. Raporlar periyodik olarak dil haklarına giderek daha fazla önem vermiştir. Türkiye ise dil hakları konusunda raporlarda belirlenen hedefleri gerçekleştirmek üzere 2001 yılından itibaren somut adımlar atmaya başlamıştır. 2001, 2002, 2003 ve 2004'de önemli Anayasa değişiklikleri yapmıştır. 2001'de Anayasanın "kanunla yasaklanan dillerin kullanılmayacağı"na dair paragraflar yürürlükten kaldırılmıştır. 2002'de yabancı dil eğitim öğretimi ile ilgili yasaya Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında kullandıkları dillerin kullanılmasına ve 2003'de bunların kurs açılmasına izin veren maddeler eklenmiştir. 2004 yılında kabul edilen "Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Geleneksel Olarak Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçelerde Yapılacak Radyo Televizyon Yayınları Hakkında Yönetmelik" bu anlamda bir dönüm noktası olmuştur. Bu yönetmelik hükümleri çerçevesinde TRT, beş değişik lehçede yayına başlamıştır. Bunlar, Boşnakça, Arapça, Çerkezce ve Kürtçenin iki lehçesidir (Virtanen, 2006: 147–184). Görüldüğü gibi Türkiye AB ilişkilerinde sorun olan dil problemi, daha doğrusu dil politikası, yapılan Anayasa değişiklikleriyle bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Ancak yapılan değişiklikler uygulamada bazı problemlere yol açmıştır örneğin günlük yaşamda kullanılan diller hakkında kurslar açılmasına izin verilmiştir ancak Kürtçeye fazla talep olmadığından açılan kurslar tekrar kapatılmıştır (Arslan, Milliyet: 13 Temmuz 2004).

SONUÇ

“Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Entegrasyonunu Engelleyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme” başlıklı bu çalışmada entegrasyonu engelleyen tarihsel, iç – dış politik, ekonomik ve sosyo-kültürel faktörler analiz edilmiştir. Bu faktörlerin her birinin etki derecesi birbirinden farklıdır. Kendi içerisinde ayrılan başlıklardan siyasi sorunlar öne çıkmaktadır. İnsan hakları ve demokrasi sorunu müzakerelerin açılmasıyla çözülmüş gibi görülse de AB tarafından ana sorun olarak kabul edilmektedir. AB tarafından insan hakları sorunsalı büyük oranda da Güneydoğu sorununa bağlı olarak ele alınmıştır.

Türkiye’nin AB’ye entegrasyon süreci 1959’da başlamıştır. Ancak ilişkilerde son on yılda oldukça ilerleme kaydedilmiştir. 1999’da aday ülke statüsü kazanan Türkiye’nin Avrupa ile bütünleşme süreci hızlanmıştır. Türklerin Avrupalı olma iddiası aslında Osmanlı Devleti döneminde 1856 Paris Kongresi ile başlamaktadır. Ancak bu çaba da dahil olmak üzere Türklerin Avrupalılığı tarihsel faktörler sebebiyle gerçekleştirilememiştir. Yine de bu tezinde iddialı olan Türkler Avrupa’nın bütünleşmesi amacına dönük çeşitli kuruluşlara üye olmuştur. Günümüzde gelinen aşamada da kesintiye uğradığı dönemler dışında Türkiye’nin AB’ye tam üyelik hedefi değişmeden kalmıştır. Son yıllarda AB entegrasyon çabalarında Türk siyasal yaşamında etkin olan elitler Türkiye’nin gelişimi ve Batılılaşmada AB üyeliğini bir basamak olarak görmektedir.

Avrupa’da Türkiye’nin üyeliğine itiraz eden bazı çevrelerin kullandıkları argümanlar genellikle Türkiye’nin coğrafi konumu, ABD ile ilişkileri ve birlik kurumları içinde potansiyel ağırlığı konularında toplanmaktadır. Türkiye’nin coğrafi konumu ile ilgili olarak, AB’ye üye olunması durumunda AB’nin Suriye, Irak ve İran gibi Orta Doğu ülkeleriyle sınırdaş olacağından AB güvenliği açısından sorun yaratacağı ileri sürülmektedir. Ancak AB, tam üye olunmaması durumunda Türkiye’nin istikrarsızlaşması gibi bir riskle karşılaşacaktır ki bu da bölgede kaosun büyümesi anlamına gelecektir. Bu sonuç ta AB güvenliğini Türkiye’nin üyeliğinden daha olumsuz etkileyecektir.

Siyasal İslam konusunda ise, tartışmaların ana eksenini İslam'da, Batı'ya özgün olan din – siyaset ayrımının olmadığı oluşturmaktadır. Bu tartışma AB üyeliği yolunda Türkiye'yi de kapsamaktadır. Özellikle 11 Eylül 2001 terör saldırılarından sonra Batı'da İslam hakkındaki görüşler, olumsuz ifadeler içermeye başlamıştır. Türklerin yüzyıllardır yaşadığı İslam Ortadoğu ülkelerinden farklılık arz etmektedir. Bu doğrultuda, AB tarafından Türkiye'de İslam da mercek altına alınmış ve Türkiye'nin İslami kimliğinin hiçbir şekilde AB üyeliğinin önünde bir engel olarak değerlendirilemeyeceği sonucuna varılmıştır.

ABD'nin Irak'a müdahalesi sonucunda, Kuzey Irak'taki bölücü Kürt unsurların Türkiye üzerinde, A. Öcalan'ın yakalanmasıyla ara verdikleri, terör eylemlerine 2006'da tekrar başlamasına neden olmuştur. Bu durum, bazı AB politikacılarının Türkiye'nin AB'ye girme çabalarını istikrarsızlık unsuru olarak görmelerine sebep olmuştur. Bu doğrultuda Türkiye'deki Kürt sorunu AB ile ilişkilerde etkili bir faktör olmaktadır. AB soruna daha çok insan ve azınlık hakları boyutuyla yaklaşmaktadır. Bunun yanında AB tarafından PKK'nın terör eylemleri kınanmakta ve soruna Türk hükümetlerinin siyasal düzlemde çözüm bulması istenmektedir. Bunun için Türkiye, Anayasa'sında pek çok kez insan hakları ve demokratik kurumların yeniden yapılanması konularında değişiklikler yapmıştır. Ancak bu reformların uygulamaya konulmasında yaşanan sıkıntılar Türkiye'nin Avrupa standartlarını gerçekleştirmede önünde uzun bir yol olduğu görüşünü desteklemiştir.

Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecini olumsuz etkileyen faktörlerden birisi de Ermeni sorunudur. Ermeni sorunu, Ermenistan ile ilişkiler ve Ermenilerin soykırım iddiaları olarak ikili bir özellik taşımaktadır. Avrupa Parlamentosu, Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımamasının üyelik yolunda engel teşkil ettiği belirtmektedir. AB üyesi bazı devletler de I. Dünya Savaşı'nda ölen Ermenilerin soykırım olarak adlandırılması için Türkiye'ye baskı yapmışlardır. Ermenistan ile ilişkilerde, 1991 yılında Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla iki ülke arasında normal diplomatik ilişkilerin kurulamaması sorun teşkil etmektedir. Bu bağlamda AB, ilerleme raporlarında Türkiye'nin katılımından önce komşularıyla olan anlaşmazlıklarını çözmesini istemektedir.

1980'den başlayarak Yunanistan faktörü, Türkiye'nin AB sürecinde önemli bir yer teşkil etmiştir. Ancak GKRY'in 2004'de tam üyeliğiyle birlikte yeni bir döneme geçilmiştir. İlişkilerde Kıbrıs soruna GKRY'in üyeliğiyle birlikte AB'de dahil olmuştur. Kıbrıs sorununun çözümü Türkiye'nin tam üyeliğinin olmazsa olmazı haline gelmiştir.

İç politik faktörlerde TSK ve MGK'nın konumu, AB ile ilişkilerde önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Sorunun temelini ise, TSK'nın MGK yoluyla siyasette etkili bir aktör olması oluşturmaktadır. İnsan hakları ve demokratik rejimle yönetim AB üyeliğinde temel kıstaslardandır. AB üyelik yolunda Türkiye'nin önüne en fazla getirilen sorunlar da bunlar olmuştur. TSK'yı da bu konular içinde ele almak gereklidir. Türkiye'de aday ülke statüsüyle birlikte demokratikleşme yolunda yaptığı çalışmaları uyum paketleriyle birlikte sistematik olarak gerçekleştirmeye çalışmıştır. Ancak AB'nin eleştirilerinin temel noktasını da mevzuatta var olan gelişmelerin uygulamada tam olarak gerçekleştirilmediğidir.

Ulusal azınlık konusunda ise sorun, Türkiye'deki azınlık tanımıyla, AB'nin tanımı arasındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Türkiye'de Lozan Antlaşması ile sadece gayrimüslim vatandaşlar azınlık statüsüne konulmuştur. AB ise azınlıkları daha geniş yorumlamaktadır. Ancak uyum yolunda yapılan mevzuat değişiklikleriyle sorun çözülmeye çalışılmaktadır.

Türkiye'nin AB üyeliği sürecinde politik faktörlerin yanında ekonomik faktörler de etkili olmaktadır. Ancak bunların etki derecesi politik faktörlere kıyasla daha azdır. AB, üyelik yolunda Türkiye'den ekonomisinin istikrara kavuşmasını, bölgeler arası dengesizliği çözmesini beklemektedir.

Sonuç olarak Türkiye – AB ilişkileri bağlamında 1999 ile 2008 arası dönem diplomatik zorluklara odaklanmayla geçmiştir. Bu süreç içinde Türk kamuoyu da ileri-geri savrulurken, ince sınırdakiler AB üyeliğini destekler, Türk siyasal yaşamında etkin olan elitler de kararsız görünüm sergilemiştir. Bu ikilemin sebebiyse, AB üyeliği hedefinin sadece merkezi dış politika olmaktan öte Türkiye'nin geleceğini doğrudan etkilemesinden kaynaklanmaktadır.

KAYNAKÇA

BİRİNCİL KAYNAKLAR

RAPOR VE BELGELER

Avrupa Birliği Komisyonu (2000): *Katılım Ortaklığı Belgesi*, Ankara

Avrupa Komisyonu (2005): *Türkiye 2005 İlerleme Raporu*, Brüksel

Avrupa Komisyonu (2006): *Türkiye 2006 İlerleme Raporu*, Brüksel

Avrupa Komisyonu (2007): *Türkiye 2007 İlerleme Raporu*, Brüksel

Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği (1998): *Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 1998 Düzenli Raporu*, Ankara

Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği (1999), *Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 1999 Düzenli Raporu*, Ankara

Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği (2000): *Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon'un 2000 Düzenli Raporu*, Ankara

Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği (2002): *Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2002 Yılı İlerleme Raporu*, Ankara

Avrupa Toplulukları Komisyonu (2001): *Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2001 Yılı İlerleme Raporu*, Brüksel

Avrupa Toplulukları Komisyonu (2004): *Türkiye'nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu*, Brüksel

CHP (2007): *2007 Seçim Bildirgesi – CHP Pusula '07*, Ankara

DPT (2000): *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara

DPT (2003): *Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, Türkiye İçin Katılım Ortaklığı Belgesi*, Ankara

DPT (2003): *Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu*, Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü, Ankara

DPT (2005): *Türkiye İçin Müzakere Çerçeve Belgesi ve İlgili Diğer Belgeler*, Ankara

Huges, K. (2004): *Turkey and the European Union: Just another Enlargement? Exploring the Implications of Turkish Accession*, A Friends of Europe working paper on the occasion of the “Turkey’s EU end-game?” European Policy Summit of 17 June

GAZETELER

Aktar, C., “AB İçin Zamana Karsı Yarış”, Radikal, 14 Ekim 2002

Arslan, A., “Kürtçe kursuna yazın da talep yok”, Milliyet, 13 Temmuz 2004

Belge, M., “Kaçan Fırsat”, Radikal, 12 Aralık 1999

Bila, F., “Büyükanıt’ın mesajındaki tehdit algısı”, Milliyet, 28 Ekim 2007

Çimen, A., “Avrupa Bakanlığı Üzerine”, Dünya, 18 Şubat 2000

Doğan, Y., “Desteğin koşulu: Yeni paket”, Hürriyet, 4 Eylül 2003

Ergöz, G., “Portre: Türkiye’nin 45 Yıllık AB Macerası”, Radikal, 20 Aralık 2004

Gökçe, D., “Esas Korku Göç”, Akşam, 5 Aralık 2003

Hekimoğlu, Mehmet M., “Egemenlik elden gidiyor”, Radikal, 29 Şubat 2004

Hürriyet, “7. Paket tatilden önce geçer”, 19 Temmuz 2003

Hürriyet, “AB’den övgü var tarih yok”, 10 Ekim 2002

İK V Bülteni, 16-30 Haziran 2003

Kalaycı, İ., “Maastricht’e ulaşmak için”, Radikal, 13 Eylül 2002

Kasım, K., “Ermeni Sorunu ve AB Süreci”, Zaman, 26 Nisan 2005

Keyman, E. Fuat, “Türkiye-AB ilişkileri ve farklı Avrupa vizyonları”, Radikal, 5 Eylül 2004

Melen, M., “Dışa açılma”, Zaman, 28 Haziran 2002

Özalp, G., “AB ile yeni bir flört”, Milliyet, 14 Eylül 1999

Radikal, “Başbuğ: “İlmli İslam” laik değil”, 20 Mart 2004

Radikal, “İlmli İslam’ sözü Erdoğan’ı kızdırdı”, 14 Haziran 2004

Yurttagül, A., “Eleştiri açık, övgü temkinli”, Radikal, 20 Kasım 2003

Resmi Gazete, “Avrupa Birliği Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programının Uygulanması, Koordinasyonu ve İzlenmesine Dair Karar”, 24 Mart 2001

Resmi Gazete, “Radyo ve Televizyon Yayınlarının Esas ve Usulleri Hakkında Yönetmelik”, 17 Nisan 2003

Sarıkaya, M., “Yeni Bir Dönem”, Sabah, 14 Aralık 2002

Simşek, A., “Maastricht (ekonomik) kriterleri”, Tercüman, 3 Mayıs 2004

Şahin, A. “Irak Kürtleri ve ABD için tarihî fırsat”, Zaman, 25 Ekim 2007

Tuğluk, A., “Kürt sorununun geleceği”, Radikal, 28 Ekim 2007

Türkmen, İ., “Neden AB Fobisi”, Hürriyet, 05 Temmuz 2003

Yeni Şafak, “Anavatan tarih oluyor”, 1 Haziran 2007

Yetkin, M., “Hiçbir şey Bitmiş değil”, Radikal, 10 Ekim 2002

Yetkin, M., “Zalmay Halilzad: Atatürk farkı”, Radikal, 7 Nisan 2004

Yumrukaya, A., “AB ile Yeni Dönem Başladı”, Dünya, 05 Şubat 2000

İKİNCİL KAYNAKLAR

KİTAPLAR

Akalın, C. (2006): “Monnet’in Gölgesindeki Avrupa’dan Türkiye’ye Liberalizm – Cumhuriyetçilik Kavgası”, *Avrupa Birliği Dersleri – Ekonomi-Politika-Teknoloji*, İrfan Kalaycı (ed), Ankara, Nobel Yayıncılık, 3–20

Akdur, R. (2005): “Avrupa Birliği ve Türkiye’de Çevre Koruma Politikaları – Türkiye’nin Avrupa Birliğine Uyumu”, *ATAUM Araştırma Dizisi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, No 23

Aksu, F. (2007): “Türkiye – Avrupa Birliği Tam Üyelik Müzakerelerinde Kıbrıs ve Ege Uyuşmazlıkları”, *Türkiye – AB İlişkileri Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları*, Ertan Efeğil ve Mehmet Seyfettin Erol (ed), Ankara, Alp Yayınevi, 25–60

Akşemsettinoglu, G. (2007): “Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası, NATO ve Türkiye, *Türkiye – AB İlişkileri Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları*, Ertan Efeğil ve Mehmet Seyfettin Erol (eds), Ankara, Alp Yayınevi, 127–142

Altan, C. (2006): “DP, ANAP, AKP İktidarları ve Türk – Amerikan İlişkileri: Merkez Sağ’ın ABD Politikalarının Ortak Tarafları, *Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri*, Nejat Doğan ve Mahir Nakip (eds), Ankara, Seçkin Yayıncılık, 275–295

Arıkan, H. (2005): “Entegrasyon Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi ve Genişlemesi”, *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri*, Harun Arıkan ve Muhsin Kar (eds), Ankara, Seçkin Yayıncılık, 13–37

Arslan, R. (2003): “Avrupa Birliği’nin Kurumsal Yapısı ve Karar Alma Süreçleri”, *Avrupa Birliği Ortak Politikalar ve Türkiye – Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Politikaların Uyumlaştırılması*, Muhsin Kar, Harun Arıkan (ed), İstanbul, Beta Basım A.Ş., 75-99

Atik, A. Hakan (2005): *Finansal Krizlerin Gölgesinde Yükselen Piyasa Ekonomileri*, Ankara, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş.

Aydın, Mehmet S. (2001): “Avrupa Birliği ve Din”, *Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri*, *Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara, Ankara Ofset, 191–200

Baç, Meltem M. (2001): *Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler*, İstanbul, Alfa Yayınları

Baykal, S. ve Arat, T. (2003): “AB’yle İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II*, Baskın Oran (ed.), İstanbul, İletişim Yayınları, 326–365

Bıçerli, K. (2004): “Emek Mobilitesi, *Çalışma Ekonomisi*, Naci Gündoğan ve Kemal Bıçerli (eds), Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 129–146

Bilgin, P. (2003): “Türkiye – AB İlişkilerinde Güvenlik Kültürünün Rolü”, *Soğuk Savaş Sonrasında Avrupa ve Türkiye*, Cem Karadeli (der), Ankara, Ayraç Yayınevi, 192–220

Bozdağlıoğlu, Y. (2007): “AB’ye Üyelikte Kimlik Olgusunun Etkileri”, *Türkiye – AB İlişkileri; Avrupa’nın Genişlemesi Müzakere Süreci ve Batılılaşma Sorunsalı*, Ertan Efegil ve Mehmet S. Erol (der), Ankara, Orion Yayınevi, 389–422

Canatan, K. (2007): “Batı Dünyasında İslam – Demokrasi Tartışmaları ve Türkiye Örneği”, *Türkiye – AB İlişkileri; Avrupa’nın Genişlemesi Müzakere Süreci ve Batılılaşma Sorunsalı*, Ertan Efegil ve Mehmet S. Erol (der), Ankara, Orion Yayınevi, 451–477

Canbolat, İbrahim S. (1994): *Uluslarüstü Siyasal Sistem Avrupa Topluluğu – Avrupa Birliği Örneği*, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları

Cem, İ. (2005): *Avrupa’nın “Birliği” ve Türkiye*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Coşkun, E. (2001): *Bütünleşme Sürecinde Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul, Cem Yayınevi

Çalış, Şaban H. (2006): *Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı, Politik aktörler ve Değişim*, Ankara, Nobel Yayıncılık

Çaşın, Mesut H. ve Özgöker, U. (2008): *Avrupa Birliği'nin Siyasi ve Ekonomik Temelleri*, İstanbul, Arion Yayınevi

Çayhan, E. (1997): *Dünden Bugüne Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı*, İstanbul, Boyut Matbaacılık A.Ş.

Çemrek, M. (2007): “Türkiye – AB İlişkilerinde Din Faktörü ve Cemaatler”, *Türkiye – AB İlişkileri Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları*, Ertan Efeğil ve Mehmet S. Erol (ed), Ankara, Alp Yayınevi, 213–230

Dağı, İhsan D. (2005): “Avrupa Birliği ve Türkiye: Nedenler ve Sonuçlar Üzerine”, *Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye*, Erdinç Yazıcı (ed), Ankara, Çelik-iş Yayınları, 45–72

Demir, N. (2001): “AB ve Türkiye Arasında Ekonomik Sorunlar ve Tarım Ekonomisi”, *Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Ankara, Ankara Ofset, 77–91

Demirağ, Y. (2007): “Türkiye'nin Batıyla Bütünleşme Çabalarının İkiyüz Yıllık Tarihsel Geçmişi”, *Türkiye – AB İlişkileri; Avrupa'nın Genişlemesi Müzakere Süreci ve Batılılaşma Sorunsalı*, Ertan Efeğil ve Mehmet S. Erol (der), Ankara, Orion Yayınevi, 369–388

Derviş, K., Gros, D., Emerson, M., Ülgen, S. (2004): *Çağdaş Türkiye'nin Avrupa Dönüşümü*, İstanbul, Doğan Kitapçılık

Doğan, N. (2006): “Türk Siyasal Partilerinin Uluslararası İlişkilere Yaklaşımı, 1923–1980: Partilerin Benimsedikleri, Güvenlik ve Savunma Politikaları”, *Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri*, Nejat Doğan ve Mahir Nakip (ed), Ankara, Seçkin Yayıncılık, 117–154

Dura C. ve Atik, H. (2003): *Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım

Efegil, E. (2008'de Basılacak Kitap): “Terörle Mücadele, Kuzey Irak ve Kürt Sorunu Konusunda AK Parti'nin Yaklaşımı”, *Türk Dış Politikasında Kürt Meselesi ve PKK Terörü Sorunu*, Ertan Efegil ve Nezih Müsaoglu (der)

Eraktan, G. (2007): “Avrupa Birliği'ne Üyelik Sürecinde Türk Tarımı ve Tarım Politikasında Değişim Beklentileri”, *Türkiye – AB İlişkileri Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları*, ed: Ertan Efegil ve Mehmet S. Erol, Ankara, Alp Yayınevi, 351–371

Erhürman, T. (2003): “Oydaşmacı Devlet Modeli Çerçevesinde Annan Planı'nda Hükümet Sistemi”, *BM'nin Kıbrıs'ta Son Diplomatik Girişimi K. Annan Planı'nın Analizi*, Ertan Efegil (der), İstanbul, Gündoğan Yayınları

Fedayi C. ve Ayhan, H. (2006): “Türkiye – AB İlişkilerinde ANAP'ın Rolü”, *Uluslararası İlişkiler ve Türk Siyasal Partileri*, Nejat Doğan ve Mahir Nakip (eds), Ankara, Seçkin Yayıncılık, 231–255

Fırat, M. (2003a): 1980 – 1990: Batı Bloku Ekseninde Türkiye-2, “Orta Doğu'yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II*, Baskın Oran (ed), İstanbul, İletişim Yayınları, 124–156

Fırat, M. (2003b): 1990 – 2001: Küreselleşme Ekseninde Türkiye, “Orta Doğu'yla İlişkiler”, *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II*, Baskın Oran (ed.), İstanbul, İletişim Yayınları, 551–585

Gerger, H. (1998): *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası “Soğuk Savaş'tan” “Yeni Dünya Düzenine”*, İstanbul, Belge Yayınları

Gökmen, Ö. (2004): “The European Union, Turkey and Islam”, *The Netherlands Scientific Council for Government Policy*, Amsterdam, Amsterdam University Pres

Gönlübol M (der) (1996): *Olaylarla Türk Dış politikası 1919 – 1995*”, Ankara, Siyasal Kitabevi

Gözübüyük, Ş. (2000): *Anayasa Hukuku*, Ankara, Turhan Kitapevi

Gümrükçü, H. (2007): “Türkiye – AB İlişkileri Bağlamında Gümrük Birliği’nin Değerlendirilmesi”, *Türkiye – AB İlişkileri; Avrupa’nın Genişlemesi Müzakere Süreci ve Batılılaşma Sorunsalı*, Ertan Efeğil ve Mehmet S. Erol (der), Ankara, Orion Yayınevi, 27–70

Gümrükçü, H. (2007): “Uyum Politikası, Avrupa Vatandaşlığına Doğru ve Türk İşçilerinin Durumuna İlişkin Öneriler”, *Türkiye – AB İlişkileri Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları*, Ertan Efeğil ve Mehmet S. Erol (eds), Ankara, Alp Yayınevi, 183–197

Günuğur, H. (2003): *Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri – Anlaşmalar Kararlar Belgeler Uyum Yasaları*, Ankara, Avrupa Ekonomik Danışma Merkezi Yayını

Güvenç, B. (1999): “Avrupa ve Türkiye İlişkilerinin Tarihi Kaynakları, Gelişmesi ve Bugünkü Sorunları”, *Avrupa Siyasi Birliği ve Türkiye – Avrupa Birliği ve Türkiye Semineri*, Ankara, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, 67–89

Işıksal, H. (2006): “Kıbrıs: Türkiye’nin Avrupa Birliği Sürecindeki Anahtar”, *Avrupa Birliği Dersleri – Ekonomi-Politika-Teknoloji*, İrfan Kalaycı (ed), Ankara, Nobel Yayıncılık, 297–314

İKV (1999): *Avrupa Birliği Türkiye Kavramlar Sözlüğü*, İstanbul, İKV Yayınları

İKV (2000): *Gümrük Birliği’nin Türkiye Ekonomisine Etkileri “İlk Dört Yılın Ekonometrik Analizi*, İstanbul, İKV Yayınları

İlmak, S. (2005): “Aklın Yolu Nereden Geçiyor?”, *Globalleşen Dünya’da Türkiye’nin AB Üyeliği Neler Katar?*, Uğur Özgöker (ed), İstanbul, Kadir Has Üniversitesi Yayınları, 7–64

İnan, K. (1999): “Avrupa Birliği ve Türkiye”, *Avrupa Siyasi Birliği ve Türkiye – Avrupa Birliği ve Türkiye Semineri*, Ankara, T.C. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Yayınları, 7–19

Karakaş, I. (2003): “Avrupa Birliği’nde Egemenlik Yetkilerinin Devredilmesi Sorunsalı”, *Avrupa Birliği Hukuku*, İdil I. Gül ve Lami B. Tokuzlu (çev), İstanbul, Avrupa Birliği Hukuku Semineri İsveç Başkonsolosluğu, 43–50

Karluk R. ve Tonus, Ö. (2002): *AB Kapısında Türkiye*, Ankara, Turhan Kitapevi

Karluk, R. (2007): “Müzakere Çerçeve Belgesi ve Türkiye’nin Müzakere Süreci”, *Türkiye – AB İlişkileri; Avrupa’nın Genişlemesi Müzakere Süreci ve Batılılaşma Sorunsalı*, Ertan Efegil ve Mehmet S. Erol (der), Ankara, Orion Yayınevi, 337–365

Karluk, R. (1998): *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul, Beta Basım A.Ş.

Karluk, R. (2005): “Bölünmüş Kıbrıs’ın AB Üyeliği AB’yi Böler mi?”, *Avrupa Birliği Üzerine Notlar*, Oğuz Kaymakçı (ed), İstanbul, Nobel Yayın Dağıtım, 261–288

Karluk, R. (2005): *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım

Kasım, K. (2007): “Türkiye’nin Avrupa Birliği (AB) Üyelik Sürecinde Ermeni Sorunu”, *Türkiye – AB İlişkileri Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları*, Ertan Efegil ve Mehmet S. Erol (eds), Ankara, Alp Yayınevi, 1–23

Keyder, Ç. (2005): “Türk Fanusu”, *New Left Review 2004 Türkiye Seçkisi*, Tarık Ali (ed), İstanbul, Agora Kitaplığı, 52–73

Manisalı, E. (1995): *Gümrük Birliğinin Ekonomik ve Siyasal Bedeli*, İstanbul, Bağlam Yayıncılık

Manisalı, E. (2006): *Hayatım Avrupa*, İstanbul, Truva Yayınları

Nergelius, J. (2003): “Bölgeler Komitesi ve Avrupa Birliği’nin Bölgesel Politikası”, *Avrupa Birliği Hukuku*, İdil I. Gül ve Lami B. Tokuzlu (çev), İstanbul, Avrupa Birliği Hukuku Semineri İsveç Başkonsolosluğu, 111–121

Oder, Bertil E. (2004): *Avrupa Birliği'nde Anayasa ve Anayasacılık*, İstanbul, Anahtar Kitaplar Yayınevi

Ortaylı, İ. (1999): “Avrupa Siyasi Birliği ve Avrupalılar”, *Avrupa Siyasi Birliği ve Türkiye – Avrupa Siyasi Birliği ve Türkiye Semineri*, Ankara, T.C. Merkez Bankası Yayınları, 21–66

Öymen, O. (2000): *Geleceği Yakalamak Türkiye'de ve Dünyada Küreselleşme ve Devlet Reformu*, İstanbul, Remzi Kitabevi

Özarıan, Bahadır B. (2007): *Uluslararası Hukuk Açısından Kıbrıs Sorunu ve Avrupa Birliği'nin Yaklaşımı*, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık

Özsoy, İ. ve Özsoy, O. (2006): “1838 Baltalimanı Sözleşmesi'nden Gümrük Birliği'ne: Türkiye-Avrupa Ticari İlişkileri, *Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Üzerine Ekonomi-Politik Tezler*, İrfan Kalaycı (ed), İstanbul, Beta Basım A.Ş., 323-348

Savaş, V. (1997): *Anayasal İktisat*, İstanbul, Avcıol Basım – Yayım

Soylu, A. (2006): “İnsan Kaynakları Açısından Avrupa Birliği ve Türkiye: Kaynak Kimdeyse Güç Onda1”, *Avrupa Birliği Dersleri – Ekonomi-Politika-Teknoloji*, İrfan Kalaycı (ed), Ankara, Nobel Yayıncılık, 169–181

Şahin, Mustafa (2000): *Avrupa Birliği'nin Self-Determinasyon Politikası*, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (1999): *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Ankara, Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü

T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (2002): *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Ankara, Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü

Tekelli, İ. ve İlkin, S. (1993): *Türkiye ve Avrupa Topluluğu I – Ulus Devleti Aşma Çabasındaki Avrupa'ya Türkiye'nin Yaklaşımı*, Ankara, Ümit Yayıncılık

Terzioğlu, Süleyman S. ve Özarslan, Bahadır B. (2007): “Azınlıklar Açısından Türkiye – Avrupa Birliği İlişkileri”, *Türkiye – AB İlişkileri Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları*, Ertan Efeğil ve Mehmet S. Erol (eds), Ankara, Alp Yayınevi, 285–303

Tezcan, E. (2008): “Anayasa’dan Lizbon Antlaşması’na: Avrupa Birliği’nde Temel Metin Tartışmaları”, *Küreselleşme, Demokratikleşme ve Türkiye Uluslararası Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Antalya, 73–101

Timur, T. (1999): “Batı İlişkileri ve Kültürel Biçimlenme”, *Avrupa Siyasi Birliği ve Türkiye Semineri*, Ankara, T.C. Merkez Bankası Yayınları

TOOB ve T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (2002): *Avrupa Birliği ve Türkiye*, Ankara, Doğuşum Matbaacılık LTD. ŞTİ.

Türe, F. (2004): “Birleşik Avrupa Düşüncesi ve Avrupa Birliği”, *Avrupa Birliği Sürecinde Türkiye*, Turgay Uzun ve Serap Özen (eds), Ankara, Seçkin Yayınları, 51–69

Uğur, M (2000): *Avrupa Birliği ve Türkiye Bir Dayanak/İnandırıcılık İkilemi*, İstanbul, Everest Yayınları

Uslu, N. (2006): *Türk Dış Politikası Yol Ayrımında*, İstanbul, Anka Yayınları

Uzgel, İ. (2004): *Ulusal Çıkar ve Dış Politika Türk Dış Politikasının Belirlenmesinde Ulusal Çıkarın Rolü 1983 – 1991*, Ankara, İmge Kitabevi

Ülgen, S. (2005): *AB ile Müzakerelerin El Kitabı*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Vardar, D. (2001): “Türkiye Avrupa Topluluğu/Avrupa Birliği İlişkileri”, *Türk Dış Politikasının Analizi*, Faruk Sönmezoğlu (der), İstanbul, Der Yayınları, 213–225

Virtanen, Özlem E. (2006): “AB ile İlişkiler Çerçevesinde Türkiye’de Dil Politikaları”, *Türkiye’de Dil Tartışmaları*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 147–184

Yiğit, D. (2004): *Avrupa Birliği Anayasası ve Kurumsal Yapı Reformu*, T.C.Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, Ankara, Hazine Müsteşarlığı Matbaası

Yücel, Z. (2007): “Avrupa Birliği’nin Güvenlik Stratejisi ve Türkiye”, *Türkiye – AB İlişkileri Dış Politika ve İç Yapı Sorunsalları*, Ertan Efegil ve Mehmet S. Erol (ed), Ankara, Alp Yayınevi, 143–156

DERGİLER

Acar, M. (2001): “Sihirli Anahtar Terminatöre Karşı: Avrupa Birliği Nedir, Ne Değildir?”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Doç. Dr. Feramuz Aydoğan’ın Anısına, Cilt 2, Sayı 1, 111 – 126

Akyol, N. (2000): “Helsinki Sonrası Türkiye-AB İlişkileri”; *Görüş Dergisi*, TÜSİAD Yayın Organı, Sayı 42, Mart – Nisan, 42 – 65

Alacadağlı, E. (2001): “Katılım Ortaklığı Belgesinden Ulusal Programa, Bu Yol Avrupa Birliği’ne Çıkar mı?”, *Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi*, Yıl 2, Sayı 6, Nisan, 42 – 44

Arat, T. (1995): “Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki İlişkiler ve Gümrük Birliğinin Yeri”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XLIV, 587–606

Arsava, F. (2001): “Hangi Avrupa İçin Ne Kadar Esneklik”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, Cilt 1, Sayı 1, 33–44

Balkır, C. (2000): “Kimlikler Avrupası Üzerine Düşünceler”, *Yeni Türkiye Avrupa Birliği Özel Sayısı*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 815–822

Baydarol, C. (2003): “Kopenhag Zirvesi’nin Ardından Türkiye-AB İlişkileri”, *İşveren Dergisi*, TİSK Yayını, Cilt 41, Sayı 4, 18–19

Bayraç, N. ve Yenilmez, F. “Türkiye Tarımının Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına Uyumu”, http://www.kafkas.edu.tr/duyurular/web_katalog/hayvancilik_kat1/turkiye_tarimi_ab_uyum.doc

Dinçkol, A. (2005): “Avrupa Komisyonu Türkiye 2005 İlerleme Raporu”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 4, Sayı 8, Güz, 83–100

Dinçkol, A. (2006): “Kopenhag Kriterlerinin Türk Pozitif Hukuku’na Etkileri”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 5, Sayı10, Güz, 25–48

Efegil, E. ve Olcay, M. (2004): “Tarafların Kıbrıs Sorununa Yaklaşımları”, *Türkiyat Araştırmaları*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yıl 1, Sayı 1, Güz, 113–122

Eralp, A. (2000): “Turkey in the Enlargement Process from Lüksemburg to Helsinki”, *Perceptions*, Vol 5, No 2, June-August

Ercan, M. (2007): “Türkiye –Avrupa Birliği İlişkilerinin Siyasi Yönü ve Bugünkü Mevcut Durum”, *Üniversite&Toplum Dergisi*, Cilt 7, Sayı 4, <http://www.universite-toplum.org/about.php3?id=30>

Günel, A. (2004): “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1–2, Ege Üniversitesi İİBF Yayınları, Ocak-Temmuz, 156–164

Hatipoğlu, Hale O. (1999): “Lüksemburg Çıkmazından Helsinki Dönemecine”, *Foreign Policy*, Yıl 2, Sayı 6, 88-95

Hekimoğlu, Mehmet M. (2003): “Avrupa Birliği Hukuku Ve 1982 Anayasası’na Göre Egemenlik”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, İstanbul, C 2, S 6, 32–46

Kale, B. (2000): “Türkiye’nin Avrupa Birliği Serüveninde Yeni Bir Sayfa: Katılım Ortaklığı Belgesi”, *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı 8, Aralık, 5–24

Kaleağası, B. (2003): “Kopenhag Sonrası Türkiye-AB İlişkileri”, *İşveren Dergisi*, TİSK Yayını, Cilt 41, Sayı 4, 104–124

Karagül, S. (2003): “Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, Cilt 2, Sayı 8, Kış, 177–196

Kasım, K. (2002): “Ermenistan’ın Dış Politikası: Ter-Petrosyan ve Koçaryan Dönemin Temel Parametreleri”, *Stratejik Analiz*, Sayı 27, Temmuz, 42–49

Keyman, E. Fuat (2002): “Kapitalizm – Oryantalizm Ekseninde Küreselleşmeyi Anlamak: 11 Eylül, Modernite, Kalkınma ve Öteki Sorunsalı”, *Doğu Batı Dergisi-Dünya Neyi Tartışıyor?-1 Küreselleşme*, Kültür Yayınları, Yıl 5, Sayı 18, Şubat, Mart, Nisan, 27–54

Lütem, Ömer E. (2001): “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 1, Mart-Nisan-Mayıs, 7–33

Lütem, Ömer E. (2002): “Ermenistan Şunun Farkında Değil: Bir Ülkenin Toprak Bütünlüğünü Tanımazsanız, O Ülke ile Diplomatik İlişki Kuramazsınız”, *2023 Dergisi*, Sayı 12, 29–30

Oran, B. (1995): “Lozan’ın “Azınlıkların Korunması” Bölümünü Yeniden Okurken”, Prof. Dr. Yılmaz Günel’a Armağan, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 49, Sayı 3, Haziran – Aralık, 284–301

Ovet, T. (2005): “AB’nin Irak Savaşı’ndaki Politikası”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Ankara, Ankara Üniversitesi Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cilt 4, No 2, Bahar 65–83

Özbilen, Ş. (2001): “Türkiye’de İktisadi Krizin Temel Nedenleri ve Bir Mali Sistem Reform Önerisi-II”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Kriz Özel Sayısı I, Eylül-Ekim, <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/kriz.doc>

Özer, A. (2007): “Türkiye’nin AB’ne Aday Ülke Statüsünü Kazanmasında Etkili Olan Faktörler”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, 201–221

Özerdem, F (2008’de Yayınlanacak Makale): “1998–2007 Dönemi Avrupa Komisyonu İlerleme Raporları Kapsamında Avrupa Birliği Bölgesel Politikası ve Türkiye’nin Uyumu”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Haziran

Öztürk, L. (2003): “Bölgelerarası Gelir Eşitsizliği: Coğrafi Bölgeler Üzerine Tanımlayıcı Bir Analiz 1965–2001”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt XXII, Sayı 2, 13–33

Park, B. (2000): “Turkey’s European Union Candidacy ; From Luxemburg to Helsinki-to Ankara?”, *Mediterranean Politics*, Vol 5, No 3, Autumn, 37-38

Pirler, B. (2003): “Kopenhag Zirvesi Sonrası Türkiye-AB İlişkilerinde Son Durum” (Başyazı), *İşveren Dergisi*, TİSK Yayını, Cilt 41, Sayı 4, 7

San, C. (1998): “Türkiye’de Demokrasi Ve İnsan Hakları Sorunları: Avrupa Birliği ile Bütünleşme Önündeki Tek Engel mi?”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 53, Sayı 1, 261–277

Suiçmez, Baki R. (2000), “Küreselleşme ve Toprak Politikamız”, *Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi*, Yıl 1, Sayı 3–4, Kasım, 25–32

Tacar, Pulat Y. (2001): “Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlaki Açılardan İncelenmesi”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 2, Haziran-Temmuz-Ağustos, 89–112

Tamçelik, S. (2003): “Kıbrıs ve Avrupa Birliği İlişkileri-I”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No 5, 165–187

Togan, S. (2002): “Avrupa Entegrasyonu ve Türkiye-AB ilişkileri”, *Doğu Batı Dergisi-Dünya Neyi Tartışıyor?-I Küreselleşme*, Yıl 5, Sayı 18, Kültür Yayınları, Şubat, Mart, Nisan, 273–290

Turan, S. (1998): “Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri ya da Bitmeyen Senfoni”, *Balkan Araştırmaları*, Edirne, Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma ve Uygulama Merkezi, Cilt 1, Sayı 1, 298–311

Turan, S. (2007): “Demokratikleşme Sürecinde Türkiye-AB İlişkileri”, Avrupa Birliği’ne Giriş Sürecinde Değişen Türkiye Sempozyumu, Çağ Üniversitesi, Mersin, 9-10 Mayıs, Bildiri Kitabında Basılacak

Uyar, H. (2004): “Ecevit’in 1978’de AET Üyeliğini Reddettiği İddiası, Avrupa Yolunda Kaçırılan Fırsatlar!”, *Toplumsal Tarih*, Sayı 132, Aralık, 52–59

Uzun, H. (2004): “1919-1950 Yılları Arasında Türkiye – Yunanistan İlişkileri”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 35-50

Üste, B. (2006): “Türkiye’de Siyasal İktidara Gelen Partilerin AT/AET/AB İlişkileri Hakkındaki Görüşleri ve Yönetim Yapısına Etkileri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 8, Sayı 3, 332–349

İNTERNET KAYNAKLARI

“1. Uyum Yasaları Paketi”, <http://www.belgenet.com/yasa/k4744.htm>, Erişim Tarihi: 30 Mart 2008

“2001 Düzenli Raporu Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Üzerine Komisyon’un 2001 Düzenli Raporu”,
http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_rapor01_4.html, Erişim Tarihi: 30 Mart 2008

“2003 Düzenli Rapor Türkiye ile ilgili temel değerlendirmeler”,
http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ab_rapor03_1.html, Erişim Tarihi: 10 Ocak 2008

“2003 Yılı Türkiye İlerleme Raporu”,
<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/ABKurumsalDb/2003ilerlemeraporu.doc>,
Erişim Tarihi: 10 Ocak 2008

“4. Uyum Yasaları”, http://www.belgenet.com/yasa/ab_uyum4-1.html, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2008

“5. Uyum Yasaları”, http://www.belgenet.com/yasa/ab_uyum5-1.html, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2008

“6. Uyum Paketi ne öngörüyor”, http://www.belgenet.com/yasa/ab_uyum6-1.html,
Erişim Tarihi: 29 Şubat 2008

“6. Uyum Yasaları”, http://www.belgenet.com/yasa/ab_uyum6-1.html, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2008

“7. Uyum Yasaları”, http://www.belgenet.com/yasa/ab_uyum7-1.html, Erişim Tarihi: 29 Şubat 2008

“AB 2003 İlerleme Raporu”, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/huk_051103.html,
Erişim Tarihi: 21 Ekim 2007

“AB Brüksel Zirvesi Sonuç Bildirisi”,
http://www.belgenet.com/arsiv/ab/brukselzirve_122004.html, Erişim Tarihi: 18 Kasım 2007

“AB Gözüyle Türkiye”,

http://www.dyp.org.tr/ARGE/belgeler/AB_ve_TURKIYE.doc, Erişim Tarihi: 21 Ekim 2007

“AB Komisyonu Türkiye Etki Raporu”,

http://www.belgenet.com/arsiv/ab/etki_2004.html, Erişim Tarihi: 12 Mart 2008

“AB Komisyonu Türkiye Raporu”, [http://www.belgenet.com/arsiv/ab/rapor2004-](http://www.belgenet.com/arsiv/ab/rapor2004-03.html)

[03.html](http://www.belgenet.com/arsiv/ab/rapor2004-03.html), Erişim Tarihi: 12 Mart 2008

“AB Nasıl Çalışır”,

http://www.avrupa.info.tr/Bir_Bakista_AB/AB_Nasil_Calisir/AB_Kurumlari,Ab_Kurumlari_Sayfalar.html?pageindex=7, Erişim Tarihi: 12 Mart 2008

“AB’nin Genişleme Sürecinde Kişilerin Serbest Dolaşımı”,

<http://www.euturkey.org.tr/index.php?p=21638&l=1>, Erişim Tarihi: 10 Haziran 2008

“AKP Seçim Bildirgesi, 2002, [http://www.belgenet.com/secim/bildirge/akp2002-](http://www.belgenet.com/secim/bildirge/akp2002-5.html)

[5.html](http://www.belgenet.com/secim/bildirge/akp2002-5.html), Erişim Tarihi: 5 Haziran 2008

“Avrupa Birliği Anayasası,

<http://www.usak.org.uk/junction.asp?mod=articles&st=PrintArticleDetail&id=51&lm=58649JLFD0932&ln=TR>, Erişim Tarihi: 4 Nisan 2008

“Avrupa Birliği Nedir”, <http://www.gaziantepeic.org/index.php?sf=166>, Erişim

Tarihi: 1 Nisan 2008

“Avrupa Birliği Tarihi”, http://www.abofisi.metu.edu.tr/ab_uzerine.htm, Erişim

Tarihi: 4 Aralık 2007

“Avrupa Birliğinin Kurumları”, <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=106&l=1>,

Erişim Tarihi: 4 Aralık 2007

“Avrupa Merkez Bankası”,

http://www.avrupa.info.tr/Bir_Bakista_AB/AB_Nasil_Calisir/AB_Kurumlari,Ab_Kurumlari_Sayfalar.html?pageindex=7, Erişim Tarihi: 4 Aralık 2007

“Avrupa Parlamentosu: Vatandaşların sesi”,

http://www.avrupa.info.tr/Bir_Bakista_AB/AB_Nasil_Calisir/AB_Kurumlari,Ab_Kurumlari_Sayfalar.html, Erişim Tarihi: 4 Aralık 2007

“Başbakan Abdullah Gül tarafından TBMM’ne sunulan 58. Hükümet Programı”,

<http://www.ntvmsnbc.com/news/189287.asp>, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2008

“Başbakan Mesut Yılmaz Tarafından TBMM’ne Sunulan 55. Hükümet Programı”,

<http://www.byegm.gov.tr/hukümetler/55hukümet/program.htm>, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2008

“Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Tarafından TBMM’ne Sunulan 59’uncu

Hükümet Programı”, <http://www.akparti.org.tr/hukümetprg.doc>, Erişim Tarihi: 8 Nisan 2008

“Başbakan Sayın Bülent Ecevit Tarafından TBMM’ne Sunulan 57. Hükümet

Programı”, <http://www.byegm.gov.tr/hukümetler/57hukümet/hukprogram.htm> Erişim Tarihi: 19 Aralık 2007

“Başbakan Sayın Necmettin Erbakan Başkanlığındaki 54. Hükümet Programı”,

http://www.secimturk.net/54_hukümet.htm, Erişim Tarihi: 3 Kasım 2007

“Başbakan Sayın Süleyman Demirel Başkanlığındaki 49. Hükümet Programı”,

http://www.yerelsecim.com/49_hukümet.htm, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2008

“Başbakan Sayın Tansu Çiller Başkanlığındaki 51. Hükümet Programı”,

http://www.secimturk.net/51_hukümet.htm, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2008

“Bugünkü Durum”, <http://www.ermenisorunu.gen.tr/turkce/ozet/bugun.html>, Erişim Tarihi: 6 Mart 2008

“CHP Parti Programı”,
http://www.chp.org.tr/index.php?module=chpmain&page=list_party_info&info_id=108&pid=146, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2008

“Dokuzuncu uyum paketi TBMM’de”,
<http://www.abhaber.com/haber.php?id=13375>, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2008

“EU Report on Human Rights in 2004”,
<http://europa.eu/scadplus/leg/en/lvb/r10114.htm>, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2008

“Genelkurmay Başkanı Orgeneral Yaşar Büyükanıt’ın Cumhuriyet Bayramı Mesajı”
http://www.tsk.mil.tr/10_ARSIV/10_1_Basin_Yayin_Faaliyetleri/10_1_8_Mesajlar/2007/29ekim_cumhuriyet_bayrami_mesaji_27102007.html, Erişim Tarihi: 28 Ekim 2007

“Gümrük Birliği’nin Kapsamı”,
<http://www.dtm.gov.tr/dtmweb/index.cfm?action=detay&yayinID=210&icerikID=311&dil=TR>, Erişim Tarihi: 15 Mart 2008

“Gümrük Birliği”, <http://www.ikv.org.tr/gumrukbirligi.php>, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2008

“Helsinki Zirvesi Sonuç Bildirgesi”, <http://www.ikv.org.tr/pdfs/helsinkizirvesonuc-tr.pdf>, Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2008

“İktisadi Kalkınma Vakfı’nın 2006 Türkiye İlerleme Raporu Konusundaki Değerlendirmesi”, <http://www.ikv.org.tr/haberler2.php?ID=1568>, Erişim Tarihi: 12 Şubat 2008

“Kopenhag Avrupa Konseyi Zirve Sonuçları”,
<http://www.ikv.org.tr/pdfs/kopenhagzirvesonuc-tr.pdf>, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2008

“Kopenhag Zirvesi (Copenhagen European Council/Copenhagen Summit)”,
<http://www.ikv.org.tr/sozluk2.php?ID=1170>, Erişim Tarihi: 8 Nisan 2008

“Kopenhag Zirvesi Sonuç Bildirgesi”,
<http://www.ikv.org.tr/turkiye-ab/guncel/kopenhagzirve-sonuc.htm>, Erişim Tarihi: 8 Nisan 2008

“Kopenhag Zirvesi ve Türkiye”,
<http://www.byegm.gov.tr/yayinlarimiz/ANADOLUNUNSESI/199/AND3.htm>, Erişim Tarihi: 8 Nisan 2008

“Kurumlar ve Karar Alma Mekanizması”,
<http://www.ikv.org.tr/kurumlar.php>, Erişim Tarihi: 13 Ocak 2008

“Müzakere ereve Belgesi Gayriresmi Tercüme”,
<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/AB/ABKurumsalDb/muzakerecerceve.doc>,
Erişim Tarihi: 13 Ocak 2008

“Müzakere Süreci Ve Türkiye”, <http://www.abgs.gov.tr/tarama/Ozet.htm>, Erişim Tarihi: 13 Ocak 2008

“Müzakere Sürecinin Aşamaları”, <http://www.ikv.org.tr/muzakeresureci.php>, Erişim Tarihi: 13 Ocak 2008

“Nice Zirvesi”, <http://www.belgenet.com/arsiv/ab/nicezirve.html>, Erişim Tarihi: 13 Ocak 2008

“Nüfus ve Kalkınma Göstergeleri”,
<http://nkg.die.gov.tr/tum.asp?gosterge=5&Submit=G%F6r%FCnt%FCle>, Erişim Tarihi: 13 Ocak 2008

“Partiler ve Programları”, Doğru Yol Partisi II. Demokrasi Programı, 1998,
<http://www.belgenet.com/parti/program/dyp2001-1.html>, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2008

“Partnership for Progress and a Common Future with the Region of the Broader Middle East and North Africa Sea Island”, Georgia June 9, 2004,
http://www.g8.gc.ca/g8_progress-en.asp, Erişim Tarihi: 12 Mart 2008

“Sayın Mesut Yılmaz Tarafından TBMM’ne Sunulan 53. Hükümet Programı”,
http://www.secimturk.net/53_hukümet.htm, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2008

“Tarihçe”,http://www.avrupa.info.tr/DelegasyonPortal/AB_ve_Turkiye/Tarihcesi.html, Erişim Tarihi: 7 Mart 2008

“Türkiye – AB İlişkileri”, www.belgenet.com/arsiv/ab/ab.html Erişim Tarihi: 9 Şubat 2008

“Türkiye - AB Ortaklık Konseyi Toplantısı”,
<http://www.belgenet.com/arsiv/ab/ok11042000.html>, Erişim Tarihi: 8 Aralık 2007

“Türkiye – Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihçesi”,
http://www.eic.org.tr/AbveTurkiye_1.html, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2008

“Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Tarihçe”,
<http://www.dpt.gov.tr/abigm/tabii/tarihce/tabii.doc>, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2008

“Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun”, <http://www.ihb.gov.tr/mevzuat.htm>, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2008

“Türkiye İçin Katılım Ortaklığı 2000”,
http://www.belgenet.com/arsiv/ab/kob_2000.html, Erişim Tarihi: 12 Mart 2008

“Ulusal Program”,
http://www.abgs.gov.tr/files/UlusalProgram/UlusalProgram_2003/Tr/doc/I-giris.doc,
 Erişim Tarihi: 13 Ocak 2008

“Ulusal Program”, http://www.belgenet.com/arsiv/ab/up_2003-4.html, Erişim Tarihi: 13 Ocak 2008

Ahmet İçduygu, “Türkiye-AB İlişkileri Bağlamında Nüfus ve Göç”,
www.ku.edu.tr/files/corporate/sunum_aicduygu, Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2008

Ahmet Şahinöz, “Dünya Ticaret Örgütü’nün Dönüşümü”,
<http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/ktts02/20.pdf>, Erişim Tarihi: 10 Haziran 2008

Bülent Ecevit, “DSP Seçim Bildirgesi 2002”,
http://www.bbc.co.uk/turkish/progs/dsp_prog.doc, Erişim Tarihi: 2 Şubat 2008

Demiokaan Demirel, “Bakanlar Koseyi”,
http://www.icisleri.gov.tr/_icisleri/TurkIdareDergisi/UpLoadedFiles/DemokanDemirel%2055-66.doc, Erişim Tarihi: 2 Aralık 2007

Erol Kutlu, “Avrupa Birliği”,
<http://www.aof.anadolu.edu.tr/kitap/IOLTP/2292/unite09.pdf>, Erişim Tarihi: 5 Mayıs 2008

Gamze Helvacıköylü, “AB Komisyonu 2006 İlerleme Raporu ve Türkiye’nin Güvenliği”, 11 Aralık 2006, <http://www.tasam.org/index.php?altid=1421#>, Erişim Tarihi: 20 Mart 2008

Gencay Şaylan “Azınlıklar Tartışılırken, Ülkelerin Özgün Koşulları Dikkate Alınmalı”, <http://www.abhaber.com/haber.php?id=2161>, Erişim Tarihi: 5 Mart 2008

Gerda Mever, "AB Selanik 2005. Zirvesi'nin Ardından",
<http://www.dwelle.de/turkish/yorum/404198.html>, Erişim Tarihi: 20 Nisan 2008

<http://ab.gen.tr/katilim-ortakligi-belgesi-basbakan-ecevitin-aciklamasi.html>, Erişim Tarihi: 5 Ocak 2008

<http://rega.basbakanlik.gov.tr/mukerrer/mukerrer.html>, Erişim Tarihi: 21 Şubat 2008

http://traccess.tubitak.gov.tr/fp6_yeni/Abcpb.aspx?tabId=291&aId=290&grpId=69, Erişim Tarihi: 21 Şubat 2008

<http://www.abinfoturk.net/news/news.asp>, Erişim Tarihi: 22 Şubat 2008

<http://www.absg.gov.tr/content.asp>, Erişim Tarihi: 28 Şubat 2008

<http://www.belgenet.com/arsiv/ab/tusiadbr.html>, Erişim Tarihi: 18 Mart 2008

<http://www.dsp.org.tr/main.php?db=genel&id=82>, Erişim Tarihi: 5 Mart 2008

<http://www.euturkey.org.tr/index.php?p=38699&l=1>, Erişim Tarihi: 30 Ocak 2008

http://www.hazine.gov.tr/arastirma_inceleme/arinc39.pdf, Erişim Tarihi: 30 Ocak 2008

http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/, Erişim Tarihi: 30 Mart 2008

<http://www.ntvmsnbc.com.tr/news/221148.asp>, Erişim Tarihi: 18 Mart 2008

<http://www.tbmm.gov.tr/ambar/KP41.html>, Erişim Tarihi: 5 Mart 2008

Max Frisch, “İstedığımız İşgücüyü, Karşımıza İnsanlar Geldi”,
<http://goc.bilgi.edu.tr/>, Erişim Tarihi: 30 Mart 2008

Mehmet Özcan, “1990 Sonrası Avrupa Birliği - Türkiye İlişkileri”,
<http://www.turkishweekly.net/turkce/makale.php?id=19/>, Erişim Tarihi: 3 Ocak 2008

Mesut Yılmaz, “En büyük vatanseverlik Türkiye’yi Avrupa Birliği’ne taşımaktır”, http://www.mesutyilmaz.gen.tr/YILMAZ/grup/2002-03-13_grup.htm, Erişim Tarihi: 5 Mart 2008

Mesut Yılmaz” “AB Kamuoyundaki, Türkiye Konusunda Yanlış Bilgiye Dayalı Temel Hatalar:”, http://www.mesutyilmaz.gen.tr/YILMAZ/AB_argumanlar.pdf, Erişim Tarihi: 5 Mart 2008

Murat Lehimler, Elektronik Kitap, “Nüfus ve Kalkınma”, <http://muratlehimler.com/14519251>, Erişim Tarihi: 21 Mart 2008

Münir Nuri Yetkin, “Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve Değerlendirilmesi”, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/turkabozsay.doc>, Erişim Tarihi: 17 Kasım 2007

Naib Alakbarov, “AB Komisyonu 2007 Yılı Türkiye İlerleme Raporu”, http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/dergiler/gundem/Gundem_2_Sayi_515.pdf, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2008

Özgür “Avrupa Birliği, Türkiye ve İslam”, <http://www.korotonomedyana.net/kor/index.php?id=6,118,0,0,1,0>, Erişim Tarihi: 16 Nisan 2008

Tuba Ongun, “Türkiye - AB İlişkileri”, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=1930&id=94, Erişim Tarihi: 17 Kasım 2007